

नेपाल सरकार

उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग

जावलाखेल, ललितपुर

जलस्रोत तथा सिंचाइ वार्षिक पुस्तिका
(वार्षिक प्रतिवेदन आ.व. २०७५/२०७६)

माघ, २०७६

मन्तव्य

हाम्रो देश पन्ध्रौं योजनाको पूर्वसन्ध्यामा विचरण गरिरहेको समयमा जलस्रोत तथा सिंचाइ सम्बन्धी पूर्वाधारहरूको विकासका नयाँ आयामहरू सहित थप उचाइ हासिल गरिरहेको अवस्था विद्यमान छ । चौधौं योजनाको अवधिमा भेरी-बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजनाको अति संवेदनशील मानिएको सुरुङ्ग निर्माण कार्य समय भन्दा अगावै सम्पन्न भएपश्चात अन्य जलाधार जल स्थानान्तरण सम्बन्धी बहुउद्देश्यीय तथा सिंचाइ आयोजनाहरूको पनि अध्ययन तथा निर्माणले गति लिन थालेको छ । राष्ट्रिय गौरवको सुनकोशी मरीन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजनाको निर्माण कार्य शुरु हुन लाग्दै गर्दा यस प्रकृतिका काली गण्डकी-तिनाउ, माडी-दाङ, तमोर-चिस्याङ जस्ता आयोजनाहरू समेत पूर्व सम्भाव्यता तथा विस्तृत अध्ययनको क्रममा रहेका छन् । यस खाले बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरूको निर्माणले अपेक्षित रूपमा बढी से बढी सिंचित क्षेत्रमा वर्षैभरी सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउनुका साथै विद्युत उत्पादन तथा आपूर्तिमा नयाँ सम्भावना तथा आयामको ढोका समेत खुल्ल गएको छ ।

ठूला तथा बृहत् सिंचाइ आयोजनाहरूको सामुहिक रूपमा मर्मत सुधार तथा पुनर्निर्माणद्वारा साविकमा थप सिंचित क्षेत्रलाई यथासम्भव बढाउने कार्य तीब्रताका साथ अघि बढाइएको छ । प्रदेश अन्तर्गत निर्माणाधिन ठूला तथा मझौला सिंचाइ आयोजनाहरूको स्थिति अपेक्षाकृत सन्तोष जनक रहेको छ । मधेशका पोखरी, ईनार तथा अन्य वैकल्पिक स्रोतहरू समेत पहिचान गरी सिंचित क्षेत्रमा सिंचाइ व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने गरी अघि बढाइएको समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रमलाई आउँदो योजना अवधिमा पनि विशेष महत्त्वका साथ अगाडि बढाइने छ ।

भूमिगत जलस्रोत लगायत एकीकृत उर्जा तथा जलस्रोत विकासले वैकल्पिक तथा नवीकरणीय उर्जाको क्षेत्रमा समेत नयाँ अवधारणाका साथ सिंचाइ सुविधाको अध्ययन तथा निर्माणहरू अगाडि बढी रहेकोले वर्षै भरि दीगो सिंचाइ सेवा उपलब्ध हुने अन्य वैकल्पिक जलस्रोत तथा सिंचाइ क्षेत्रमा भैरहेको अपेक्षाकृत विकासले मुलुकको विद्यमान खाद्य सुरक्षा तथा सम्प्रभुताको स्थितिमा उल्लेख्य सुधार ल्याउने विश्वास दिलाउन चाहन्छु । बाढी, भूक्षय तथा पहिरो जस्ता जलउत्पन्न प्रकोपको उचित व्यवस्थापन तथा धनजनको क्षति न्यूनीकरण तथा नदीहरूमा तटबन्ध निर्माण द्वारा जग्गा उकासका प्रयासहरू समयोचित रूपमा अघि बढी रहेको छ ।

यस विभागले हासिल गरेका उपलब्धिहरू तथा प्रगतिलाई आ.व. २०६४/६५ देखि बार्षिक प्रतिवेदनका रूपमा समेटी प्रकाशन गर्न थालिएको प्रयासको निरन्तरता स्वरूप उक्त श्रृङ्खलाको बाह्रौं संस्करण **“जलस्रोत तथा सिंचाइ बार्षिक पुस्तिका, आ.व. २०७५/७६”** तपाईं समक्ष पुऱ्याउन पाएकोमा अत्यन्त हर्षित छु । जलस्रोत तथा सिंचाइ विकासका लागि गरिएका प्रयत्न र संचालित कार्यक्रमहरूबाट के कस्ता उपलब्धि हासिल भए भन्ने विषयमा अध्ययन गर्न चाहने पाठकवृन्दको जिज्ञासालाई केही हदसम्म मेट्न यो पुस्तिका यथाशक्य सहयोगी हुने विश्वास लिएको छु । यस पुस्तिकाको प्रकाशनमा देखिएका

कमी/कमजोरी सुधार गर्न अमूल्य सुभाब उपलब्ध गराउनु भएमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दै आगामी प्रकाशनलाई अझ बढी परिष्कृत र परिमार्जित गर्न मार्गदर्शन हुने अपेक्षा गर्दै पुस्तिका अध्ययन गरी आफ्नो बहुमूल्य सुभाब उपलब्ध गराई दिनुहुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस पुस्तिकाको प्रकाशनमा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा दत्तचित्त भई लाग्नु भएका यस विभागका कर्मचारीहरु सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मधुकर प्रसाद राजभण्डारी
महानिर्देशक
जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग
जावलाखेल, ललितपुर ।

विषयसूची

		पेज नं.
परिच्छेद - १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग: विगत देखि वर्तमानसम्म	१
१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	दुरदृष्टि	२
१.३	लक्ष्य तथा ध्येय	२
१.४	उद्देश्य	२
१.५	उद्देश्य प्राप्तिको लागि अवलम्बन गरिने कार्यनीति र कार्यहरू	३
१.६	संगठनात्मक व्यवस्था	५
परिच्छेद - २	सिंचाइ विकाससंग सम्बन्धित नीति, नियमावली, रणनीति र योजनाहरू	१२
२.१	सिंचाइ नीति, २०७०	१२
२.२	सिंचाइ नियमावली	१३
२.३	जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२	१३
२.४	जलस्रोत रणनीति	१४
२.४.१	कृषि विकासका लागि सिंचाइ	१५
२.४.२	रणनीति	१६
२.५	राष्ट्रिय जल योजना	१६
२.६	चौधौं योजना (२०७३/७४ -२०७५/७६)- सिंचाइ विकास तथा प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम	
	१७	
परिच्छेद - ३	सिंचाइ विकासका प्रयास र उपलब्धीहरू	२२
३.१	योजना पूर्वको अवधि (वि.सं. २०१३ साल भन्दा अघि)	२२
३.२.	योजना अवधि (वि.सं. २०१३ पछि)	२४
परिच्छेद - ४	संचालनमा रहेका आयोजना/कार्यक्रमहरूको आ.व. २०७५/७६ सम्मको प्रगति तथा आ.व. २०७६/७७ को लक्ष्य	२८
१.	सिंचाइ संस्थागत विकास कार्यक्रम	२९
२.	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना-अतिरिक्त सहयोग (IWRMP-AF)	३०
३.	सिंचाइ सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम	३२
४.	यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम	३३
५.	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना-अतिरिक्त सहयोग (CMIASP-AF)	३३
६.	नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	३५

७.	जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण प्रविधि परियोजना (DMSP)	३९
८.	भारतीय अनुदान सहयोगमा संचालित नदी नियन्त्रण आयोजनाहरु (बागमती, कमला र लाल बकैया)	४०
९.	भूमिगत जलस्रोत विकास समिति	४१
१०.	मर्मत सम्भार आयोजना	४२
११.	बृहत् सरकारी सिंचाइ योजनाको पुनर्स्थापना तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण	४३
१२.	बागमती सिंचाइ आयोजना	४८
१३.	बबई सिंचाइ आयोजना	५०
१४.	महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)	५१
१५.	सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)	५२
१६.	प्रगन्ना तथा बड्कापथ सिंचाइ आयोजना	५३
१७.	सिक्टा सिंचाइ आयोजना	५५
१८.	पालुङटार-कुण्डुटार सिंचाइ आयोजना, गोरखा	५६
१९.	टार-बजार संरक्षण कार्यक्रम	५७
२०.	रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)	५८
२१.	भेरी-बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	६०
२२.	जलसाधन योजना तयारी सुविधा आयोजना	६२
२३.	सिंचाइ प्रणाली पुर्नस्थापना आयोजना-(कुवेत फण्ड)	६३
२४.	समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	६४
२५.	सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	६५
२६.	बृहत् दाङ उपत्यका सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	६६
२७.	नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण आयोजना	६८
२८.	एकीकृत उर्जा तथा सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	६९
२९.	प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना	७०
परिच्छेद - ५	सिंचाइ विभागको बेरुजु फछ्यौट सम्वन्धी प्रगति	७१
	अनुसूचीहरु	७२
१.	दरबन्दी तालिका	७४
२.	जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको संगठन तालिका	७५
३.	आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत संचालित आयोजना र कार्यक्रमहरु	७६
४.	आर्थिक वर्ष २०७५/७६ र २०७६/७७ को सिंचित क्षेत्रफलको लक्ष्य तथा प्रगति	७७
५.	सिंचाइ विभाग अन्तर्गत संचालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरुको आ.व. २०७५/७६ को बजेट तथा खर्चको विवरण	७८

६.	आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा संचालित सिंचाइ आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको वार्षिक भौतिक तथा वित्तीय प्रगति विवरण	७९
७.	विभिन्न योजना अबधिहरूमा विकास गरिएको सिंचित क्षेत्रफल	८०
८.	संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरूको विवरण	८१
९.	संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरूको विगत पाँच वर्षको सिंचाइ सेवा शुल्क संकलन विवरण	८३
१०.	आ.व. २०७५/७६ सम्मको बेरुजु फछ्यौटको प्रगति विवरण	८४
११.	मर्मत संभार तथा दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालित सिंचाइ प्रणालीहरू मध्ये केही सिंचाइ प्रणालीहरूको आ.व. २०७५/७६ को पानीमापन सम्बन्धी विवरण	८५
१२.	मर्मत संभार अन्तर्गत रहेका सिंचाइ प्रणालीहरूमा वाली उत्पादकत्व स्थिति	८७
१३.	जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको नागरिक बडापत्र	८८
१४.	सिंचाइ विभागका चिफ इन्जिनियर तथा महानिर्देशकहरू	८९
१५.	सिंचाइ गतिविधि सम्बन्धी तस्वीरहरू	९१

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग: विगत देखि वर्तमानसम्म

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा सिंचाइ सुविधा विकास र विस्तारको क्षेत्रमा परापूर्व काल देखि कृषकहरु आफैले र खास गरी योजनाबद्ध विकासको थालनी उप्रान्त नेपाल सरकारले लगानी गर्दै आईरहेको छ । सरकारी स्तरबाट वि. सं. १९७९ देखि चन्द्र नहरको निर्माण शुरु भए पश्चात मात्र सिंचाइको विकास शुरु हुन गएको देखिन्छ । तत्पश्चात वि.सं. १९८५ मा निर्मित चन्द्रनहरबाट पानी वितरण शुरु भई देशमा आधुनिक सिंचाइ प्रविधिको प्रादुर्भाव हुन गयो । वि.सं. २००० सालतिर सर्लाहीमा जुद्ध नहरको निर्माण गरियो भने कपिलवस्तुमा जगदीशपुर बाँध र पोखरामा पार्दी बाँधको थालनी गरियो । वि.सं. २००७ साल भन्दा अगाडिसम्म सिंचाइ क्षेत्रमा सरकारी संलग्नता सीमित थियो । सिंचाइ विकासका कार्यहरु बडाहाकिम मार्फत कार्यान्वयन हुने गर्दथे भने स्वदेशी प्राविधिक जनशक्तिको अभावमा विदेशी जनशक्ति समेत प्रयोग गर्नु पर्ने अवस्था थियो । वि.सं. २००७ सालको प्रजातान्त्रिक परिवर्तन पश्चात् स्वदेशी प्राविधिक जनशक्तिको उत्पादन शुरु भएतापनि वि. सं. २००९ सालमा स्थापना भएको नहर विभागको नेतृत्वको जिम्मेवारी वि. सं. २०१३ साल देखि मात्र नेपाली प्राविधिकबाट भयो । २०१३ सालमा प्रथम पञ्चवर्षीय योजना लागु भएपछि योजनाबद्ध रूपले सरकारी स्तरबाट सिंचाइ विकासको थालनी भएको हो । कतिपय आयोजनाहरुमा विकास समिति गठन भई कार्यान्वयन गर्न थालियो भने कतिपय केन्द्रीय स्तरमा नै आयोजना कार्यान्वयन गरिए । निर्माण सम्पन्न आयोजनाहरुमा आवश्यकता अनुरूप डिभिजन/सब डिभिजन स्थापना गरी संचालन र मर्मत संभार गर्न थालियो । २०२८ सालमा क्षेत्रगत हिसाबले ४ वटा क्षेत्रीय निर्देशनालय स्थापना गरियो भने २०३७ सालमा क्षेत्रीय निर्देशनालयको संख्या ४ वटा बाट ५ वटा पुऱ्याइयो । सिंचाइ संस्थागत विकासका क्रममा नहर विभाग, सिंचाइ तथा खानेपानी विभाग, सिंचाइ तथा जलवायु विज्ञान विभाग हुँदै २०४४ सालमा सिंचाइ विभागको नामाकरण गरी समग्र सिंचाइ विकास तथा नदी नियन्त्रणको प्रतिनिधि संस्थाको रूपमा स्थापित हुन पुग्यो । वि.सं. २०४५ साल देखि सिंचाइ विभाग अर्न्तगत ५ क्षेत्रीय निर्देशनालय, ७५ जिल्ला सिंचाइ कार्यालय, र केन्द्रीय आयोजनाहरु संचालनमा आए । तत् पश्चात स्थानीय स्वायत शासन ऐन, २०५६ जारी भइ लागु भए पछि वि.सं. २०५८ मा सिंचाइ विभागको संरचनात्मक फेरबदल भयो । सोहि क्रममा विभाग अर्न्तगत रहेको जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण प्रविधि केन्द्र (Disaster Prevention Technical Centre) को रूपमा स्थापना भै जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रणको क्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रमहरु शुरु गरिएकोमा यसै केन्द्रलाई त्यसको उद्देश्य तथा उपलब्धिहरुलाई संस्थागत गर्न स्थायी संरचना तयार गर्ने गरी २०५६ माघ २४ गते जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागको स्थापना गरियो । वि.सं. २०५८ मा सिंचाइ विभागको संरचनागत परिवर्तन भई यस अर्न्तगत ५ वटा क्षेत्रीय निर्देशनालय, २६ वटा सिंचाइ विकास डिभिजन, २० वटा सिंचाइ विकास सब डिभिजन, ८ वटा सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन, ३ वटा यान्त्रिक डिभिजन कार्यालयहरु तथा केन्द्रीय आयोजनाहरु संचालनमा आए । सोही वर्ष जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग अर्न्तगत ७ वटा डिभिजन र ५ वटा सब डिभिजन कार्यालयहरुको

स्थापना भयो । वि.सं. २०७२ सालमा सबै जिल्लाहरूमा सेवा सञ्चालन सहज बनाउने हेतुले सिंचाइ विभाग तर्फ सिंचाइ डिभिजन/सब डिभिजनहरूको संख्या ७३ र सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजनको संख्या १३ पुऱ्याइयो भने भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजनहरु ११ वटा कायम गरियो । सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन तथा भूमिगत जल सिंचाइ विकास डिभिजनहरूलाई सुव्यवस्थित र निर्देशित गर्न सम्बन्धित एक/एक वटा निर्देशनालयहरु स्थापित गरिए । त्यस्तै जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग अर्न्तगत २४ डिभिजन, २ सब डिभिजन कार्यलयहरु संचालनमा आए । वि.सं. २०७३ सालमा जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागको नाम परिवर्तन गरी जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन विभाग राखियो ।

नेपालको संविधान, २०७२ ले परिलक्षित गरे अनुसार जलस्रोत, सिंचाइ तथा जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी केन्द्रिय स्तरका ठुला आयोजना तथा परियोजनाहरू, अन्तर प्रदेशीय बहुउपयोगी आयोजनाहरू, अन्तरदेशीय सरोकार रहने बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरूको तर्जुमा, नीति निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमनमा संघबाट गर्नुपर्ने कार्यहरूकोलागि साविकका सिंचाइ विभाग र जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन विभाग खारेज भई वि.सं. २०७५ साल देखि जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको स्थापना भएको हो ।

१.२ दुरदृष्टि (Vision)

जलस्रोत क्षेत्रको समुचित उपयोग गर्नको लागि प्राविधिक जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै देशमा उपलब्ध जलस्रोतको अध्ययन, अनुसन्धान, विकास, व्यवस्थापन, संरक्षण र प्रवर्धनबाट देशको आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्ने ।

१.३ लक्ष्य तथा ध्येय (Goal & Mission)

- जलस्रोतको समुचित उपयोग तथा व्यवस्थापन गरी कृषियोग्य भूमिमा वर्षे भरी दिगो एवं भरपर्दो सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादकत्व तथा उत्पादन वृद्धि गरी गरिवी निवारणमा टेवा पुऱ्याउने ।
- कृषकलाई उचित समय र उचित परिमाणमा दिगो एवं भरपर्दो सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन आवश्यक संरचनाहरूको विकास, मर्मतसंभार एवं व्यवस्थापन गर्ने ।
- दिगो एवं भरपर्दो संरचनागत तथा गैर संरचनागत (Hardware & Software) प्रविधि र जनचेतना अभिवृद्धि लगायतका कार्यहरु गरी जलाधार व्यवस्थापन तथा जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण एवं व्यवस्थापन बाट आर्थिक सामाजिक हानि नोक्सानी न्यूनीकरण गर्ने ।

१.४ उद्देश्य (Objective)

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको मुख्य उद्देश्यहरू निम्न अनुसार रहेका छन् :

- उपलब्ध जलस्रोतको समुचित उपयोग गर्न सिंचाइ गुरुयोजनाको मर्मलाई आत्मसात गर्दै सिंचाइ क्षेत्रको दिगो विकास एवं विस्तार गर्दै कृषि उत्पादकत्वको अभिवृद्धि गर्ने ।
- कृषि योग्य जमिनमा वर्षेभरी भरपर्दो सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउनका लागि बहुउद्देश्यीय, जलाशय एवं अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण आयोजना लगायत ठुला सिंचाइ आयोजनाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान, विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने ।

- सिंचाइ तथा जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापनका लागि निर्मित संघ अर्न्तगतका संरचनाहरूको समयमै उचित मर्मत संभार गरी दिगो र भरपर्दो बनाउने साथै प्रभावकारी जल व्यवस्थापन तथा आधुनिकीकरण गर्ने ।
- संचालनमा रहेका ठूला सिंचाइ प्रणालीहरूको दक्षता (Efficiency) अभिवृद्धि तथा उपभोक्ताहरूको क्षमता विकास गरी आंशिक वा पूर्ण रूपमा व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्दै जाने ।
- सिंचाइ प्रयोजनको लागि संभव भएसम्म सतह तथा भूमिगत जलस्रोतको संयोजनात्मक रूपमा उपयोग गर्ने गरी अध्ययन, अनुसन्धान, विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- नदी तथा जलाधार व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त प्रविधिको विकास तथा प्रयोग आवश्यक संरचनागत तथा गैरसंरचनागत कार्य गरी जल उत्पन्न प्रकोपबाट हुने क्षति न्यूनीकरण गर्ने साथै जोखिम रहित जग्गा उकास गर्ने ।
- ठूला प्रकृतिका पहिरोहरूको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान र संरचनागत तथा गैरसंरचनागत कार्य गरी जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने ।
- सिंचाइ तथा जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापनका पूर्वाधार सम्बन्धी सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको विकास तथा सुदृढीकरण गर्ने ।
- बैकल्पिक उर्जा तथा आधुनिक प्रविधिको उपयोग गरि सिंचाइ विकासको प्रवर्धन गर्ने/गराउने
- जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई सम्बोधन गर्न जलवायु जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू अनुकूलन र अल्पीकरणको (Adaptation and Mitigation) अवधारणालाई समावेश गर्दै सञ्चालन गर्ने ।
- सिंचाइ, जल उत्पन्न प्रकोप, पहिरो र जलाधारको विकास एवं व्यवस्थापन को लागि संस्थागत विकास तथा यस क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

१.५ उद्देश्य प्राप्तिको लागि अवलम्बन गरिने कार्यनीति र कार्यहरू

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको मुख्य मुख्य कार्यनीतिहरू निम्न अनुसार रहने छन् ।

- जलस्रोतको दीगो उपयोग तथा व्यवस्थापन गरी सिंचाइ विकास र जल उत्पन्न प्रकोप तथा जलाधार व्यवस्थापन मार्फत देशमा आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालयलाई नीति निर्माण तथा अन्य विषयमा प्राविधिक सहयोग गर्ने र निर्माण गरेका नीतिहरूको कार्यान्वयन गर्ने/गराउने ।
- बहुउद्देश्यीय तथा ठूला प्रकृतिका सतह तथा भूमिगत सिंचाइ, जल उत्पन्न प्रकोप तथा जलाधार व्यवस्थापन आयोजनाहरूको पहिचान, अध्ययन, गुरुयोजना तर्जुमा, निर्माण र व्यवस्थापन गर्ने ।
- एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको (Integrated Water Resources Management) सिद्धान्त अनुसार उपलब्ध जलस्रोतको अधिकतम उपयोग (Optimum Utilization) का लागि जलाधार गुरुयोजना लाई समेत मध्यनजर गरी सिंचाइ, नदी तथा जलाधार व्यवस्थापन र उत्पादन हुने जलविद्युत लगायत अन्य प्रयोगहरूको अध्ययन, अनुसन्धान तथा विकास गर्न प्राविधिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने ।

- जलस्रोतको दिगो विकास, उपयोग, संरक्षण र जल उत्पन्न प्रकोप तथा जलाधार व्यवस्थापनको लागि अन्तर मन्त्रालय समन्वय गर्ने ।
- प्रदेश-प्रदेश, संघ-प्रदेशको साथै सम्बन्धित विभिन्न निकायहरु बीचमा जलस्रोतको विकासको प्रवर्द्धन, सम्बर्द्धन, उपयोग र बाँडफाँडको विषयमा अध्ययन तथा प्राविधिक विश्लेषण गर्ने र प्रदेश-प्रदेश को साथै संघ-प्रदेश तथा विभिन्न निकायहरु बीच हुनसक्ने संभावित विवाद (Inter Sectoral Conflicts) समाधानको लागि अध्ययन गरी सामाजिक र प्राविधिक आधारहरु तय गर्ने ।
- संघीय संरचनामा जलस्रोतको विकासको लागि अन्तरप्रदेशीय तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय निकाय बीचको समझदारी तथा समन्वय गर्न गठन हुने विभिन्न संयुक्त समितिहरूमा आवश्यक प्राविधिक तथा जनशक्ति सहयोग (Technical and Human Resource Support) गर्ने ।
- जलस्रोतको विकासको लागि द्विदेशीय तथा क्षेत्रीय समझदारी तथा समन्वय कायम गर्ने सन्दर्भमा गठित विभिन्न संयुक्त समितिहरूमा सहभागी भइ आवश्यक परामर्श प्रदान गर्ने/गराउने
- जलस्रोत विकास सम्बन्धी सन्धि सम्झौताहरूको विषयमा प्राविधिक सहयोग (Technical Co-operation) पुर्याउनका साथै सन्धि सम्झौताहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने/गराउने ।
- सतह तथा भूमिगत सिंचाइ, जल उत्पन्न प्रकोप तथा जलाधार व्यवस्थापन क्षेत्रको विकासको लागि नयाँ प्रकृतिका कामहरूको अध्ययन, अनुसन्धानमूलक स्टल संचालन गरी कार्यहरूको सफल कार्यान्वयन र प्रचार प्रसार गर्ने ।
- बैकल्पिक उर्जा तथा आधुनिक प्रविधिको उपयोगबाट भूमिगत जल तथा टार सिंचाइहरूको विकास तथा विस्तार गर्ने/गराउने
- माथि उल्लेखित कार्यहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता बढाउन सिंचाइ, जल उत्पन्न प्रकोप तथा जलाधार व्यवस्थापन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्ति, उपभोक्ता र गैरसरकारी संघ संस्थाहरूको ज्ञान, सीप र संस्थागत कार्य दक्षता अभिवृद्धिका लागि तालिम, अध्ययन, अनुसन्धान, सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक ज्ञानको माध्यमबाट बढोत्तरी गर्ने ।

माथि उल्लेखित कार्यनीतिहरूको आधारमा योजनाबद्ध, फलदायी एवं प्रभावकारी ढंगबाट जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागले निम्न अनुसार कार्यहरू गर्नेछ ।

- जलस्रोत क्षेत्रको विकास, विस्तार तथा व्यवस्थापनको लागि आवश्यक नीति, नियम, ऐन, कानूनको मस्यौदा तयार गर्ने ।
- सिंचाइ विकासको सम्भाव्यता एवं उपलब्ध विकल्पहरूलाई दृष्टिगत गरी सिंचाइ विकासको गुरुयोजना तथा रणनीति तर्जुमा गरी नियमित रुपमा कार्यक्रम अद्यावधिक गर्दै जाने ।
- ठूला प्रकृतिका नदीहरूको नदी व्यवस्थापनको लागि नदी बेसिनको आधारमा बृहत् एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन (Integrated Water Resources Management) को सिद्धान्त अनुरूप गुरुयोजना तथा रणनीति तर्जुमा गरी क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने ।

- जोखिमयुक्त ठूला प्रकृतिका पहिरो व्यवस्थापनको लागि एकिकृत व्यवस्थापन अन्तर्गत गुरुयोजना तथा रणनीति तर्जुमा गरी क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने ।
- राष्ट्रिय योजना आयोग, उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय लगायतका अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय राखी जलस्रोत आयोजनाहरूको विकास गर्न आवधिक योजना तर्जुमा गरी वार्षिक कार्यक्रमको माध्यमबाट कार्यान्वयन गर्दै जाने ।
- आन्तरिक तथा वैदेशिक दातृ संघ संस्थाबाट सिंचाइ विकास, जल उत्पन्न प्रकोप तथा जलाधार व्यवस्थापन आयोजनाहरूको लागि आवश्यक पर्ने स्रोत साधन जुटाउन कार्ययोजना तयार गरी नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने ।
- जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको मातहतमा रहेका कार्यालयहरू अन्तर्गत संचालित सम्पूर्ण कार्यहरूको प्रभावकारिता तथा गुणस्तर सुनिश्चिताको लागि अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने । यसको लागि उपयुक्त फर्मेटहरूको डिजाइन गर्ने, अर्थपूर्ण सूचकहरूको पहिचान गर्ने, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रकृया एवं कार्यविधिहरूको विकास गरी समय सापेक्ष अध्यावधिक गर्ने ।
- सिंचाइ, जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन तथा जलाधार व्यवस्थापन आयोजनाहरूको पहिचान, पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन, सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत डिजाइन, निर्माण, विकास तथा संचालन व्यवस्थापन सम्बन्धी Standards, Norms, Codes, Criteria, Manual, कार्यविधि आदि तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने तथा समय अनुरूप अद्यावधिक गर्दै जाने ।
- व्यवस्थापन सूचना पद्धति (MIS) को विकास गरी सिंचाइ, जल उत्पन्न प्रकोप तथा जलाधार व्यवस्थापन सम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी समय सापेक्ष अद्यावधिक गरी सुव्यवस्थित गर्ने ।
- सिंचाइ विकास, जल उत्पन्न प्रकोप तथा जलाधार व्यवस्थापनसँग सम्बद्ध कार्यहरूको लागि वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्ने, उपलब्ध स्रोत र साधनको बाँडफाँड गर्ने र कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने, समीक्षा गर्ने, सुधारको लागि आवश्यक कारवाही गर्ने ।
- सिंचाइ सुविधा प्राप्त क्षेत्रमा कृषि उत्पादन वढाउनको लागि सरोकारवाला उपभोक्ता/सरकारी/गैरसरकारी/निजीक्षेत्र एवं स्थानीय निकायसँग आवश्यक परामर्श गरी सहकार्य र साभेदारी गर्ने ।

१.६ संगठनात्मक व्यवस्था

नेपाल सरकार, उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको सांगठनिक ढाँचा अनुसार यस विभागमा नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवाको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको (समूहकृत नहुने) महानिर्देशक -१ रहेको छ । विभागको सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापन गर्न विभागका महानिर्देशक उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालयका सचिव प्रति उत्तरदायी हुनेछ । नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा, विभिन्न समूह/उपसमूहका राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीका उपमहानिर्देशकहरूले नेतृत्व गर्ने महाशाखाहरू ५ वटा रहेका छन् । विभागका सबै महाशाखाहरू समान तहका रहनेछन् । ५ उपमहानिर्देशकहरू आफू मातहतका शाखाहरू वा आयोजना/कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनकालागि प्रत्यक्षरूपमा जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागका महानिर्देशक प्रति उत्तरदायी हुनेछन् ।

निर्माण सम्पन्न भई संचालनमा रहेका तथा उपभोक्ताहरूलाई हस्तान्तरण नभएका मझौला तथा ठुला सिंचाइ योजनाहरू सुचारू रूपमा संचालन गर्न जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत ८ वटा सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजनहरू कायम गरिएको छ । प्रदेशका भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय अन्तर्गत ६६ वटा जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजनहरू ११ वटा जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब-डिभिजनहरू ६ वटा सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजनहरू कायम गरिएको छ । भूमिगत जल सिंचाइलाई व्यवस्थित गर्न प्रदेशहरूमा भौतिक पूर्वाधार तथा निर्माण मन्त्रालय अन्तर्गत ११ वटा भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजनहरूको व्यवस्था गरिएको छ । यत्र उपकरण, भारी मेशिनरीहरू, लिफ्ट सिंचाइका पम्पिङ प्लान्ट तथा भूमिगत जल सिंचाइका पम्पिङ सिष्टमहरूलाई सुव्यवस्थित मर्मत संभार गर्ने प्रयोजनको लागि भौगोलिक क्षेत्रको आधारमा केन्द्र अन्तर्गत ३ वटा यान्त्रिक डिभिजन कार्यालयहरूको व्यवस्था गरिएको छ (अनुसूची २) ।

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग मातहतका केन्द्रीय आयोजनाहरू सम्बन्धित ठाउँमा आयोजना कार्यालयबाट नै संचालित रहने व्यवस्था छ ।

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग र प्रदेशहरू अन्तर्गतका जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन/सब डिभिजन, सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन तथा भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालयहरूमा जम्मा १,६८७ जना (राजपत्राकितमा ६५३ र राजपत्र अनकित तथा श्रेणी विहिनमा क्रमशः ८२९ तथा २०५) को दरबन्दीको व्यवस्था भएको छ । यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची नं. १ मा दिइएको छ ।

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरू

१. जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग - केन्द्रीय कार्यालय, जावलाखेल, ललितपुर

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग - केन्द्रीय कार्यालय अन्तर्गत पाँच वटा महाशाखाहरू तथा प्रशासन शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा, ऐन कानून परामर्श शाखा, पुस्तकालय शाखा, आयोजना कार्यान्वयन समुह र केन्द्रीय स्तरका सिंचाइ आयोजना रहेका छन् । महाशाखाहरू निम्न अनुसार छन् ।

- योजना, कार्यक्रम तथा समन्वय महाशाखा
- जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन महाशाखा
- बहुउद्देश्यीय तथा सिंचाइ महाशाखा,
- भूमिगत जल तथा भौगर्भिक महाशाखा,
- सिंचाइ व्यवस्थापन महाशाखा ।

२. केन्द्रीय स्तरका आयोजना र कार्यक्रमहरू

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत हाल संचालनमा रहेका केन्द्रीय स्तरका आयोजना तथा कार्यक्रमहरू यस प्रकार छन् ।

क) केन्द्रीय आयोजनाहरू

- सिक्टा सिंचाइ आयोजना
- बबई सिंचाइ आयोजना

- बागमती सिंचाइ आयोजना
- सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)
- महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)
- रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)
- भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना
- सिंचाइ प्रणाली पुर्नस्थापना आयोजना (KFAED)
- समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम
- सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना
- जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण प्रविधि परियोजना
- भारतीय अनुदानमा संचालित नदी नियन्त्रण आयोजनाहरू
- वृहत् दाङ उपत्यका सिंचाइ विशेष कार्यक्रम
- एकीकृत उर्जा तथा सिंचाइ विशेष कार्यक्रम

ख) कार्यक्रमका रूपमा संचालित आयोजनाहरू

- समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (अतिरिक्त सहयोग)
- मर्मत संभार आयोजना
- वृहद् सरकारी सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनर्स्थापना तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना
- सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP-AF)
- नदी नियन्त्रण कार्यक्रम
- वस्ती टार बजार संरक्षण कार्यक्रम
- नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण आयोजना
- पालुडटार कुण्डुटार सिंचाइ आयोजना

ग) अध्ययन अनुसन्धान तथा अन्य सहयोगी कार्यक्रमहरू

- सिंचाइ संभाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम
- सिंचाइ संस्थागत विकास आयोजना
- यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम
- जल साधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)

४. जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत निम्न सिंचाइ व्यवस्थापन तथा यान्त्रिक डिभिजनहरू रहने छन्:

क) संघीय संरचना अन्तर्गत रहेका सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	प्रदेश	कार्यालयको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	प्रदेश नं. २	कोशी पम्प चन्द्रनहर सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	सप्तरी	राजविराज
२	प्रदेश नं. २	कमला हर्दिनाथ सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	धनुषा र सिराहा	पोर्ताहा
३	प्रदेश नं. २	बागमती, मनुष्यारा, भाँफु सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	सर्लाही र रौतहट	कमैया
४	प्रदेश नं. २	नारायणी सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	पर्सा, बारा, रौतहट	वीरगञ्ज
५	प्रदेश नं. ५	गण्डक पश्चिमी नहर सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	नवलपरासी	सेमरी
६	प्रदेश नं. ५	भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत जल सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	रूपन्देही	सिद्धार्थनगर
७	प्रदेश नं. ५	राजापुर सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	बर्दिया	गुलरिया
८	सुदूर पश्चिम प्रदेश	महाकाली सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय	कैलाली र कञ्चनपुर	महेन्द्रनगर

ख) संघीय संरचनाको मातहतका यान्त्रिक डिभिजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	कार्यालयको नाम	कार्य क्षेत्र	कार्यालय रहेको स्थान
१	यान्त्रिक डिभिजन नं. १	प्रदेश नं. १	बिराटनगर
२	यान्त्रिक डिभिजन नं. २	प्रदेश २, ३, ४	वीरगञ्ज
३	यान्त्रिक डिभिजन नं. ३	प्रदेश ५, ६, ७	नेपालगञ्ज

४. भूमिगत जलस्रोत विकास समिति

विकास समिति ऐन २०१३ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार (मन्त्री परिषद्) को निर्णयानुसार भूमिगत जलस्रोत विकास समिति गठन आदेश, २०३१ लाई तेश्रो संशोधन गरी २०६५/१०/२७ को राजपत्रमा सुचना प्रकाशित गरिएको छ। भूमिगत सिंचाइ सम्बन्धी कार्यहरू सिंचाइ विभाग तथा निम्न लिखित भूमिगत जलस्रोत विकास समितिका शाखा कार्यालयहरूबाट संचालन गरिने गरिएको छ।

- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, विराटनगर
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, लाहान
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, जलेश्वर
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, वीरगञ्ज
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, भरतपुर
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, वुटवल
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, दाङ्ग
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, नेपालगञ्ज
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति शाखा कार्यालय, धनगढी

५. विभिन्न प्रदेश सरकारहरुको भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालयहरुको मातहतमा निम्न जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन, सब-डिभिजन, भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिभिजन, सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजनहरु रहने छन् ।

क) जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन कार्यालयहरु

क्र.सं.	प्रदेश	कार्यालयको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	ताप्लेजुङ	फुङ्लिङ
२	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	पाँचथर	फिदिम
३	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	संखुभासभा	खाँदवारी
४	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	भोजपुर	भोजपुर
५	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	ओखलढुङ्गा	ओखलढुङ्गा
६	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	तेह्रथुम	म्याङलुङ
७	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	इलाम	इलाम
८	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	धनकुटा	धनकुटा
९	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	खोटाङ्ग	दिक्तेल
१०	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	उदयपुर	गाईघाट
११	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	भापा	चन्द्रगढी
१२	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	मोरङ्ग	विराटनगर
१३	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	सुनसरी	इटहरी
१४	प्रदेश नं. २	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	सप्तरी	राजविराज
१५	प्रदेश नं. २	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	सिराहा	सिराहा
१६	प्रदेश नं. २	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	धनुषा	जनकपुर
१७	प्रदेश नं. २	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	महोत्तरी	जलेश्वर
१८	प्रदेश नं. २	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	सर्लाही	मलंगवा
१९	प्रदेश नं. २	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	बारा	कलैया
२०	प्रदेश नं. २	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	पर्सा	वीरगंज
२१	प्रदेश नं. २	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	रौतहट	गौर
२२	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	दोलखा	चरिकोट
२३	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	सिन्धुपाल्चोक	चौतारा
२४	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	रामेछाप	मन्थली
२५	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	काभ्रेपलाञ्चोक	धुलिखेल
२६	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	नुवाकोट	चिदुर
२७	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	धादिङ्ग	धादिङ्गवेसी
२८	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	भक्तपुर	भक्तपुर
२९	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	काठमाडौं	काठमाडौं
३०	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	ललितपुर	ललितपुर
३१	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	सिन्धुली	सिन्धुलीमाडी
३२	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	मकवानपुर	हेटौडा
३३	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	चितवन	भरतपुर

क्र.सं.	प्रदेश	कार्यालयको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
३४	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	गोरखा	गोरखा
३५	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	लम्जुङ्ग	बेसीशहर
३६	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	कास्की	पोखरा
३७	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	तनहुँ	दमौली
३८	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	स्याङ्गजा	पुतलीबजार
३९	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	म्याग्दी	बेनी
४०	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	बाग्लुङ्ग	बाग्लुङ्ग बजार
४१	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	पर्वत	कुशमाबजार
४२	गण्डकी प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	नवलपरासी, वर्दघाट सुस्ता पूर्व	कावासोती
४३	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	पाल्पा	तानसेन
४४	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	गुल्मी	तमघास
४५	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	अर्घाखाँची	सन्धीखर्क
४६	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	नवलपरासी पश्चिम	सेमरी
४७	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	रूपन्देही	सिद्धार्थनगर
४८	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	कपिलवस्तु	तौलिहवा
४९	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	दाङ्ग	तुलसीपुर
५०	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	रोल्पा	लिवाङ
५१	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	सल्यान	खलङ्गा
५२	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	बाँके	नेपालगञ्ज
५३	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	बर्दिया	गुलरिया
५४	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	प्युठान	विजुवार
५५	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	जाजरकोट	जाजरकोट
५६	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	दैलेख	दैलेख
५७	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	सुर्खेत	वीरेन्द्रनगर
५८	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	जुम्ला	खलंगा
५९	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	बझाङ्ग	चैनपुर
६०	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	अछाम	मंगलसेन
६१	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	डोटी	दिपायल
६२	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	दार्चुला	दार्चुला
६३	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	बैतडी	पाटन
६४	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	डडेल्धुरा	डडेल्धुरा
६५	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	कैलाली	धनगढी
६६	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिभिजन	कञ्चनपुर	महेन्द्रनगर

ख) जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब-डिभिजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	प्रदेश	कार्यालयको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	प्रदेश नं. १	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन	सोलुखुम्बु	सल्लेरी
२	बागमती प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन	रसुवा	धुन्चे
३	गण्डक प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन	मनाङ्ग	चामे
४	गण्डक प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिभिजन	मुस्ताङ्ग	जोमसोम

क्र.सं.	प्रदेश	कार्यालयको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
५	प्रदेश नं. ५	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिविजन	रूकुम पूर्व	
६	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिविजन	रूकुम पश्चिम	मुसीकोट
७	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिविजन	डोल्पा	दुनै
८	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिविजन	कालिकोट	मान्म
९	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिविजन	मुगु	गमगढी
१०	कर्णाली प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिविजन	हुम्ला	सिमकोट
११	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास सब डिविजन	बाजुरा	मार्तडी

ग) प्रदेश संरचना अन्तर्गत रहेका सिंचाइ व्यवस्थापन डिविजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	प्रदेश	कार्यालयको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	प्रदेश नं. १	कन्काई सिंचाइ व्यवस्थापन डिविजन	भापा	गैडे
२	प्रदेश नं. १	चन्दा मोहना सिंचाइ व्यवस्थापन डिविजन	सुनसरी	इनरूवा
३	बागमती प्रदेश	नारायणी लिफ्ट खगेरी सिंचाइ व्यवस्थापन डिविजन	चितवन	भरतपुर
४	प्रदेश नं. ५	बाणगंगा सिंचाइ व्यवस्थापन डिविजन	कपिलवस्तु	तौलिहवा
५	प्रदेश नं. ५	प्रगन्ना वड्कापथ सिंचाइ व्यवस्थापन डिविजन	दाङ्ग	लमही
६	सुदूरपश्चिम प्रदेश	मोहरा, पथरैया सिंचाइ व्यवस्थापन डिविजन	कैलाली	धनगढी

घ) प्रदेश संरचना अन्तर्गत रहेका भूमिगत जलस्रोत तथा सिंचाइ विकास डिविजन कार्यालयहरू

क्र.सं.	कार्यालयको नाम	कार्य क्षेत्र (जिल्ला)	कार्यालय रहेको स्थान
१	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, प्रदेश नं. १	मोरङ्ग	विराटनगर
२	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, प्रदेश नं. २	सिरहा	लाहान
३	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, प्रदेश नं. २	महोत्तरी	जलेश्वर
४	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, प्रदेश नं. २	सर्लाही	कमैया
५	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, प्रदेश नं. २	पर्सा	वीरगञ्ज
६	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, बागमती प्रदेश	काभ्रे	धुलिखेल
७	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, बागमती प्रदेश	चितवन	खैरहनी
८	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, प्रदेश नं. ५	रूपन्देही	बुटवल
९	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, प्रदेश नं. ५	दाङ्ग	लमही
१०	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, प्रदेश नं. ५	बाँके	नेपालगञ्ज
११	भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ विकास डिविजन, सुदूरपश्चिम प्रदेश	कैलाली	धनगढी

सिंचाइ विकाससंग सम्वन्धित नीति, नियमावली, रणनीति र योजनाहरू

सिंचाइ विकासमा संलग्न विभिन्न निकायहरूको उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न नीति, नियम, नियमावली र योजनाहरू आदि तर्जुमा भएका छन् । यस सन्दर्भमा उपलब्ध जलस्रोतलाई दिगो रूपले विकास तथा व्यवस्थापन गर्नका लागि नेपाल सरकारले राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीतिलाई परिमार्जित छात्रा नीतिको रूपमा विकास गरेको छ । जलस्रोत रणनीति २०५७ तथा राष्ट्रिय जल योजना २०६२ समेतमा आधारित रही सिंचाइ नीति तथा नियमावलीमा पनि संशोधन गरी वि.सं. २०६० देखि लागु गरिएको थियो । सिंचाइ नीति २०६० लाई अझ परिमार्जन गरी सो नीति तथा नियमावलीको नियमहरूद्वारा सम्वन्धित निकाय, संस्था तथा व्यक्तिहरूलाई अझ जिम्मेवार तथा जवाफदेही बनाउन सिंचाइ नीति २०७० मिति २०७० श्रावण २ गते मन्त्री परिषद्बाट स्वीकृत भई लागु गरिएको छ । पहिलो पटक २०७२ सालमा विगतका कार्य सम्पादन तथा अनुभवहरू तथा भविष्यको सोच तथा ठोस अवधारणामा आधारित भएर जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति २०७२ लाई तर्जुमा गरिएको छ ।

२.१ सिंचाइ नीति, २०७०

नेपाल सरकारले विगतमा कार्यान्वयनमा ल्याएका सिंचाइ विकासका योजना तथा कार्यक्रमहरू (ईरिगेशन लाईन अफ क्रेडिट, सिंचाइ सेक्टर आयोजना, नेपाल सिंचाइ सेक्टर आयोजना, दोश्रो सिंचाइ सेक्टर आयोजना, सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना, आदि सम्पन्न भएका र ती सम्पन्न आयोजनाहरूको अनुभवको आधारमा मौजुदा सिंचाइ नीतिमा आवश्यक परिमार्जन गरी नयाँ सिंचाइ नीति लागु गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भएर नेपाल सरकारले सिंचाइ नीति, २०७० तयार पारी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

सिंचाइ नीति २०७० देहाय वमोजिमको अवधारणामा आधारित छ :

- वर्षेभरी सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउनका लागि बहुउद्देश्यीय लगायत सतह सिंचाइ, भूमिगत जल सिंचाइ, नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ, लिफ्ट सिंचाइ प्रणालीको विस्तार, प्रवर्द्धन तथा विकास गर्ने ।
- विगतमा विकास गरिएका सिंचाइ संरचनाहरूबाट वर्षेभरी सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनका लागि सम्भाव्यताका आधारमा अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण (Inter Basin Water Transfer) हुने आयोजना, जलाशययुक्त (Reservoir Based) आयोजनाको निर्माण गर्ने तथा स्थानीय स्तरमा उपलब्ध सतह तथा भूमिगत जलस्रोतको संयोजनात्मक (Conjunctive Use) उपयोग गर्ने ।
- सिंचाइ प्रणालीको विकास एवं व्यवस्थापनमा जनसहभागितामूलक पद्धतिलाई प्रभावकारी रूपमा लागु गर्न उपभोक्ता संस्थालाई जिम्मेवार र उत्तरदायी तुल्याउने ।

- सिंचाइ क्षेत्रको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न संस्थागत सुदृढीकरण तथा जनशक्तिको विकास र परिचालन गर्ने ।
- जनसंख्या वृद्धि, आप्रवासन, जलवायु परिवर्तन तथा जलजन्य प्रकोपका कारण पानीका स्रोत तथा तिनको सिंचाइजन्य उपयोगमा परेको प्रतिकूल प्रभावको अध्ययन गरी अनुकूलनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- विकेन्द्रीकरणको अवधारणा अनुरूप साना सिंचाइको विकास र व्यवस्थापनमा स्थानीय निकायको क्षमता र संलग्नता वृद्धि गर्ने ।

सिंचाइ नीति, २०७० का निम्नलिखित उद्देश्यहरू छन्:

- कृषिमा उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा टेवा पुऱ्याउनका लागि मुलुकमा उपलब्ध जलस्रोतको अधिकतम उपयोग गरी सिंचाइ क्षेत्रको दिगो विकास एवं विस्तार गर्ने ।
- सिंचाइ संरचनाहरूको उचित मर्मत संभार, प्रभावकारी जल व्यवस्थापन, आधुनिकीकरण गर्ने तथा नयाँ सिंचाइ योजनाहरूको निर्माण गरी वर्षेभरी भरपर्दो सिंचाइ सेवा पुऱ्याउने ।
- सिंचाइका लागि सतह तथा भूमिगत जलस्रोतलाई संयोजनात्मक रूपमा उपयोग गर्ने ।
- संभाव्यताका आधारमा मुलुकका सबै क्षेत्रमा सिंचाइको सन्तुलित र सामन्जस्ययुक्त विकास गर्ने ।
- बहुउद्देश्यीय जलाशय एवं अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण योजना लगायत सिंचाइ सम्बन्धी प्रविधिको विकास तथा कार्यान्वयन गर्न सक्षम हुने गरी संगठनात्मक सुधार तथा जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

२.२ सिंचाइ नियमावली

सिंचाइ नियमावली, २०५६ लाई सिंचाइ नीतिसंग सामन्जस्यता कायम गर्दै अझ बढी स्पष्ट र व्यवहारिक बनाउने उद्देश्यले पहिलो पटक संशोधन गरी (सिंचाइ नियमावली प्रथम संशोधन, २०६०) जारी गरिएको छ । यस नियमावलीका निम्नलिखित विशेषताहरू रहेका छन् ।

- सिंचाइ योजनाको निर्माण देखि मर्मत संभार तथा संचालन कार्यमा स्थानीय उपभोक्ताहरूलाई सहभागी गराउन प्रोत्साहित गर्ने ।
- उपभोक्ता कृषकहरूलाई संगठित गरी संस्थागत विकास गर्दै लैजाने ।
- निर्मित सिंचाइ प्रणालीहरूको क्रमशः उपभोक्ता संस्थाहरूलाई हस्तान्तरण गर्दै लैजाने ।
- मर्मत संभार कोष व्यवस्थित गरी उपभोक्ता संस्थालाई आत्मनिर्भर बनाउँदै लैजाने ।
- निर्माण सम्पन्न भइ हस्तान्तरण भइसकेपछि जल उपभोक्ता संस्थाका गतिविधि तथा सिंचाइ प्रणालीको अवस्थाको नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्ने कार्यलाई जोड दिने ।

२.३ जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति २०७२ को निम्न बमोजिमका अवधारणाहरू रहेका छन्:

- जल उत्पन्न प्रकोपबाट सिर्जित भौतिक तथा आर्थिक हानी नोक्सानीलाई तटबन्ध, स्पर, चेकड्याम, वायोइन्जिनियरिङ्ग तथा अन्य उपयुक्त प्रविधिको माध्यमबाट जनसहभागितामूलक पद्धति अपनाई न्यूनीकरण गर्दै जाने ।

- जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरणका लागि निर्माण भएका संरचनाहरूको आवश्यकता अनुसार मर्मत संभार तथा पुनर्स्थापना गर्ने ।
- जनसंख्या बृद्धि, आप्रवासन, जलवायु परिवर्तन, अबैज्ञानिक भू-उपयोग तथा जलजन्य प्रकोपका कारण जलाधार, वस्ती, टार, ठुला पूर्वाधारहरू (राजमार्ग) र अन्य समुदाय वसोवास गर्ने क्षेत्रमा परेको प्रतिकूल प्रभावको अध्ययन गरी अनुकुलन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।
- विकेन्द्रीकरणको अवधारणा अनुरूप आपतकालीन नदी तथा पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम र व्यवस्थापनमा उपयुक्त प्रविधिको अवलम्बन गरी त्यसमा स्थानीय निकायको संलग्नता बृद्धि गर्ने ।
- नदी तथा पहिरो नियन्त्रण/व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न संस्थागत सुदृढीकरण तथा जनशक्तिको विकास र परिचालन गर्ने ।

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीतिको उद्देश्य देहाय बमोजिम हुनेछन्:

- बाढी, पहिरो जस्ता जल उत्पन्न प्रकोपहरूको संरचनागत तथा गैरसंरचनागत प्रविधिबाट रोकथाम गरी सोबाट हुन सक्ने जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्नु र नदी, जलाधार क्षेत्र तथा जलजन्य पर्यावरणको संरक्षण गरी प्राकृतिक स्रोत साधन एवम् खानेपानी, जलपरिवहन, सिंचाइँ, स्थल यातायात आदि जस्ता पूर्वाधारका उपयोगितालाई दिगो बनाउने ।
- बाढी, पहिरो तथा डुवानबाट प्रभावित हुने क्षेत्रको वर्गीकरण गरी सो अनुरूप वस्ती विकास, आर्थिक क्रियाकलाप र कृषि प्रयोजनको क्षेत्र निर्धारण गर्ने ।
- बाढी तथा डुवानबाट जोखिम रहित उकास जग्गाको समुचित उपयोग गर्ने ।
- जल उत्पन्न प्रकोपबाट प्रभावित क्षेत्र व्यवस्थापनको लागि संस्थागत विकास गर्ने ।
- नदी तथा पहिरो व्यवस्थापन कार्यमा संलग्न सरकारी (केन्द्रीय तथा स्थानीय निकाय), गैरसरकारी एवम् सामुदायिक संघ, संस्थाका साथै निजी क्षेत्रको पनि भूमिका स्पष्ट पारी समन्वयात्मक ढंगले कार्य गर्दै जाने ।
- सीमा नदीहरूमा हुने डुवान तथा कटानको समस्या न्यूनीकरण गरी सो क्षेत्रका जनसमुदायमा सुरक्षा र सचेतनाको भावना अभिवृद्धि गर्ने ।
- जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रणका लागि निर्मित संरचनाहरूको उचित मर्मत संभार गरी दीगो र भरपर्दो बनाउने ।

२.४ जलस्रोत रणनीति

जलस्रोत रणनीतिको परिप्रेक्ष्यमा, प्रत्येक नेपालीले सर्वप्रथम उपभोग गर्न र उपयुक्त सरसफाइका लागि पानी माथिको पहुँच कायम हुनु पर्ने देखिन्छ । उपयुक्त मूल्यबाट प्रत्येक नेपालीलाई उपभोग गर्न र शक्ति उत्पादन/संचय गर्नको लागि पर्याप्त पानी उपलब्ध हुनु जरूरी छ । यी राष्ट्रिय उद्देश्य हासिल गर्नका लागि पानी व्यवस्थापन गरिएको अवस्थामा ब्यापक परिवर्तन ल्याई मौजुदा पानीको प्रयोगलाई व्यवस्थित तरिकाबाट बढाउँदै लैजानु पर्दछ । आम जनताको फाइदालाई मध्यनजर राखी

दीर्घकालीन रूपमा भरपर्दो उपलब्धि हासिल गर्नका लागि river basin को आधारमा आफ्नो भविष्यका कार्यक्रमहरू केन्द्रित हुनु पर्दछ । यसका लागि समग्र र क्रमबद्ध एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुसरण गर्नुपर्ने हुन्छ । राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीतिले यही परिस्थितिको आत्मसात गरेको छ ।

२.४.१ कृषि विकासका लागि सिंचाइ

सबै दृष्टिकोणबाट नेपालमा सिंचाइ विकास र व्यवस्थापन एउटा महत्वपूर्ण sub-sector को रूपमा रहेको र कृषि पेशामा संलग्न भएका समुदायको जीवन शैलीमा यसले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । यसका साथै खाद्य सुरक्षाको स्थितिलाई सन्तुलन गरी राख्नका लागि पनि सिंचाइलाई एउटा महत्वपूर्ण साधनको रूपमा लिइएको छ । त्यसकारण कृषि विकासमा सिंचाइको महत्वलाई दृष्टिगत गर्दै जलस्रोत रणनीतिले पर्याप्त लगानीको लागि खाका तयार पारेको छ ।

जलस्रोत रणनीतिले पहिलो पाँचवर्षमा दिगो र प्रभावकारी सिंचाइ प्रणालीको कार्यान्वयन र विकास गर्ने रणनीति राखेको छ । जसले गर्दा कृषि उत्पादनको विविधीकरण र वाली सघनता बढाउन सक्ने आधारको स्थापना हुनसक्छ र अन्त्यमा किसान समुदायहरूको अवस्थामा सुधार ल्याउन मद्दत पुऱ्याउँदछ । यस रणनीतिले सिंचाइ योजनाहरूको वित्तीय र प्राविधिक दिगोपनाको साथसाथै कृषिको व्यवसायीकरण गर्नका लागि पनि प्रोत्साहित गरेको छ ।

रणनीतिले कार्यान्वयनको १० वर्ष भित्र भरपर्दो सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउनका लागि सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू त्यसतर्फ केन्द्रित गरी सिंचाइको भरपर्दो सेवा, उपभोक्ता वर्गहरूमा उपलब्ध गराएपछि, त्यस्तो सेवाहरू सघन रूपमा विस्तारित गर्ने र यस मार्फत कृषकहरूको आय आर्जन बढाई आर्थिक रूपमा समृद्ध गराउने परिकल्पना समेत गरेको छ ।

२५ वर्षको अन्त्यसम्ममा सिंचाइ प्रणालीहरू उपयुक्त प्रभावकारी ढंगको बनाइ सिंचाइ योग्य जमिनको अधिकतम प्रयोगमा जोड दिने रणनीतिक लक्ष्य राखिएको छ ।

सिंचाइ क्षेत्रका लागि समय सापेक्षित रणनीतिक लक्ष्य निम्न छन् ।

क. पहिलो पाँचवर्ष (सन् २००७) अवधिमा उपलब्ध गर्न राखिएका लक्ष्यहरू

- सिंचित क्षेत्रको ५० प्रतिशतमा वर्षे भरी सिंचाइ सेवा पुऱ्याउने ।
- सिंचित क्षेत्रमा वाली उत्पादन सरदर ४० प्रतिशतले बृद्धि गर्ने ।
- ५०० हेक्टरसम्मका सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन गर्न सक्नेगरी जल उपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाउने ।
- वर्षेभरी सिंचाइ हुने क्षेत्रमा सरदर २०० प्रतिशतले वाली सघनता बढाउने ।

ख. १५ वर्ष (सन् २०१७) समयावधिमा उपलब्ध गर्न राखिएका लक्ष्यहरू

- ५,००० हेक्टर सिंचित क्षेत्र भएको सिंचाइ प्रणालीहरू व्यवस्थापन गर्न सक्नेगरी जलउपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाउने ।
- सिंचित क्षेत्रको दुई तिहाइ भागमा वर्षे भरी सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने ।

- सिंचित क्षेत्रमा वाली उत्पादन सरदर १२५ प्रतिशतले बृद्धि गर्ने
- सिंचित क्षेत्रको ८० प्रतिशत भागमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- कमाण्ड क्षेत्रको प्रभावकारी उपयोग ८० प्रतिशत सम्म पुऱ्याउने ।
- सिंचाइ सेवा शुल्क असुली २० प्रतिशत भन्दा बढाउने ।

ग. २५ वर्ष (सन् २०२७) समयवाधमा उपलब्ध गर्न राखिएका लक्ष्यहरु

- वाली सघनता सरदर २५० प्रतिशतले बढाउने ।
- सिंचित क्षेत्रको ९० प्रतिशत क्षेत्रमा सिंचाइ सेवा शुल्क उठाउने ।
- सिंचाइ प्रणालीको प्रभावकारिता ६० प्रतिशत पुऱ्याउने ।
- कमाण्ड क्षेत्रको प्रभावकारी उपयोग शत प्रतिशत पुऱ्याउने ।

२.४.२ रणनीति

माथि उल्लेखित लक्ष्यहरुबाट उपलब्धि हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिक तरिकाहरु अपनाउने सोच राखिएको छ :

- सिंचाइ प्रणालीहरुको योजना एवं व्यवस्थापन गर्दा कृषि विकास संग आवद्ध गर्ने ।
- मौजुदा सिंचाइ प्रणालीहरुको व्यवस्थापकीय सुधार गर्ने ।
- नयाँ सिंचाइ प्रणालीहरुको योजना कार्यान्वयनमा सुधार गर्ने ।
- वालीको सघनता र विविधीकरणमा टेवा पुऱ्याउने ध्येयले वर्षेभरी सिंचाइ हुने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- सिंचाइ प्रणालीहरुको योजना, कार्यान्वयन र व्यवस्थापन गर्ने क्षमता स्थानीय स्तरमा नै विकास गर्दै लैजाने ।
- कृषिमा प्रभावकारिता र सिंचाइलाई विकास गर्नका लागि खण्डिकरण रोक्ने अर्थात चक्लावन्दी रूपमा भूमि व्यवस्थापन कार्य अधि बढाउने ।
- सिंचाइका लागि भूमिगत जल प्रयोगको विकास र व्यवस्थापनमा जोड दिने ।

२.५ राष्ट्रिय जल योजना (National Water Plan)

राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीति सन् २००२ मा आधारित राष्ट्रिय जल योजना (सन् २००५) नेपाल सरकारले स्वीकृत गरी अवलम्बन गरेको दीर्घकालीन योजना हो । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई अंगिकार गरेको यस योजनालाई अल्पकालीन (सन् २००७), मध्यकालीन (सन् २०१७ सम्म) र दीर्घकालीन (सन् २०२७) गरी तीन चरणमा विभाजन गरिएको छ ।

राष्ट्रिय जल योजनामा सिंचाइ क्षेत्रको विकासका लक्ष्यहरुलाई संक्षिप्त रूपमा तल दिइए अनुसार निर्धारण गरिएको छ ।

यसलाई मानक दीर्घकालिन योजनाको रूपमा राखी यसै अनुरूप हालसम्म सिंचाइ र जलस्रोत

विकासका लागि नीति, रणनीति, मार्ग चित्र निर्धारण गरी सोही अनुरूप योजना अगाडि बढाउने लक्ष्य लिइएको छ ।

लक्ष्यहरू	साल (सन्)		
	२००७	२०१७	२०२७
सम्पूर्ण सिंचित क्षेत्रमा वर्षे भरी सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।	४९%	६४%	६७%
सन् २००१ को तुलनामा सम्पूर्ण सिंचित क्षेत्रमा अन्न बाली उत्पादनमा वृद्धि गर्ने ।	१५%	२८%	४४%
वर्षे भरी सिंचाइ सुविधा पुगेको क्षेत्रमा बालीको सघनता हुने	१४०%	१६४%	१९३%
अन्न बालीको औसत बाली सघनता पुऱ्याउने	१२६%	१३४%	१४३%
कुल बाली सघनता पुऱ्याउने	१६०%	१७०%	२००%
सम्भावित सिंचित क्षेत्रमा सिंचाइ सेवा विस्तार गर्ने ।	७१%	८५%	९७%
सिंचाइ कार्य प्रभावकारिता (irrigation efficiency) वढाउने ।	३५%	४५%	५०%
मर्मत संभार तथा संचालन खर्चको लागि सिंचाइ सेवा शुल्कको योगदान (O&M cost recovery) वढाउने ।	३०%	४५%	७५%

राष्ट्रिय जल योजना, २००५ ले उपरोक्त लक्षहरू प्राप्त गर्न तल उल्लेखित पाँच वटा कार्यक्रमहरूको पहिचान गरेको छ ।

- सिंचित कृषिका लागि एकीकृत कार्यक्रम
- विद्यमान सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापनमा सुधार
- नयाँ सिंचाइ प्रणालीहरूको उपयुक्त योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा सुधार
- योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन सम्वन्धमा स्थानीय निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि
- कृषकहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम

२.६ चौधौँ योजना (२०७३/७४ -२०७५/७६)- सिंचाइ बिकास तथा प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम

क. पृष्ठभूमि

कृषि प्रधान मुलुक नेपालको कुल क्षेत्रफल १,४७,१८,१०० हेक्टरमध्ये करीब २६,४१,००० हेक्टर कृषि योग्य जमिन रहेको र सो मध्ये परम्परागत प्रविधि र आर्थिक दृष्टिकोणबाट करिब १७,६६,००० हेक्टरमा मात्र सतह र भूमिगत जलस्रोतबाट सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिने अवस्था रहेको छ । यस आ.व. ०७४/७५ को वार्षिक कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा चौधौँ योजनाले अंगिकार गरेको लक्ष्य अनुरूप मझौला सिंचाइ, भूमिगत स्यालो तथा डीप ट्युबेल सिंचाइ, नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ कार्यक्रमहरूलाई निरन्तरता दिदै राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीतिले निर्देशन गरे अनुसार बहुउद्देश्यीय डाइभर्सन आयोजनाहरू क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ । सो अनुरूप भेरी ववई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजनाको निर्माण कार्य सुरु

भइसकेको लगायत अन्य यस्ता प्रकारका आयोजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गरी कार्यान्वयनको लागि तयारी गरिनेछ। सिक्टा, रानी जमरा कुलरिया, बबई र बागमती जस्ता ठूला सिंचाइ योजनाहरूको अतिरिक्त निर्माण सम्पन्न भएका आयोजनाहरूको मर्मत सम्भार कार्यलाई निरन्तरता दिई विद्यमान सिंचाइ प्रणालीहरूको प्रभावकारी उपयोग गरिनेछ। वैदेशिक सहयोगमा संचालनमा रहेका आयोजनाहरू सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना, समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना र सिंचाइ पुनर्स्थापना आयोजनालाई निरन्तरता दिइनेछ। तराई तथा भित्री मधेशका २२ जिल्लाहरूमा रहेको कृषियोग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा विस्तार गरी खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न लक्षित समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ निरन्तरता दिइनेछ।

मनसुनी वर्षा, अति भिरालो भू-बनौट तथा कमजोर भौगर्भिक स्थितिले जल उत्पन्न प्रकोपबाट ठूलो जनधनको क्षति हुने गरेको छ। अवैज्ञानिक भू-उपयोग तथा जलवायु परिवर्तनसँगै भूक्षय, बाढी पहिरो, गेग्रान बहाव, नदीधार परिवर्तन, नदी किनारा कटान तथा डुवान जस्ता प्रकोपहरूबाट मानव वस्ती, खेती योग्य जमीन र निर्मित पूर्वाधारहरूको संरक्षण र प्रकोपहरूको न्यूनीकरण गर्न नवीनतम् प्रविधिहरूको उपयोग गर्नु जरूरी छ। स्रोत र साधनको उचित प्रयोगबाट मात्र सम्बोधन गर्न ज्यादै कठिन हुने हुँदा स्थल विशेष र योजनावद्ध ढंगले यसको व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक छ।

ख. उद्देश्य

- सिंचित क्षेत्र वृद्धि गर्नुका साथै जलस्रोतको बहुउद्देश्यीय उपयोगमा जोड दिई विकसित सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन सुदृढीकरण गर्ने तथा सिंचाइको आवश्यक स्थान र समयमा पानी उपलब्ध गराउने।
- देशमा उपलब्ध जलस्रोतको समुचित उपयोग गरी सिंचाइ क्षेत्रको बहुउद्देश्यीय तथा दिगो विकासद्वारा कृषिक्षेत्रको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने।
- बाढी, पहिरोजस्ता जल उत्पन्न प्रकोपहरू हुनु अघि नै रोकथाम गर्ने र यस्ता जोखिमबाट हुन सक्ने धनजनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने।
- बाढी र डुवानको व्यवस्थापन र उकासबाट जोखिमरहित जग्गाको समुचित उपयोग गर्ने।

ग. रणनीति

- बाह्रै महिना सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउनका लागि सतह सिंचाइ, बहुउद्देश्यीय अन्तर जलाधार र जलाशययुक्त आयोजना तथा भूमिगत जल सिंचाइ आयोजनाहरूलाई अघि बढाउने,
- उच्च क्षमतामा संचालन गर्न प्राविधिक एवं आर्थिक दृष्टिकोणले उपयुक्त एवं नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइको विकास गर्ने,

- निर्माण सम्पन्न भैसकेका सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत संभार एवं दिगो व्यवस्थापनका लागि उपभोक्ताहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,
- सिंचाइ विकासको गुरु योजना र कृषि विकास रणनीतिको लक्ष्यहरूको परिपूर्ति र जलवायु परिवर्तन अनुकूल हुने गरी सिंचाइ प्रणालीको विकास एवं विस्तार गर्ने ।
- नीतिगत एवं संस्थागत सुधार गरी जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- प्रभावकारी प्रकोप व्यवस्थापनको लागि आवश्यक प्रविधिको पहिचान, विकास र विस्तार गर्ने ।

घ. परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	विवरण	चौधौ योजनाको लक्ष्य (हेक्टर)
१	सतह सिंचाइ	२५,७४५
२	भूमिगत सिंचाइ	१,२२,१००*
३	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ	१२,६५०*
४	कृषकहरूबाट संचालित सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापन र स्तरोन्नती	५४,९००
	कुल जम्मा	२,१५,३९५
५	विद्यमान सिंचाइ प्रणालीको दिगो व्यवस्थापनबाट सिंचाइ (सालवसाली)	३,२४,६००
६	संचालित सिंचाइ प्रणालीको दिगो व्यवस्थापन/हस्तान्तरण तर्फ	२,४७८
७	वृहत् सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनःस्थापना र सुधार कार्य	१,१५,०४०

*समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम समेतको

ङ. प्रमुख आयोजना/कार्यक्रमहरू

माथि तालिकामा उल्लिखित चौधौ योजनाको लक्ष्य हासिल गर्नको लागि निम्न आयोजना/कार्यक्रमहरू संचालनमा रहेका छन् ।

(१) केन्द्र अन्तर्गत संचालित आयोजना/कार्यक्रमहरू

- सिक्टा सिंचाइ आयोजना
- रानी, जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)
- भेरी बबई डाईभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना
- बबई सिंचाइ आयोजना
- सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)

- महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)
- बागमती सिंचाइ आयोजना
- प्रगन्ना तथा बड्कापथ सिंचाइ आयोजना
- नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण आयोजना
- भूमिगत जलस्रोत विकास समिति (मन्त्रालय अन्तर्गत)
- समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना अतिरिक्त सहयोग (CMIASP-AF)
- सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना अतिरिक्त सहयोग (IWRMP-AF)
- मर्मत संभार आयोजना
- वृहत सरकारी सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनर्स्थापन तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण
- सिंचाइ सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम
- जल साधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)
- पालुङ्गटार कुण्डुटार सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) आयोजना
- सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापन आयोजना (KFAED)
- समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम
- सुनकोशी मरीन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना
- वृहत दाङ उपत्यका सिंचाइ विशेष कार्यक्रम
- एकीकृत उर्जा तथा सिंचाइ विशेष कार्यक्रम
- वस्ती, टार तथा बजार संरक्षण कार्यक्रम
- जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण प्रविधि परियोजना
- भारतीय अनुदान सहायतामा संचालित नदी नियन्त्रण आयोजनाहरू (बागमती, कमला, खाँडो र लालकैयासमेत)
- नदी नियन्त्रण कार्यक्रम

च. नतिजा सूचक (Result Indicator)

माथि उल्लेखित विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूमार्फत चौधौँ योजनाको पहिलो वर्षमा ४६,०८५ हेक्टर, दोस्रो वर्षमा ५५,५३० हेक्टर र तेस्रो वर्षमा ५६,८८० हेक्टरसमेत गरी चौधौँ योजना अवधिमा कुल जम्मा १,६०,४९५ हेक्टर खेतीयोग्य जमिनमा थप सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुनेछ ।

चौधौ योजना अवधिको लक्ष्य

(हजार हेक्टरमा)

प्रतिफल सूचक	इकाई	आ.व. २०७२/७३ सम्मको प्रगति	आगामी तीन आर्थिक वर्ष (२०७३/७४-२०७५/७६) को लक्ष्य			
			आ.व. २०७३/७४	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	कूल जम्मा
सतह सिंचाइ आयोजनाहरूबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	हेक्टर	७७५.८८५	६.१५५	८.६१०	१०.९८०	२५.७४५
भूमिगत सिंचाइ आयोजनाहरूबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	हेक्टर	४०८.०९३	३७.७३०	४२.६७०	४१.७	१२२.००*
नयाँ प्रविधि सिंचाइ कार्यक्रमबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	हेक्टर	५.९	४.२	४.२५	४.२	१२.६५*
कृषक कुलो सुधार (सतह र भूमिगत)		१७९.५१	२२.२५	१८.८	१७	५८.०५

* समृद्ध तराइ मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम समेत ।

सिंचाइ विकासका प्रयास र उपलब्धीहरू

नेपालको कुल क्षेत्रफल १,४७,१८,१०० हेक्टर मध्ये करिब २६,४१,००० हेक्टर जमिन कृषि योग्य रहेको अनुमान छ। विकट भौगोलिक वनोट तथा जमिनको स्थितिका कारण उक्त कृषियोग्य जमिन मध्ये करिब १७,६६,००० हेक्टरमा मात्र परम्परागत सतह र भूमिगत जलस्रोतबाट सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिने अवस्था विद्यमान छ। नेपालको भौगोलिक अवस्थिति अनुसार तराई, पहाड र हिमाली क्षेत्रको खेतीयोग्य र सिंचाइ योग्य क्षेत्रफल निम्न अनुसार रहेको छ।

भौगोलिक क्षेत्र	खेतीयोग्य जमिन (हेक्टर)	सिंचाइ योग्य जमिन (हेक्टर)
तराई	१३,६०,०००	१३,३८,०००
पहाड	१०,५४,०००	३,६९,०००
हिमाल	२,२७,०००	६०,०००
जम्मा	२६,४१,०००	१७,६६,०००

नेपाल जस्तो कठिन भू-वनोट भएको देशमा कृषकहरूले आफ्नो स्रोत, सीप र प्रविधिबाट चीरकाल देखि साना र मझौला आकारका सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण तथा संचालन गरी सिंचाइ गर्दै आएको भएतापनि धेरै पछि मात्र सरकारी क्षेत्रबाट सिंचाइ विकासका गतिविधिहरूमा लगानी हुन थालेको देखिन्छ। यसको शुरूवात वि.सं. १९७९ सालमा हालको सप्तरी जिल्लामा रहेको चन्द्र नहरको निर्माण शुरूवातबाट भएको मान्न सकिन्छ। तद्उपान्त सिंचाइ विकासमा सरकारी स्तरबाट गरिने लगानी निरन्तर बढ्दै गइरहेको फलस्वरूप तराई, पहाड र उच्च पहाडी क्षेत्रहरूमा धेरै संख्यामा सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण भइसकेका छन्। नेपालमा सिंचाइ विकासका समग्र प्रयासहरूलाई निम्न वमोजिम दुई वटा कालखण्डमा राखेर हेर्दा अझ वढी स्पष्ट हुन्छ।

३.१ योजना पूर्वको अवधि (वि.सं. २०१३ साल भन्दा अघि)

नेपालमा सिंचाइ विकासको शुरूवात कहिले देखि भएको थियो भन्ने तिथि, मिति एकिन गर्न नसकिएता पनि कृषि जीवनको शुरूवातसंगै सिंचाइ विकासको परम्पराको पनि शुरूवात भएको अनुमान गर्न सकिन्छ। केही अपवादलाई छोडेर सन् १९५० को दशकसम्म सिंचाइ विकासका प्रयत्नहरू मूलतः स्थानीय कृषकहरूको आफ्नै अगुवाई, लगानी र स्थानीय प्रविधिमा आधारित थिए र यो क्रम केही हदसम्म अहिले पनि जारी नै रहेको छ। एक अनुमान अनुसार यसरी कृषकहरूले आफै निर्माण गरी संचालन गर्दै आएका सिंचाइ प्रणालीहरूबाट करिब ६,३६,००० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भई रहेको छ।

कृषक समुदायले शताब्दीयौंसम्म आवश्यकता अनुसार विभिन्न आकार प्रकारका सिंचाइ कुलो, पैनी, कुलेसाहरूको निर्माण, विकास, विस्तार र व्यवस्थापन गर्ने कार्य निरन्तर गरी आएको भएतापनि अपवादको रूपमा तत्कालीन राज्य/शासकहरूबाट सहयोग प्राप्त गरी सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण गरिएको उदाहरण इतिहासबाट पनि देखिन्छ। १७ औं शताब्दीतिर मल्लकालीन समयमा निर्माण भई

हालसम्म पनि अस्तित्वमा रहेका काठमाडौं उपत्यका स्थित राजकुलोहरूको निर्माणमा तत्कालीन शासक वर्गबाट केहि सहयोग प्राप्त गरि निर्माण गरिएका थिए भन्ने प्रमाण पाइन्छ। यसरी निर्माण गरिएका राजकुलोहरूको व्यवस्थापन स्थानीय कृषक समुदाय तथा विभिन्न गुठीहरूबाट हुँदै आएको थियो। राजकुलोहरूको अलावा हालसम्म पनि संचालनमा रहेका सयौं वर्ष पुराना प्राचीन कुलाहरूमा पश्चिम नेपालमा रानी जमरा कुलरिया (कैलाली), अर्गेली (पाल्पा), छत्तीस मौजा (रूपन्देही) र वर्दिया राजापुर क्षेत्रमा संचालित कुलाहरूले अभैपनि ठुलो क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याईरहेका छन्।

राणा शासनकालमा विर्ता र जागीरको रूपमा जमिन वितरण गर्ने कार्य व्यापक रूपमा विस्तार हुँदै गयो र जमिनको उत्पादकत्व वृद्धि गरी राज्य संचालनका लागि आवश्यक राजश्व संकलन समेत गर्ने उद्देश्यले नेपालका विभिन्न स्थानमा विशेष गरी तराई क्षेत्रमा सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण गर्ने परिपाटीको पनि शुरूवात हुँदै गएको देखिन्छ। तत्कालीन वडा हाकिमको प्रत्यक्ष निगरानीमा स्थानीय कर्मचारीहरू (डिप्टा, सुव्वा आदि) लाई सिंचाइ प्रणालीहरूको रेखदेखको जिम्मेवारी दिने र जिम्वाल, मौजावालहरूले तोकिएको रकम बुझाउनु पर्ने व्यवस्था मिलाईएको थियो।

ई.सं. १९२२ मा तत्कालीन प्रधानमन्त्री चन्द्र शम्शेरले ब्रिटिश भारत सरकारको सहयोगमा हालको सप्तरी जिल्लामा रहेको त्रियुगा नदीमा मुहान बाँधि चन्द्र नहरको निर्माण कार्यको शुरूवात गरेका थिए। जुन हालसम्म संचालनमा रहेको छ। चन्द्र नहरको निर्माणसँगै नेपालमा सिंचाइ प्रणाली विकासमा आधुनिक प्रविधिको शुरूवात भएको मान्न सकिन्छ। साथै यसलाई सम्पूर्ण रूपमा सरकारी लगानी र प्रयासमा सिंचाइ विकासको थालनीको रूपमा पनि लिन सकिन्छ। चन्द्र नहरको संचालनसँगै पानीपोतका नियमहरू (सनद् सवाल) बनाई प्रचलनमा आएका थिए।

चन्द्र शम्शेरलाई पछ्याउँदै जुद्ध शम्शेरले पनि कपिलवस्तुमा वाणगंगा, जगदिशपुर जलाशय (सन् १९३९-४२) र सर्लाहीमा जुद्ध नहर (सन् १९४३-४६) को निर्माण गरेका थिए। यसरी कुलो, पैनी, नहरहरूको परम्परागत व्यवस्थापन पद्धतिलाई सनद् सवाल र राजकीय निर्णयहरू मार्फत कानूनी मान्यता प्रदान गर्ने वा नियमित गर्ने, सिंचाइ जन्य समस्या वा विवाद निराकरण गर्ने आधिकारिक निकाय वा व्यक्तिको स्पष्ट व्यवस्था गर्ने कार्यको शुरूवात पनि राणा शासन कालमा भएको देखिन्छ।

सन् १९५० (वि.सं. २००७) को राजनीतिक परिवर्तन पश्चात देशमा सिंचाइ विकासका गतिविधिहरूलाई संस्थागत रूपमा संचालन गर्न प्रथम पटक सन् १९५२ (वि.सं. २००९) मा निर्माण तथा संचार मन्त्रालय अन्तर्गत रहने गरी नहर विभागको स्थापना गरिएको थियो। पछि विस्तारै विभिन्न क्षेत्रमा नहर डिभिजनहरूको स्थापना गरी अधिकार विकेन्द्रीकरण गर्दै साना ठुला सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण विकास गर्ने कार्य निरन्तर रूपमा संचालन भई रह्यो। जुन कार्य वर्तमानमा जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागले गरिरहेको छ। यस प्रकार योजना पूर्वको अवधिमा देश भरी विभिन्न आकार प्रकारका १२ हजार भन्दा बढी सिंचाइ प्रणालीहरू संचालनमा रहेका र त्यस्ता सिंचाइ प्रणालीहरूबाट करिब ४-५ लाख हेक्टर जमिनमा आंशिक सिंचाइ सुविधा पुगेको अनुमान गरिएको छ।

३.२. योजना अवधि (वि.सं. २०१३ पछि)

योजनावद्ध विकासको थालनी पछि मात्र नेपालमा सिंचाइ विकासमा सरकारी स्तरबाट लगानी गर्ने परिपाटीको व्यापक रूपमा शुरूवात भएको हो। पंचवर्षीय योजना लागु भएपछि राज्यले आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतबाट देशमा छरिएर रहेका नदीनाला तथा भूमिगत जल भण्डारको उपयोग गरी साना, मझौला तथा ठूला सिंचाइ प्रणालीहरू निर्माण गर्दै आईरहेको छ। यी सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माणबाट देशमा खाद्यान्न उत्पादनमा उल्लेख्य टेवा पुगिरहेको छ।

आवश्यकता अनुरूप सिंचाइ सेवा विस्तार गर्न जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत विभिन्न क्षेत्रहरूलाई समेट्ने गरी डिभिजन/सब डिभिजनहरू स्थापना गरी तिनीहरूको माध्यमबाट सिंचाइ विकासका गतिविधिहरू अगाडि बढी रहेका छन्। सिंचाइ विभाग स्थापना भएको छ दशक भन्दा बढीको समयमा विभिन्न नीति, रणनीति, योजना तथा अवधारणाहरूको तर्जुमा तथा सामायिक परिमार्जन गर्ने कार्यहरू पनि निरन्तर रूपमा हुँदै आएका छन्। नेपालको सिंचाइ नीतिले सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत संभार तथा दिगो व्यवस्थापनको लागि स्थानीय कृषकहरूलाई जल उपभोक्ता संस्था मार्फत संगठित गरि उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि तथा संस्थागत सुदृढीकरणका माध्यमबाट संयुक्त व्यवस्थापन तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण कार्यक्रमबाट सिंचाइ व्यवस्थापनमा साभेदारी तथा समावेशी अवधारणाको अवलम्बन गरिएको छ। यसका साथै परम्परागत रूपमा कृषक समुदायद्वारा संचालित कृषक कुलोहरूको नवीकरण, सुधार र सरकारीस्तरबाट निर्मित प्रणालीहरूको मर्मत संभार गर्ने कार्यलाई पनि महत्व दिईदै आएको छ।

सिंचाइ प्रणालीको निर्माण तथा व्यवस्थापनमा स्थानीय कृषकहरूको सहभागिता विना प्रभावकारी सेवा उपलब्ध गराउन नसकिने तथ्यलाई दृष्टिगत गर्दै निर्माण प्रक्रियामा संगठित जल उपभोक्ता संस्था मार्फत उनीहरूको संलग्नता सुनिश्चित गरी व्यवस्थापनको जिम्मेवारी क्रमशः उक्त संस्थालाई नै हस्तान्तरण गर्ने र सिंचाइ सेवा प्रदान गरेवापत आम उपभोक्ताहरूबाट सिंचाइ सेवा शुल्क संकलन गर्दै संस्था तथा सिंचाइ प्रणालीको दिगो विकासमा टेवा पुऱ्याउने नीति अवलम्बन गरिएको छ। यस नीतिको कार्यान्वयन पछि विस्तारै उपभोक्ताहरूमा सिंचाइ सेवा शुल्क बुझाउने बानीको विकास हुँदै गएको भएतापनि राष्ट्रिय जल योजनाले निर्दिष्ट गरेको लक्ष्यमा पुग्न अबै बढी मेहनत गर्नु पर्ने देखिन्छ। संचालनमा रहेका ३१ वटा सिंचाइ प्रणालीहरूमध्येबाट आ.व. २०७५/७६ मा जम्मा रु. १,९१,५८,०५४/-सिंचाइ सेवा शुल्क उठेको छ र विगत पाँच वर्षमा उठेको सिंचाइ सेवा शुल्कको अद्यावधिक विवरण अनुसूची नं. ९ मा दिइएको छ। मर्मत संभार तथा दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालित विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको वर्षे, हिउँदे र चैते बालीहरूमा संभावित रूपमा उपलब्ध पानीको मात्रा र सिंचित क्षेत्रफलको विवरण अनुसूची ८ मा समावेश गरिएको छ। साथै संचालित सिंचाइ प्रणालीहरूको विकासको सूचकहरूमध्ये एक पानीमापनको मासिक औसत विवरणहरू समावेश गर्ने जमर्को गरिएको छ। यस अवधि (आ.व. २०७५/७६) भित्र केही सिंचाइ प्रणालीहरूबाट प्राप्त मासिक औसत पानीमापनको विवरण अनुसूची ११ मा समावेश गरिएको छ। त्यस्तै सिंचाइ प्रणालीहरूको संचालन र विकासको सूचकहरूमध्ये अर्को सूचक विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूबाट सिंचित क्षेत्रमा मुख्य बालीहरूको औसत उत्पादकत्व सम्वन्धी विवरण अनुसूची १२ मा समावेश गरिएको छ।

सिंचाइ विकासको अध्यावधिक स्थिति

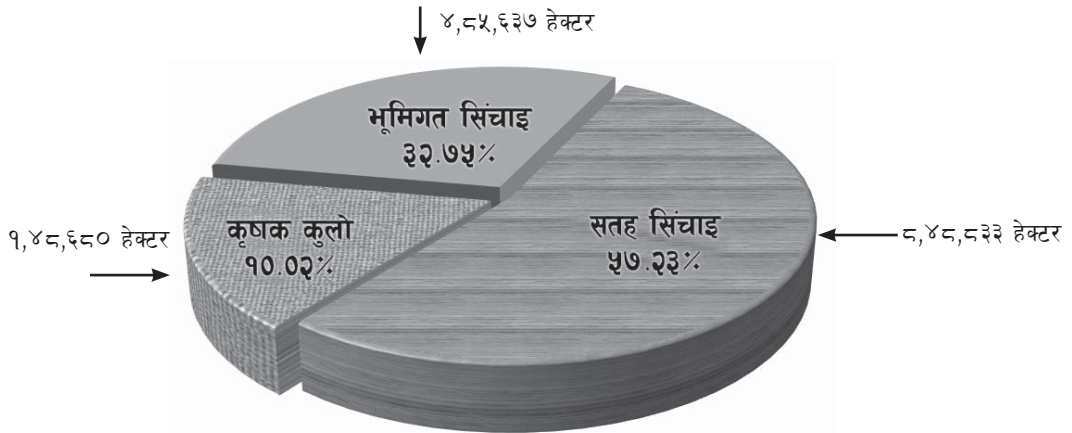
आ.व. २०७४/७५ मा सतह सिंचाइ तर्फ ४९,३६६ हेक्टर (नयाँ सिंचाइमा ३,५१० हेक्टर, पुनर्निर्माण ३८,११० हेक्टर तथा कृषक कुलो सुधारमा ७,७४६ हेक्टर) र भूमिगत जल सिंचाइ तर्फ ७,९७३ गरी जम्मा ५७,३३९ हेक्टरमा सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित भएको छ भने थप १०,१२३ हेक्टर क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधाको विस्तार भएको छ। यस अनुसार आ.व. २०७५/७६ को अन्त्यसम्ममा १४,८३,१५० हेक्टर क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने सिंचाइ संरचनाहरूको विकास भई देश भरिका अधिकांश आम कृषकहरू लाभान्वित भइरहेका छन्। यो क्षेत्रफल कुल सिंचाइ योग्य जमिनको ८३.९८ प्रतिशत हुन आउँदछ। यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची नं. ४ र ७ मा दिइएको छ।

प्रथम पञ्चवर्षीय योजना शुरू हुनु भन्दा पहिले सरकारी स्तरबाट विकसित गरिएको क्षेत्रफल जम्मा ६,२२८ हेक्टर मात्रै रहेको थियो भने आठौँ पञ्चवर्षीय योजनाको अन्त्यसम्ममा उक्त क्षेत्र विस्तार भएर १०,५५,६१७ हेक्टर पुगेको तथ्याङ्कले देखाउँछ। सिंचाइ पूर्वाधार विकास गरिएको सिंचित क्षेत्रफल क्रमशः विस्तार हुँदै नवौँ योजनाको अन्तसम्म ११,२१,४४१ हेक्टर, दशौँ योजनाको अन्त्यसम्म ११,९४,६२८ हेक्टर र त्रि-वर्षीय अन्तरिम योजनाको अन्त्यसम्म पुग्दा १२,५२,४७६ हेक्टर पुगेको मा तीन वर्षीय योजनाको अन्तिमसम्म कुल सिंचित क्षेत्र १३,३१,५२१ हेक्टर पुगेको छ। तेह्रौँ योजनाको अन्तिम वर्ष आ.व. २०७२/७३ को अन्त्यसम्म सिंचित क्षेत्र १३,९२,१७७ हेक्टर कायम भएकोमा चौधौँ योजनाको तेस्रो तथा अन्तिम वर्ष आ.व. २०७५/७६ को अन्त्य सम्ममा १४,८३,१५० हेक्टर कायम भएको छ (अनुसूची ७)।

सिंचाइ विकासको अध्यावधिक स्थिति (हेक्टर)

योजना अवधि	सतह सिंचाइ	भूमिगत जल सिंचाइ	कृषकहरूबाट परम्परागत रूपमा संचालित
प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३/१४-२०१७/१८) शुरू हुनु भन्दा अगाडि	६,२२८		
प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३/१४-२०१७/१८) देखि सातौँ पञ्चवर्षीय योजना (२०४२/४३-२०४६/४७) सम्म र अन्तरिम अवधि (२०४७/४८-२०४८/४९) को अन्त्य सम्म	३,५२,०७६	१,०९,०९८	३,८१,८१४
आठौँ पञ्चवर्षीय योजना (२०४९/५०-२०५३/५४)	१,४६,१७८	६०,२२३	
नवौँ पञ्चवर्षीय योजना (२०५४/५५-२०५८/५९)	१,१०,४६५	३६,२३८	३,००,९३५
दशौँ पञ्चवर्षीय योजना (२०५९/६०-२०६३/६४)	३९,८०२	४७,६८३	२,८६,६३७
त्रि-वर्षीय अन्तरिम योजना (२०६४/६५-२०६६/०६७)	२३,८२८	४६,४५४	२,७४,२०३
तीन वर्षीय योजना (२०६७/०६८-२०६९/०७०)	५५,८६३	५९,८६०	२,६५,३७४
तेह्रौँ योजना (२०७०/७१-२०७२/७३)	४६,४२५	४९,४५७	२,०२,२९९
चौधौँ योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) प्रथम वर्ष (आ.व. २०७३/७४)	३१,२८२	३५,२७२	१,७६,९२५
चौधौँ योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) दोश्रो वर्ष (आ.व. २०७४/७५)	२५,४३०	३४,७३९	१,५६,४२६
चौधौँ योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) तेस्रो वर्ष (आ.व. २०७५/७६)	११,२५६	६,६१३	१,४८,६८०
जम्मा	८,४८,८३३	४,८५,६३७	

सिंचाइको पूर्वाधारहरू विकास गरिएको क्षेत्र मध्ये सरकारी निकायहरूको प्रयासबाट सतह र भूमिगत जल सिंचाइ तर्फ क्रमशः ८,४८,८३३ हेक्टर र ४,८५,६३७ हेक्टर र कृषक कुलोतर्फ १,४८,६८० हेक्टर पर्दछ ।

योजनाबद्ध विकासको चरणमा निर्माण भएका ठूला सिंचाइ योजनाहरूमा सुनसरी मोरङ (६८,००० हे.) बागमती (४६,५०० हे.), कमला (२५,००० हे.), नारायणी (२८,७०० हे.) नेपाल गण्डक पश्चिमी नगर गण्डक (१०,३०० हे.), भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत जल सिंचाइ प्रणाली (२०,३०९ हे.), बबई (१३,५०० हे.), महाकाली (११,६०० हे.) राजापुर (१३,००० हे.), कोशी पम्प नहर (११,००० हे.) आदि प्रमुख रहेका छन् । उपरोक्त सिंचाइ प्रणालीहरू लगायत अन्य सिंचाइ प्रणालीहरू (३१ वटा सिंचाइ प्रणालीहरू) मर्मत संभार आयोजना अन्तरगत संचालित छन् । (अनुसूची १५ सिंचाइ सम्बन्धी गतिविधि तस्वीरको पेज क) ।

यसरी क्षेत्र विस्तारको हिसावले उल्लेखनीय प्रगति भएको देखिएतापनि अबै कुल सिंचाइ योग्य क्षेत्रफलको करिब १६.०२ प्रतिशत क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधाको लागि पूर्वाधार विकास गर्ने कार्य बाँकी नै रहेको छ । जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागका आगामी प्रयासहरू बाँकी रहेको क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने र निर्माण गरिएका सिंचाइ प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने तर्फ केन्द्रित हुनेछन् ।

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन अन्तर्गत हाल सम्म महाकाली दार्चुला, कर्णाली, नारायणी, बबई - भादा-औरही, खाँडो, त्रियुगा, कोशी बक्राहा लगायत नदी नियन्त्रण आयोजनाहरू र मेची, विरिङ कन्काई, रतुवा, मावा, कमल, रातु, औरही, मराहा, बाँके, लखनदेही, पूर्वी राप्ती, तिनाउ, दानो, कञ्चन, पश्चिम राप्ती, बबई, मोहना, खुटिया, दोधा, महाकाली लगायत जनताको

तटबन्ध कार्यक्रमहरू तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम समेतबाट गरी आ.व. २०७५/०७६ सम्म जम्मा १,०६५.९४ कि.मी तटबन्ध निर्माण सम्पन्न भएको छ भने विभिन्न नदीहरूमा गरी कुल १२,५२२ हेक्टर जग्गा उकास भएको छ ।

ठूला पहिरोहरू: हाडदेवा-ताप्लेजुड, हिरेवा-ताप्लेजुड, राम्चे केरुड-नवलपरासी, कपुरकोट-सल्यान, फनाम-रोल्पा, राम्चे-रसुवा, धैवुड-रसुवा, लम्जुड, जुकेपानी, म्याग्दी, काँडे-कास्की, सेती-सिन्धुली, देउखोला-इलाम, अमराई-देउराली-अर्घाखाँची लगायतका पहिरोहरूको रोकथाम कार्य गरिएको छ ।

आ.व. २०७५/७६ मा संशोधित वार्षिक कार्यक्रम अनुसार कुल जम्मा रू. २१,८९,७७,९४,०००-को बजेट विनियोजन भएकोमा रू. १८,०४,६८,३२,०००/-मात्र खर्च भएको छ । सोही अनुसार विकास कार्यक्रमहरूको त्यस आ.व.को भौतिक र वित्तीय प्रगति क्रमशः ९२.२८ र ८५.२४ प्रतिशत रहेको छ । आ.व. २०७५/७६ को केन्द्रियस्तरमा संचालित विभिन्न आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको भौतिक र वित्तीय प्रगति विवरणहरू अनुसूची ५ र ६ मा दिइएका छन् ।

संचालनमा रहेका आयोजना/कार्यक्रमहरूको आ.व. २०७५/७६ सम्मको प्रगति

आ.व. २०७३/७४ देखि लागू भएको चौधौं योजना (आ.व. २०७३/७४ - २०७५/७६) को तेस्रो वर्ष नयाँ सिंचाइ विस्तारको लागि सतह सिंचाइ आयोजनाहरूबाट १३,९९० भूमिगत सिंचाइ आयोजनाहरूबाट ४१,७०० नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ कार्यक्रमबाट ७००, पुनर्स्थापना सुधारबाट ५३,९१० गरी जम्मा १,१०,३०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने भौतिक लक्ष्य लिएकोमा सतहमा (पुननिर्माण समेत) ४१,४७५ तथा कृषक कूलो सुधारबाट ७,७४६ हे. भूमिगतमा ७,९७३ तथा नयाँ प्रविधिका सिंचाइ कार्यक्रमबाट १४५ गरी जम्मा ५७,३३९ हेक्टर जमिनमा मात्र सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिएको छ। यसै गरी १०,४५० हेक्टर जमिनमा कृषकहरूबाट संचालित सिंचाइ प्रणालीहरू सुधार र विस्तार गर्ने लक्ष्य लिएकोमा जम्मा ७,७४६ हेक्टरमा व्यवस्थित सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिएको छ। यी नतिजा हासिल गर्न योजना अवधिमा राखिएका भौतिक प्रगति खुलाउने प्रगति तथा केही प्रमुख सूचकहरूको लक्ष्य तथा हासिल गरेको प्रगति निम्न बमोजिम रहेको छ।

केही प्रमुख प्रतिफल सूचकहरूको लक्ष्य तथा प्रगति

प्रतिफल सूचकहरू	तेह्रौं योजना अवधिको लक्ष्य (हेक्टर)	तेह्रौं योजना अवधिको प्रगति (हेक्टर)	चौधौं योजना अवधिको लक्ष्य (हेक्टर)	चौधौं योजना अवधिको आ.व. २०७५/७६ सम्मको प्रगति (हेक्टर)
सतह (ठुला तथा मझौला) सिंचाइ आयोजनाहरूबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	१८,०००	१२,११९	२५,७४५	८,६४६
भूमिगत सिंचाइ योजनाहरूबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	८९,८५०	४९,४५७	१,२२,१००	७६,६२४
नयाँ प्रविधि सिंचाइ कार्यक्रमबाट सिंचित क्षेत्रफल विस्तार	१,७००	२,२४७	१२,६५०	५,७०४
कृषकहरूबाट संचालित सिंचाइ प्रणालीहरूमा पुनर्स्थापना र स्तरोन्नति	४६,८००	३८,८९०	५८,०५०	५३,६१९
विद्यमान सरकार व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूको दिगो व्यवस्थापनबाट सिंचाइ सुविधा (सालबसाली रूपमा)	३,२६,०००	३,२४,६००	३,२६,०००	३,२४,६००

आ.व. २०७५/७६ मा सिंचाइ क्षेत्रमा कूल २७ विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू संचालनमा थिए। यी आयोजनाहरू मध्ये मध्यावधि खर्च संरचना अनुसार प्रथम तथा दोस्रो प्राथमिकतामा क्रमशः २३ र ४ आयोजना/कार्यक्रमहरू रहेका छन्। भूमिगत जलस्रोत विकास समितिलाई जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय अन्तर्गत राखिएको छ र जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत जम्मा २७ वटा आयोजना/कार्यक्रम समावेश भएका थिए।

१. सिंचाइ संस्थागत विकास कार्यक्रम (IDSC)

यस आयोजनाको प्रारम्भिक चरण आ.व. २०४५/०४६ देखि शुरू भई सालवसाली रूपमा संस्थागत विकासको विभिन्न काम गर्दै आएको र विश्व बैंकको ऋण सहयोगमा वि.स. २०५१ साल कार्तिक २० गते देखि ललितपुर उप महानगरपालिका वडा नं. १३ जावलाखेल स्थित ९ रोपनी ९ आना जग्गामा सिंचाइ विभागको भवन निर्माण गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०५१ साल कार्तिक २० गते रू. ८ करोड ३० लाखको लागतमा शुरू भई वि.सं. २०५३ आश्विन १८ गते सम्पूर्ण भवन निर्माण कार्य सम्पन्न भएको हो । विभाग अन्तर्गतका जिल्लास्थित अधिकांश कार्यालय भवनहरू यसै आयोजना अन्तर्गत निर्माण भएका छन् । हाल नेपाल सरकारको सालवसाली कार्यक्रम अन्तर्गत यस आयोजनाबाट उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय, सिंहदरवारको सरसफाई तथा मर्मत सम्भार कार्यका साथै जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर स्थित कार्यालय भवनको सुरक्षा, सरसफाई तथा मर्मत संभार एवं सिंचाइ संस्थागत विकासको लागि आवश्यक तालिम, गोष्ठी, सफ्टवेयरको विकास लगायतका विविध कार्यहरूमा सहयोग पुऱ्याउँदै आईरहेको छ ।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३१०१
आयोजना शुरू मिति	: आ.व.२०५१/५२
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: सालवसाली
कुल लागत	: सालवसाली
आयोजनाको प्रगति	: संस्थागत सुदृढीकरण
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: २,८८,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको संस्थागत विकासमा सहयोग हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको भवन सुरक्षा, सरसफाई, लिफ्ट, खानेपानी, विद्युतीकरण, टेलिफोन, पुस्तकालय व्यवस्थापन, बगैँचा व्यवस्थापन, भवन मर्मत सम्भार कार्य गरी सिंचाइ विभागबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरू सुचारू रूपमा यथा समयमै सम्पन्न गरी संस्थागत विकासमा टेवा पुऱ्याएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको भवन सुरक्षा, सरसफाई, लिफ्ट सञ्चालन, खानेपानी, विद्युतीकरण, टेलिफोन, पुस्तकालय, बगैँचाको व्यवस्थापन लगायत अन्य परिआएका मर्मत सम्भारको कार्यहरू गर्ने ।
- मन्त्रालय, विभाग तथा अन्तर्गतका कार्यालयहरूका भवनहरूको मर्मत सम्भार गर्ने ।
- जलस्रोत, सिंचाइ विकास तथा जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी सफ्टवेयरहरू खरिद एवम् वितरण गरी संस्थागत विकासमा टेवा पुऱ्याउने ।

२. सिंचाई तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना-अतिरिक्त सहयोग (IWRMP-AF)

विश्व बैंकको सहयोगमा सन् १९९७ बाट शुरू भई सन् २००४ सम्म (वि.स. २०५४/०५५ देखि वि.स. २०६०/६१) संचालनमा रहेको नेपाल सिंचाइ सेक्टर आयोजनाको क्रमागत (follow-on) आयोजनाका रूपमा सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना A.F. समेत आ.व. २०६४/६५ बाट कार्यान्वयनमा आई आ.व. २०७४/७५ सम्म संचालनमा रहेको छ। कृषि क्षेत्रको विकास गरी देशमा विद्यमान गरिवी निवारण गर्नु यस आयोजनाको दीर्घकालीन उद्देश्य रहेको छ। गरिवी निवारणको राष्ट्रिय रणनीतिलाई सहयोग गर्ने क्रममा सिंचाइ सेक्टर आयोजना पनि सोही उद्देश्य अनुरूप नै तर्जुमा गरिएको थियो। यस आयोजनाको उद्देश्यहरूमा सिंचाइ सेवा प्रवाह वा पहुँचमा सुधार ल्याउने र सिंचाइ आयोजनाहरूलाई दिगो र उत्पादन मूलक बनाउने रहेका छन्। उपरोक्त उद्देश्य प्राप्तिका लागि सिंचाइका पूर्वाधार विकास तथा सुधार गर्ने, सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्ने र जल व्यवस्थापन तथा उत्पादन बृद्धिका लागि संस्थागत तथा नीतिगत सहयोग गर्ने कार्यक्रमहरू रहेका छन्।

गण्डकी प्रदेश, प्रदेश नं. ५, कर्णाली प्रदेश तथा सुदूरपश्चिम प्रदेशका ४२ वटा जिल्लाहरूमा कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरू पुनर्स्थापना र संयुक्त व्यवस्थापनमा रहेका प्रणालीहरू कन्काई सिंचाइ प्रणाली भापा, सुनसरी मोरङ सिंचाइ प्रणाली, मोरङ, नारायणी सिंचाइ प्रणाली, पर्सा र महाकाली सिंचाइ प्रणाली, कञ्चनपुरको क्रमिक रूपमा उपभोक्ताहरूलाई व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्ने कार्य यस आयोजनाको कार्यान्वयन क्षेत्र हुनेछ।

आयोजनाका कम्पोनेन्टहरू

- कम्पोनेन्ट “ए” : पश्चिमका ४ प्रदेशहरूमा १७,००० हेक्टर सतह तथा २,१०० हेक्टर क्षेत्रमा भूमिगत सिंचाइ सुविधा पुर्याउने।
- : अतिरिक्त सहयोग अन्तर्गत १०६ वटा सिंचाइ प्रणालीहरूको भौतिक अवस्था सुधार गरी १८,८०० हे. (सतह १२,३०० हे. र भूमिगत ६,५०० हे.) जमीनमा सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित गर्ने।
- कम्पोनेन्ट “बी” : कन्काई, सुनसरी मोरङ, नारायणी र महाकाली सिंचाइ प्रणालीका करिब १६,५०० हेक्टर क्षेत्रमा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण कार्य सम्पन्न गर्ने।
- कम्पोनेन्ट “सी” : सिंचाइ तथा जलस्रोत सम्बन्धी संस्थागत र नीतिगत सहयोग कार्य गरिने।
- कम्पोनेन्ट “डी” : कृषि सम्बन्धी निकायसँगको समन्वयमा एकीकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्य गरी उत्पादन बृद्धि गर्ने काम गरिने।

आयोजनाको लक्ष्य

- गण्डकी प्रदेश, प्रदेश नं. ५, कर्णाली तथा सुदूरपश्चिम प्रदेशका ८३ योजनाहरूको (FMIS ७७ र नयाँ DTW-६) पुन निर्माण तथा निर्माण भै १५,८५१ हे. क्षेत्रमा सिंचाइ सेवा व्यवस्थित तथा विस्तार हुने।
  - ३ AMIS (महाकाली (प्रथम चरण), सुनसरी मोरङ र नारायणी सिंचाइ प्रणाली) को आवश्यक पुनर्निर्माण गरी करिब १६,५०० हे. क्षेत्रको व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुने।
- यस आयोजनाबाट सिंचाइ सेवामा विस्तार, सुधार र व्यवस्थापन क्षेत्रमा देशका ४ वटा प्रदेशहरूमा

कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीको पुनर्निर्माण र आधुनिकीकरण गर्ने कार्यका लागि करिब ८३ वटा सिंचाइ प्रणालीका १५,८५१ हेक्टर (सतह १०,९९१ र भूमिगत सिंचाइ तर्फ ४,८६० हेक्टर) क्षेत्र समेट्ने छ । हाल संयुक्त व्यवस्थापनमा रहेका ७ वटा ठूला सिंचाइ प्रणालीका करिब ३९,६०० हेक्टर सिंचित क्षेत्रको सिंचाइ व्यवस्थापनको दायित्व सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण कार्यक्रम (IMT) मार्फत जल उपभोक्ता संस्थालाई हस्तान्तरण गरिने छ ।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३१०२
शुरू हुनेमिति	: आ.व. २०७०/७१
सम्पन्न हुने मिति	: आ.व. २०७४/७५
कुल लागत	: ५८.१ मिलियन यू.एस.डलर
आयोजनाको प्रगति	: निर्माण सुधार तथा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण
स्रोत	: नेपाल सरकार र आइ.डी.ए (विश्व बैंक)
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: ४,०१,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- गण्डकी, प्रदेश नं. ५, कर्णाली प्रदेश तथा सुदूरपश्चिम प्रदेशको १०५ वटा सतह सिंचाइ र भूमिगत सिंचाइ योजनाहरूको पुनर्निर्माण गरी १८,८२३ हेक्टर जमिनमा वर्षेभरि सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएको हुने ।
- चारवटा सरकार व्यवस्थित सिंचाइ प्रणाली (AMIS) (कन्काई, सुनसरी मोरङ, नारायणी र महाकाली पथरैया प्रणाली) को आवश्यक पुनर्निर्माण गरी करिब ३९,४४५ हे. भूमिमा सिंचाइ व्यवस्थित भइ सम्बन्धित ज.उ.स. लाई व्यवस्थापन हस्तान्तरण भएको हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- सतह तथा भूमिगत गरी १०२ योजनाहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न गरी १५,९२३ हे. जमिनमा वर्षेभरि सिंचाइ सेवा उपलब्ध भएको ।
- ४ वटा AMIS का (कन्काई, सुनसरी, मोरंग, नारायणी र महाकाली पथरैया प्रणाली) व्यवस्थापन हस्तान्तरणका लागि अत्यावश्यक संरचनाहरूको सुधार भइ यसबाट ३९,४४५ हेक्टर जमीनमा सिंचाइ सुविधा पुगेको ।
- IWRMP अन्तर्गत आवश्यक मर्मत सुधार, उपभोक्ता संस्थाको संस्थागत विकास एवम् सिंचाइ प्रणालीहरूमा एकीकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य भएको ।
- सूचना प्रणालीमा आधारित व्यवस्थापन सूचना प्रणाली संचालन सम्बन्धी कार्यहरू गरिएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- अर्को चरणको आयोजनाको लागि तयारी गर्ने ।
- प्रभाव मूल्यांकन तथा आयोजना सम्पन्नता सम्बन्धी प्रतिवेदन (Impact assessment and Completion Report) तयार गर्ने ।
- कन्काई, सुनसरी मोरङ, नारायणी र महाकाली पथरैया आयोजना निर्माण तयारी गर्ने ।

३. सिंचाइ सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम

यो कार्यक्रम जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गतका विभिन्न ठूला तथा मझौला आयोजनाहरूको पहिचानसंगै पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन, डिजाइन ड्रइङ्ग, गुरुयोजना तयारी तथा ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय र विभिन्न निकायबाट प्राप्त अध्ययन अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू, म्यानुएलहरू आदि व्यवस्थित ढंगले राख्ने उद्देश्यले शुरू गरिएको हो। साथै सिंचाइ विकास तथा व्यवस्थापन/सम्पादन स्तर वृद्धिको लागि आवश्यक अनुसन्धान कार्यहरू पनि यस कार्यक्रमबाट गरिएका छन्।

ब.उ.शि.नं.	:	३०८०३१०३
आयोजना सुरु भएको मिति	:	२०५९/६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	:	अध्ययन
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	:	९,४०,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- केही ठूला बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरू निर्माणको प्रक्रियामा लैजानको लागि आवश्यक अध्ययन कार्य भएको हुने।
- थप सिंचाइ क्षेत्र विकासको लागि सम्भाव्य योजनाहरूको पहिचान एवम् विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन तयार हुने।
- निर्माण सामाग्री र निर्माण भएका सिंचाइ संरचनाहरूको गुणस्तर वृद्धिमा सहयोग पुग्ने।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- काली गण्डकी-तिनाउको विस्तृत अध्ययन भैरहेको।
- पश्चिम गण्डक सिंचाइ प्रणालीको सिंचाइ क्षेत्र विस्तारको अध्ययन भैरहेको।
- केही मझौला तथा ठूला सिंचाइ आयोजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन कार्य सम्पन्न भएको।
- सिंचाइ संरचनाहरूको गुणस्तर परीक्षण गर्न स्थापित प्रयोगशालाहरू सञ्चालन भईरहेको।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- काली गण्डकी तिनाउ डाईभर्सन आयोजनाको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन पूरा गर्ने।
- तमोर चिस्याङ डाईभर्सन आयोजनाको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन कार्य शुरू गर्ने।
- माडी-दाङ डाईभर्सन आयोजनाको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन कार्य शुरू गर्ने।
- पश्चिम गण्डक सिंचाइ प्रणालीको थप सिंचाइ क्षेत्र विस्तारको अध्ययन कार्य सम्पन्न गर्ने।
- पहिचान भएका अन्य जलाशययुक्त, बहुउद्देश्यीय आयोजनाको प्रारम्भिक अध्ययन गर्ने।

४. यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत रहेका विभिन्न आयोजना/कार्यालयमा रहेका भारी उपकरण/सवारी साधन तथा अन्य मेशिनरी औजारहरूको व्यवस्थापन तथा नयाँ भारी उपकरण खरीद गर्ने अभिप्रायले यो कार्यक्रम संचालन भईरहेको छ ।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३१०४
आयोजना सुरु भएको मिति	: २०५९/६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	: मर्मत संभार र दीगो व्यवस्थापन
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: २,०७,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- सिंचाइसँग सम्बन्धित यान्त्रिक उपकरणहरू मर्मत एवम् सञ्चालन भई सिंचाइको लागि पानी सञ्चालनमा सहयोग पुग्ने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- हेभी इक्वीपमेन्टको आवश्यक मर्मत संभार भएको ।
- चालू रहेका मेशिनहरू आकस्मिक तथा साधारण मर्मत गरी सञ्चालन भएको ।
- हेभी मेशिनहरू सञ्चालन गरेको ।
- १५ थान हेभी इक्वीपमेन्ट मेशिन खरिद गरिएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- हेभी इक्वीपमेन्टको मुख्य मर्मत गरी तयार गर्ने ।
- हेभी इक्वीपमेन्ट र ट्रकहरू साथै फिल्ड भेहिकलहरूको सानोतिनो तथा आकस्मिक मर्मत संभार गर्ने ।
- चालु हेभी इक्वीमेन्ट र ट्रकहरूको आवधिक मर्मत संभार गरी सञ्चालन गर्ने ।
- हलुका गाडीहरूको मर्मत गर्ने ।

५. समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना अतिरिक्त सहयोग (CMIASP-AF)

किसान व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूमा विद्यमान संरचना तथा व्यवस्थापनमा देखिएका कमीहरूमा सुधार गर्दै जाने कार्यक्रम अनुरूप नेपाल सरकार, उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागले पुनः निर्माण तथा सुधारका लागि जन-सहभागितामा आधारित सिंचाइ क्षेत्र विकास कार्यक्रम संचालन गर्दै आइरहेको छ । यस आयोजनाको मुख्य उद्देश्य कृषकहरूलाई व्यवस्थित सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनमा वृद्धि गरी गरिवी न्यूनीकरणमा टेवा पुऱ्याउने रहेको छ । सोही क्रममा दातृ निकाय, एसियाली विकास बैंक (ADB) को ऋण सहयोगमा प्रदेश नं. १,

२ र ३ का ३५ जिल्लाहरूमा सन् १९८९ देखि सिंचाइ सेक्टर अयोजना (ISP), दोश्रो सिंचाइ सेक्टर आयोजना(SISP), समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP) का रुपमा सिंचाइ क्षेत्र विकास कार्यक्रम निरन्तर संचालन हुदै आइरहेका छन् । ग्रामिण क्षेत्रको आर्थिक वृद्धिदर बढाई गरिवी न्यूनीकरणमा सहयोग पुऱ्याउने मूल उद्देश्यका साथ सन् २००६ वाट संचालित समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP) को सफल कार्यान्वयनका साथै सो आयोजनावाट अपेक्षित उपलब्धी हासिल भएकाले दातृ संस्था ADB तथा OFID ले आयोजनाको निरन्तरताका लागि थप ऋण सहयोग प्रदान गरेको हुंदा जुन, २०१४ देखि समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना- अतिरिक्त सहयोगका (CMIASP-AF) रुपमा हाल कार्यान्वयनमा रहिआएको छ । पूर्ववर्ती आयोजनाकै निरन्तरता भएतापनि यस आयोजनाले किसान व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनः निर्माणका अतिरिक्त सरकारी सिंचाइ प्रणालीहरू मध्ये गण्डकी प्रदेशमा ४ वटा र कर्णाली प्रदेशमा १ वटा गरी ५ वटा प्रणालीहरू पुनःनिर्माणमा सहयोग गरी उक्त प्रणालीहरूको व्यवस्थापन उपभोक्ता संस्थाहरूलाई हस्तान्तरण गर्ने लक्ष लिएको छ । जुन २०१४ मा शुरु भएको आयोजनाका सम्पूर्ण कार्यहरू ३१ जनवरी २०२२ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष रहेको छ ।

ब.उ.शि. नं.	: ३०८०३१०५
आयोजनाको शुरु मिति	: आ.ब. २०७१/७२
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: आ. व. ०७८/७९
कुल लागत	: US\$ ७२.२० मिलियन
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण, पुनर्निर्माण, दीगो व्यवस्थापन
स्रोत	: नेपाल सरकार, एशियाली विकास बैंक तथा OFID
आ.व. २०७६/७७ को बजेट	: रू. ३८,९७,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू :

- प्रदेश नं. १, २ र ३ का कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूमा आवश्यक पुनर्स्थापना कार्य गरी कृषकहरूलाई व्यवस्थित सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनमा वृद्धि भई गरिवी न्यूनीकरणमा टेवा पुग्ने ।
- सरकार व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरू आवश्यक पुनर्स्थापनाको कार्य सम्पन्न गरी कृषकहरूलाई सिंचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्ने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- CMIASP-AF अन्तर्गत Batch-I तर्फका ७२ वटा उपआयोजनाहरूको पुनर्स्थापना गर्ने कार्य मध्ये ६६ वटा उपआयोजना सम्पन्न गरी करिब ७,३५२ हे. मा सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित भएको । ८ वटा सिंचाइ उपआयोजनाहरूको पुनर्स्थापना कार्य चालु रहेको ।
- CMIASP-AF अन्तर्गत Batch-II तर्फका ५७ वटा उपआयोजनाहरू मध्ये १९ वटा उप आयोजनाहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न भई १,१०१ हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएको र ११ वटा योजनाहरूको निर्माण कार्य ९० प्रतिशत सम्पन्न भएको ।
- सरकार व्यवस्थित ५ वटा सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापनाको निर्माण कार्य ७० प्रतिशत भएको ।

आ.व. २०७५/७६ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- CMIASP-AF अन्तर्गत Batch-I तर्फका बाँकी ६ वटा सिंचाइ उपआयोजनाहरू तथा व्याच २ तर्फ ३८ वटा उपआयोजनाहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने ।
- CMIASP-AF अन्तर्गत Batch-III का २८ वटा सिंचाइ उप आयोजनाहरूको (करिब १,६६० हेक्टर) पुनर्स्थापना कार्य गर्ने ।
- सरकार व्यवस्थित ५ वटा सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापनाको निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने ।

६. नदी नियन्त्रण कार्यक्रम

६.१ नदी नियन्त्रण (केन्द्र)

यस कार्यक्रम अन्तर्गत नदी नियन्त्रण कार्यहरूको model site हरूको स्थापना/विकास गर्ने, नयाँ प्रविधिको प्रवर्द्धन र नमुना कार्यको विकास गर्ने साथै निर्माण कार्यहरूको Quality control तथा निर्माण सामग्रीहरूको गुणस्तर जाँच गर्नको लागि आवश्यक पर्ने material testing laboratory को स्थापना तथा संचालनमा सहयोग गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

६.२ संस्थागत पूर्वाधार विकास कार्य (केन्द्र)

यस कार्यक्रम अन्तर्गत विभागको संस्थागत सुधारको लागि केन्द्र तथा मातहतका कार्यालयहरूको भवन मर्मत, सवारी साधनहरूको मर्मत, संभार तथा व्यवस्थापन, नेपाल भारत डुवान सम्बन्धी दुई पक्षीय बैठक संचालन खर्च, नदीहरूको अध्ययन, प्रारम्भिक र विस्तृत सर्भेक्षण, नदी नियन्त्रणको गुर्योजनाको लागि DPR बनाउने कार्य, क्षमता अभिवृद्धि तालिम, बाढी पहिरो पुनःस्थापना कार्य, आपत्कालिन कार्य, नीति, नियमावली तयारी तथा परिमार्जन आदि कार्यहरू गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

६.३ जनसहभागितामा आधारित जनताको तटबन्ध कार्यक्रम

जन सहभागितामा आधारित “जनताको तटबन्ध” कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य जनताको सहभागितामा बाढी एवं डुवान जस्ता जलजन्य प्रकोपबाट हुने जनधन, उर्वर कृषि योग्य भूमि तथा विकास संरचनाहरूको क्षतिलाई न्यूनिकरण गर्दै प्रकोपबाट पीडितलाई सुरक्षा प्रदान गर्ने तथा योजनावद्ध रूपमा तटबन्ध निर्माण गरी जग्गा उकास, रोजगारी श्रृजना र धनजनको क्षति रोकथामगरी जनसमुदायको जीवनस्तरमा सुधार गर्ने उद्देश्य रहेको छ ।

तराई क्षेत्रका ठूला प्रकृतिका नदीहरूको व्यवस्थित प्रकृया अन्तर्गत नदी नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन गर्न यो कार्यक्रम आ.व २०६६/६७ देखि नेपाल सरकारले आफ्नै स्रोत र साधनबाट १० (दश) वटा नदीहरूमा तटबन्ध निर्माण गर्ने कार्यक्रमबाट शुरु भएकोमा हाल यस कार्यक्रम अन्तर्गत भापा जिल्लाको मेची, कन्काई, विरिङ्ग र कमल नदी, भापा र मोरङ्ग जिल्लाको रतुवा- मावा नदी, धनुषा र महोत्तरी जिल्लाको औरही, रातु र मरहा नदी, सर्लाही जिल्लाको लखन्देही, भिम र बांके नदी, चितवन र मकवानपुर जिल्लाको पूर्वी राप्ती नदी, रुपन्देही जिल्लाको तिनाउ-दानो, कञ्चन नदी, दाङ्ग र बांके जिल्लाको पश्चिम राप्ती नदी, दाङ्ग जिल्लाको बबई नदी, कैलाली जिल्लाको खुट्टिया नदी, कैलाली र कञ्चनपुर जिल्लाको मोहना नदी र कञ्चनपुर जिल्लाको दोधारा महाकाली नदी गरी जम्मा १९ नदीहरूको दुवै किनारामा तटबन्ध निर्माण गर्ने लक्ष्य सहित यस कार्यक्रम क्रमागत

रुपमा संचालनमा रहेको छ । यस कार्यक्रमको कुल अनुमानित लागत रु ४९.८९ अर्ब रहेको छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत आ.व. २०७५/७६ सम्म १८७.८० कि.मी. लम्बाईमा तटबन्ध निर्माण कार्य पुरा भएको छ भने यस अवधिमा रु. १०.७२ अर्ब खर्च भएको छ ।

६.४. केन्द्रिय आयोजनाहरू

सि.नं.	आयोजनाको नाम	शुरु भएको	सम्पन्न मिति	लागत रु अर्ब	हालसम्म भएको प्रगति	बाँकी कार्य
१	महाकाली नदी नियन्त्रण	२०७१/७२	२०७६/७७	२.६७	४ कि.मी. corewall retaining र RCC Retaining wall/Gravity wall सहितको पक्की तटबन्ध ३४५ मी. र ग्याविन टोवाल र स्पर स्टड सहितको तटबन्ध २९०० मी. निर्माण भएका	९९.५९ प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ९८.४३ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको ३.१५ कि.मी. तटबन्ध निर्माण भएको । ३५ गोटा स्पर/स्टड निर्माण भएको ।
२	कर्णाली नदी व्यवस्थापन	२०७१/७२	२०८१/८२	११.६५	आ.व. २०७५/७६ सम्म १५.३७ कि.मी. तटबन्ध निर्माण सम्पन्न भई करीब ५५ हे. जमिन उकास भईसकेको छ	८८.२७ प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ८८.६६ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको २.९९ कि.मी. तटबन्ध निर्माण भएको । ८ गोटा स्पर/स्टड निर्माण भएको ।
३	नारायणी नदी व्यवस्थापन	२०७२/७३	२०८१/८२	१०	आ.व. २०७५/७६ सम्म २७.१५८ कि.मी. तटबन्ध निर्माण सम्पन्न भई करीब ५० हे जमिन उकास भईसकेको छ	१०० प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ९५.६३ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको ३.९५ कि.मी. तटबन्ध निर्माण भएको । ४७ गोटा स्पर/स्टड निर्माण भएको ।

सि.नं.	आयोजनाको नाम	शुरु भएको	सम्पन्न मिति	लागत रु अर्ब	हालसम्म भएको प्रगति	बाँकी कार्य
४	खाँडो नदी नियन्त्रण	२०७२/७३			आ.व. २०७५/७६ सम्म ४६.१७ कि.मी. तटबन्ध लगायतका संरचना निर्माण सम्पन्न भई करीब २७० हे. जमिन उकास भईसकेको छ।	१०० प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ९९.९८ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको ६.८७ कि.मी. तटबन्ध निर्माण भएको ।
५	कोशी तथा बक्राहा नदी व्यवस्थापन	२०७३/७४			सप्तकोशीका सहायक नदीहरुबाट हुन सक्ने कटान र डुवान समस्या समाान गर्न व्यवस्थित तटबन्धले नदी नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन कार्य गर्ने उदेश्यले कोशी नदी नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन आयोजनालाई व्यवस्थित रुमा संचालन गर्ने ।	९९.६२ प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ६८.२२ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको १.७५ कि.मी. तटबन्ध निर्माण भएको । २७ गोटा स्पर/स्टड निर्माण भएको
६	बबई भादा औरहीनदी व्यवस्थापन	२०७४/७५	२०७७/७८	३.९२	आ.व. २०७५/७६ सम्म बबई नदीमा १४.३७ कि.मी. तटबन्ध निर्माण सम्पन्न भईसकेको छ ।	१०० प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ९९.८८ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको ५.८७ कि.मी. तटबन्ध निर्माण भएको । गोटा स्पर/स्टड निर्माण भएको ।
७	रुपाताल संरक्षण एकीकृत विकास	२०७३/७४	२०८०/८१	४.५२	आ.व. २०७५/७६ सम्म ७७०.५६ मी. Embankment निर्माण, ७० वटा चेक ड्याम, ७ वटा Conservation Pond निर्माण सम्पन्न	९९.०८ प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ९८.३५ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको ०.५६ कि.मी. तटबन्ध निर्माण भएको । २२३ गोटा स्पर/स्टड निर्माण भएको ।
८	प्राथमिकता प्राप्त नदीमा बाढी व्यवस्थापन	२०७५/७६			यस आयोजना अन्तर्गत २ वटा नदीमा बाढी जोखिम व्यवस्थापन कार्य शुरु गरेको ।	७२.२७ प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ७०.२२ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको

सि.नं.	आयोजनाको नाम	शुरु भएको	सम्पन्न मिति	लागत रू अर्ब	हालसम्म भएको प्रगति	बाँकी कार्य
९	आपत्कालिन तथा वाढी पहिरो व्यवस्थापन कार्य	सालबसाली	सालबसाली		वर्षातको समयमा पर्ने अतिरल वर्षाको कारण देशका विभिन्न नदी नालाहरुमा पानीको बहाव अत्याधिक बढ्न गई नदी किनाराको कटान तथा पहिरोको कारणले धनजनको व्यापक क्षति हुनाले ती स्थानहरुको तत्काल संरक्षण र आपत्कालीन पुनःस्थापनाका कार्यहरु गर्ने उद्देश्यले यस कार्यक्रम सालबसाली रुपमा संचालनमा रहेको छ ।	१०० प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ९९.४७ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको
१०	जोखिमयुक्त पहिरो व्यवस्थापन	२०७३/७४			आ.व. २०७५/७६ मा देशका विभिन्न १७ स्थानमा पहिरो व्यवस्थापनका कार्यक्रम संचालन गरेको । टेवा पर्खाल निर्माण ५०६ मि. भएको ।	९६.८२ प्र.श. भौतिक प्रगति भएको ९५.३३ प्र.श. वित्तिय प्रगति भएको ०.१६ कि.मी. तटबन्ध निर्माण भएको । १७ गोटा स्पर/स्टड निर्माण भएको ।

व.उ.शि.नं. : ३०८०३१०६
 आयोजना शुरु हुने मिति : २०६६/६७
 आयोजना सम्पन्न हुने मिति : सालबसाली
 आयोजनाको प्रकृति : संरक्षण
 स्रोत : नेपाल सरकार
 आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू : १,९९,९५,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- भौतिक पूर्वाधार, मानव वस्ती, खेतीयोग्य जमिन लगायत अन्य संरचनाहरुको संरक्षण भएको हुने ।
- ठूला नदी र तिनका पहिलो सहायक नदीहरुको नदी नियन्त्रण कार्यबाट जोखिम न्यूनीकरण भएको हुने ।
- महाकाली-दार्चुला, कर्णाली, नारायणी, बबई-मादा-औरही, खाँडो, त्रियुगा, कोशी, बक्राहा कमला, बागमती तथा लालवकैया नदी नियन्त्रण आयोजनाहरुको कार्यान्वयनबाट वस्ती, पूर्वाधार संरचनाहरु तथा खेती योग्य जमिनको कटान रोकथाम तथा संरक्षणका लागि नदी किनारमा तटबन्ध, रिभेटमेन्ट, स्पर, टेवा पर्खाल आदि संरचना निर्माण भएको हुने ।

- जनताको तटबन्ध कार्यक्रमबाट तराई क्षेत्रका १९ वटा नदी किनारामा तटबन्ध, रिभरमेन्ट स्पर आदि जस्ता नदी नियन्त्रण सम्बन्धी संरचनाहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न हुने ।
- राम्चे- रसुवा, कपुरकोट, राम्चे-नवलपरासी, हाडदेवा लगायत ठूला प्रकृतिका पहिरो रोकथाम कार्य सम्पन्न भएको हुने ।
- रुपातालको संरक्षण तथा विकासबाट जैविक विविधताको संरक्षण भै पर्यटन प्रवर्द्धन, मत्स्यपालन, सिंचाई सुविधा तथा रोजगारीका अवसरमा समेत वृद्धि भइ राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा टेवा पुग्ने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- महाकाली दार्चुला, कर्णाली, नारायणी, बबई- भादा-औरही, खाँडो, त्रियुगा, कोशी वक्राहा लगायत नदी नियन्त्रण आयोजनाहरू र मेची, विरिड कन्काई, रतुवा, मावा, कमल, रातो, और ही, मराहा, बाँके, लखनदेही, पूर्वी राप्ती, तिनाउ, दानो, कञ्चन, पश्चिम राप्ती, बबई, मोहना, खुटिया, दोधा, महाकाली लगायत जनताको तटबन्ध कार्यक्रमहरू तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम समेतबाट गरी आ.व. २०७५/०७६ सम्म जम्मा १०६५.९४ कि.मी. तटबन्ध निर्माण सम्पन्न भएको छ भने विभिन्न नदीहरूमा गरी कुल १२५२२ हेक्टर जग्गा उकास भएको छ ।
- ठूला पहिरोहरू: हाडदेवा-ताप्लेजुड, हिरेवा-ताप्लेजुड, राम्चे केरुड-नवलपरासी, कपुरकोट-सल्यान, फनाम-रोल्पा, राम्चे-रसुवा, धैवुड-रसुवा, लम्जुड, जुकेपानी, म्याग्दी, काँडे-कासकी, सेती- सिन्धुली, देउखोला-इलाम, अमराई-देउराली- अर्घाखाँची लगायतका पहिरोहरूको रोकथाम कार्य गरिएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- नारायणी, महाकाली-दार्चुला, कर्णाली लगायतका नदीहरूमा तटबन्ध तथा अन्य संरचनाहरूको निर्माण मर्मत तथा सबलीकरण गर्ने ।

७. जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण प्रविधि परियोजना (DMSP)

जलाधार क्षेत्रमा हुने ग्रेग्रान वहावट न्यूनिकरण गर्ने प्रमुख उद्देश्य रहेको यो कार्यक्रम साल बसाली रूपमा संचालन हुने गरेको छ । संघबाट चालु आ.व. २०७५/७६ मा यस कार्यक्रमका लागि ब.उ.शि.नं. ३०८१३० मा रू. ७ करोड ६० लाख बजेट विनियोजन भएको छ । यस कार्यक्रमबाट मुख्य गरी प्रमुख नदीहरूको जलधार क्षेत्र संरक्षण र विकास पूर्वाधारका निर्मित संरचनाहरूको संरक्षणको काम हुन्छ । यस कार्यक्रमबाट धेरैजसो संरक्षण कामहरूमा चेक ड्र्याम, टेवा पर्खाल, रिभेटमेन्ट जस्ता संरचनाहरूको निर्माणबाट गरिन्छ ।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३१०७
आयोजना शुरू हुने वर्ष	: आ.व. २०७३/७४
आयोजना सम्पन्न हुने वर्ष	: साल बसाली
आयोजनाको प्रकृति	: संरक्षण
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: ७,५५,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि भएको हुने,
- जलाधार तथा उपजलाधार क्षेत्रबाट बगेर जाने गेग्रान बहाव न्यूनीकरण हुने,
- जल उत्पन्न प्रकोपबाट भौतिक पूर्वाधारहरूको संरक्षण भएको हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण तथा नियन्त्रण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने विभिन्न तालिम र गोष्ठीहरू सम्पन्न भएको,
- विभिन्न जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रबाट बगेर जाने गेग्रान बहावलाई न्यूनीकरण गर्न सावो ड्याम, चेक ड्याम, सर्फेस तथा सब सर्फेस, वायोइन्जिनियरिड कार्य क्यासेकेड, ड्रूप, टोवाल, रिटेनिड वाल लगायतका विभिन्न संरचनाहरू निर्माण भइ गेग्रान बहाव र पहिरो नियन्त्रण कार्यहरू भएको ।
- मुग्लिन नारायणघाट, सिन्धुली बर्दीबास, अरनिको राजमार्ग, पासाड ल्हामु राजमार्ग र पृथ्वी राजमार्गमा ट्राफिक व्यवस्थालाई सहज बनाउनको लागि गेग्रान बहाव र पहिरो नियन्त्रण कार्यहरू भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण तथा नियन्त्रण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्न विभिन्न तालिम र गोष्ठीहरू गरिने,
- विभिन्न जलाधार तथा उपजलाधार क्षेत्रबाट बगेर जाने गेग्रान बहावलाई न्यूनीकरण र संरक्षण कार्यहरू गरिने,
- मुग्लिन-नारायणघाट सिन्धुली-बर्दीबास, अरनिको राजमार्ग, पासाड ल्हामु राजमार्ग र पृथ्वीराज मार्गमा गेग्रान बहाव र पहिरो न्यूनीकरण तथा नियन्त्रणका कार्यहरूमा विभिन्न प्रविधि प्रयोग गरी नियन्त्रण गर्ने

ट. भारतीय अनुदान सहयोगमा संचालित नदी नियन्त्रण आयोजनाहरू (बागमती, कमला र लाल बकैया)

वाग्मती नदी नियन्त्रण आयोजना

भारत सरकारको अनुदान सहयोगमा रौतहट र सर्लाही जिल्लामा रहेको वाग्मती नदीको बाढीले सीमा क्षेत्रमा हुने कटान तथा डुबानको समस्यालाई सम्बोधन गर्न व्यवस्थित तवरले तटबन्ध निर्माण गर्ने उद्देश्यले आ.व २०५७/५८ बाट शुरु भएको यस आयोजनाको कुल लागत रु १.८७ अर्ब रहेको छ । आ.व २०७५/७६ मा यस आयोजनाको कार्यहरू सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

कमला नदी नियन्त्रण आयोजना

भारत सरकारको अनुदान सहयोगमा सिराहा र धनुषा जिल्लामा रहेको कमला नदीको बाढीले सीमा क्षेत्रमा हुने कटान तथा डुबानको समस्यालाई सम्बोधन गर्न व्यवस्थित तवरले तटबन्ध निर्माण गर्ने

उद्देश्यले आ.व २०६३/६४ वाट शुरु भएको यस आयोजनाको कुल लागत रु ३.३६ अर्ब रहेको छ ।
आ.व २०७५/७६ मा यस आयोजनाको कार्यहरु सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

लालबकैया नदी नियन्त्रण आयोजना

भारत सरकारको अनुदान सहयोगमा रौतहट जिल्लामा रहेको लालबकैया नदीको बाढीले सीमा क्षेत्रमा हुने कटान तथा डुबानको समस्यालाई सम्बोधन गर्न व्यवस्थित तवरले तटबन्ध निर्माण गर्ने उद्देश्यले आ.व २०५७/५८ वाट शुरु भएको यस आयोजनाको कुल लागत रु २.४६ अर्ब रहेको छ ।
आ.व २०७५/७६ मा यस आयोजनाको कार्यहरु सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३१०८
आयोजना शुरु हुने मिति	: आ.व. २०५७/५८
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: आ.व. २०८०/८१
आयोजनाको प्रकृति	: संरक्षण
स्रोत	: भारत सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: ५९,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरु

- खाँडो, वाणगंगा, पश्चिम राप्ती नियन्त्रण योजना संचालनबाट तटबन्ध निर्माण भई जनधनको क्षति न्यूनीकरण भएको हुने ।
- जग्गाको उकास भएको हुने ।
- रोजगारीको सृजना भएको हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- छैठौँ JCIFM बैठकमा कार्यान्वयन सहमतिको निर्णय भएको ।
- विगतका कार्यहरुमा कमला, बागमती र लालबकैया नदीहरुमा नदी नियन्त्रणका कार्यहरु गरी १६५ कि.मी. तटबन्ध निर्माण गरिएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरु

- खाँडो नदी व्यवस्थापन आयोजना सप्तरी, वाणगंगा नदी व्यवस्थापन आयोजना कपिलवस्तु र पश्चिम राप्ती नदी व्यवस्थापनको म्एच तयार भई स्विकृतीको चरणमा रहेको ।
- खाँडो नदी, वाणगंगा नदी, पश्चिम राप्ती नदीमा आपतकालिन कार्य गर्ने

५. भूमिगत जलस्रोत विकास समिति (उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय अन्तर्गत)

ब.उ.शि.नं.	: ३०८८१०११
आयोजना शुरु हुने मिति	: २०५९/६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: सालबसाली
आयोजनाको प्रकृति	: अध्ययन/पुनःनिर्माण
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: ५,८६,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- क्षमता विकास गरिएको हुने,
- भूमिगत जलस्तर मापन कार्य भएको हुने
- भूमिगत जलको अध्ययन अनुसन्धान र सर्वेक्षण भएको हुने,
- भूमिगत जलस्रोत सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थित भएको हुने
- भूमिगत जल सतह सम्बन्धित तथ्याङ्क संकलन,
- पहाडी र मध्य पहाडी क्षेत्रमा हार्ड रक एक्वीफायर सम्भाव्यता क्षेत्र पहिचान हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- नेपालको भूमिगत जलस्रोत सम्बन्धमा अध्ययन/अनुसन्धानको काम भएको
- जमिनमुनीको भूबनोट पत्ता लगाई भूमिगत जलभण्डारको बारेमा यकिन गर्ने कार्य गरिरहेको
- भूमिगत जलस्रोतको सम्भाव्यता अध्ययनको लागि डीप तथा स्यालो ट्यूबवेलको निर्माण भएको
- तराईका २० जिल्ला तथा काठमाडौं उपत्यका भूमिगत जलस्तर मापन कार्य निरन्तर भएको
- पहाडी क्षेत्रहरूमा Geophysical Survery शुरु भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- अन्वेषण स्यालो तथा डीप ट्यूबवेल निर्माण गर्न
- तराईका २० जिल्ला तथा काठमाडौं उपत्यका भूमिगत जलस्तर निरन्तर मापन कार्य गर्ने
- मध्यपहाडी क्षेत्रहरूमा भूमिगत जलको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने
- भूमिगत जलस्रोत सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थित गर्ने

१०. मर्मत सम्भार आयोजना

यस कार्यक्रम अन्तर्गत निर्माण पुरा भएका ठुला तथा मझौला सिंचाइ आयोजनाहरूको उपादेयतालाई घट्नु नदिइ व्यवस्थित रूपमा सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउने उद्देश्य अनुरूप विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत संभार गरि संचालन भई आएको छ । संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरू (JMISs) तथा कृषक व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरू (FMISs) को मर्मत संभारको कार्य नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोत र साधनबाट संचालन भैरहेको छ । सम्पन्न भैसकेका विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको आवश्यकता अनुसार समयमै मर्मत संभार कार्यहरू सम्पन्न गरी कृषकहरूलाई व्यवस्थित सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने कार्य भै आएको छ ।

ब.उ.शि.नं.	:	३०८०३१०९
आयोजना शुरू हुने मिति	:	आ.व. २०४७/४८
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालबसाली
कुल लागत	:	नखुल्ने

आयोजनाको प्रगति : मर्मत संभार तथा सञ्चालन
 स्रोत : नेपाल सरकार
 आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू : २४,१०,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- सम्पन्न भईसकेका विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको आवश्यकतानुसार मर्मत सम्भार भई कृषकहरूलाई व्यवस्थित सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- संयुक्त व्यवस्थापनमा रहेका विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरूको करिब २,६१,९०९ हे. कमाण्ड क्षेत्रभित्र सिंचाइ सेवा पुऱ्याउन सिंचाइ प्रणालीको नियमित मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन गरिएको ।
- कृषक व्यवस्थित प्रणालीहरूको मर्मत गरी सञ्चालन तथा दिगो व्यवस्थापनको कार्यमा सहयोग पुऱ्याइएको ।
- केही पहाडी सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापना कार्य भईरहेको ।
- एकीकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य कृषि सम्बन्धी निकायहरूसँग समन्वयात्मक रूपमा संचालन भईरहेको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- मर्मत सम्भार कार्यक्रम अन्तर्गत संयुक्त व्यवस्थापनमा सञ्चालित सिंचाइ प्रणालीहरूको सालबसाली नियमित मर्मत सम्भार कार्य गरी सिंचाइ सेवा व्यवस्थित गर्ने ।
- जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागले कृषि विभाग र नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् समेत सँग समन्वय गरी एकीकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- केही पहाडी सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापनाको कार्य चालु रहने ।

११. बृहत् सरकारी सिंचाइ योजनाको पुनर्स्थापना तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण

नारायणी सिंचाइ आयोजना

नारायणी अंचल अन्तर्गत पर्सा, वारा एवं रौतहट जिल्लाको दक्षिणी भेगका ३७,४०० हेक्टर जग्गामा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनमा अभिवृद्धि गरि स्थानीय कृषकहरूको जीवनस्तर उकास्ने उद्देश्यले नारायणी (गण्डक) नदीमा व्यारेज निर्माण गरि नहर प्रणाली विकास गरिएको छ । भारत सरकारद्वारा विकास गरिएको यो प्रणालीको हेडवर्क्स नेपाल भारतको सिमानामा (नारायणी नदी, भारतको विहार राज्यको वाल्मीकीनगर)मा निर्माण गरि पूर्वी मुल नहर (तिरहुत मुल नहर) को दोन शाखा नहर मार्फत पश्चिम चम्पारनको इनर्वा गाउँ एवं नेपालको साविक जानकीटोल गा.वि.स.बाट नेपालमा प्रवेश गराई नेपाल पूर्वी नहरमा पानी उपलब्ध गराईएको छ । २,५०० क्युसेक क्षमताको ९२ कि.मि. लामो द्रोण शाखा नहरको अन्तिम विन्दुवाट नेपालको लागि ८५० क्युसेक क्षमताको नेपाल पूर्वी नहर एवं १,५५० क्युसेक क्षमताको विहारको घोरासहन शाखा

नहर विकास गरिएको छ । यो प्रणाली सन १९७५ एवं १९७६ मा दुई चरणमा नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गरियो । तद्उपरान्त विश्व बैंकको ऋण सहायतामा नेपाल सरकारद्वारा कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्यक्रम संचालन गरि ७.५ हेक्टर को सिंचाई रोटेशन ब्लक बनाई फार्म स्तरसम्मको प्रणाली विकसित गरिएको छ ।

कोशी पश्चिमी नहर तथा पम्प नहर आयोजना

वि.सं. २००९ मा भारत सरकारसंग नेपाल सरकारको कोशी सम्झौता भए पश्चात द्विपक्षीय हितलाई ध्यानमा राखी वि.सं. २०२२ सालवाट कोशी नहरहरूको निर्माण शुरू भई त्यसको बाह्रवर्षपछि निर्माण सम्पन्न भई । शुरूमा यसको लागत १८.५ करोड अनुमान गरिएतापनि वित्तीय तथा अन्य विभिन्न कारणहरूले गर्दा लागत बढेर ४१.८ करोड पुग्न गयो । आ.व. २०४४/४५ तिर चन्द्रनहर पुनर्स्थापन तथा विस्तार आयोजना संगै कोशी पश्चिमी तथा पम्पनहरको कार्य संगै भईरहेकोमा त्यसको वर्षदिन पछिनै चन्द्रनहर पुनर्स्थापन तथा विस्तार आयोजना जिल्ला सिंचाइ कार्यालय, सप्तरीले हेर्ने भएपछि कोशी नहरहरू अधुरो अवस्थामै भारत सरकारले नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गर्‍यो । वि.सं. २०५१ सालसम्म जेनतेन उपलब्ध थोरै वजेटमा मर्मत संभार तथा संचालन हुँदै आएकोमा आर्थिक वर्ष २०५१/५२ देखि कोशी पम्प तथा पश्चिमी नहर प्रणाली सिंचाइ विभागको जिम्मामा आयो ।

कोशी पश्चिमी नहरले यसका १३ वटा शाखा तथा १९५ वटा प्रशाखाहरूवाट कोशी व्यारेजवाट पश्चिम तिर नेपालमा ३५.१५ कि.मि. लामो मुलनहरद्वारा ११,३०० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउँछ । त्यस्तै कोशी पश्चिमी नहरको मूलनहरको चेनेज १६+०५० वाट ३ कि.मी. उतर तिर लिंक नहरद्वारा पश्चिमी नहरको पानीलाई राजविराज संगै रहेको पम्पहाउस सम्म पुऱ्याई पम्पहाउसवाट ५० फिट माथि पानी तानेर पम्प नहरको ४१ कि.मी लामो मूलनहरवाट पश्चिमतिरको १३,१०० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउँछ । यसका ११ वटा शाखाहरू रहेका छन् । २०४५ मा आएको बाढीले केही दिन पहिलेमात्र निर्माण सम्पन्न भएको पम्पनहरमा ठूलै क्षति पुऱ्याएको थियो । त्यस्तै गरेर २०५३ सालमा आएको बाढीलेपनि यस प्रणालीलाई ठूलै असर गर्‍यो । बाढीका कारण नहरहरूमा जम्मा भएको १ देखि १.५ मीटरसम्म बाक्लो सिल्टले गर्दा नहरहरूले क्षमता अनुसार पानी पटाउन नसकेको अवस्था विद्यमान छ । पम्पहाउसमा रहेका ६ मध्ये २ वटामात्र संचालन भै नहर संचालनलाई धानिरहेको नाजूक अवस्था छ र ११ वटा मध्ये अधिकांश नहरहरू राम्रो संचालनमा आउन नसकेको दुइ दशकभन्दा बढी भैसकेको छ । यी नहर प्रणालीका सर्भिस रोडको अवस्थापनि दयनीयनै रहेको छ ।

चन्द्रनहर सिंचाइ आयोजना

यो नेपालको सवैभन्दा पुरानो पक्की बाँध भएको सिंचाइ प्रणाली हो । यसको निर्माण ऋण्डै सयवर्ष पहिले शुरूभएको थियो । तत्कालिन राणा प्रधानमन्त्री चन्द्र शमशेरले बेलायतको भ्रमण पश्चात इष्ट इण्डिया कम्पनीसंग अनुरोध गरी एक जना चीफ इन्जिनियरलाई भिकाई सिंचाइ योजना बनाउन संभाव्यता अध्ययन गर्न लगाउँदा त्रियुगा नदी, मनुष्मारा, बाणगंगाका स्रोतलाई तीन वटा सिंचाइको सम्भावना भएको क्षेत्र ठहर गरी तत्कालिन राणाहरूको बढी मौजा रहेको वरमभिया क्षेत्रलाई उपयुक्त ठहऱ्याई, आवश्यक इन्जिनियर तथा प्राविधिकहरू इष्ट इण्डिया कम्पनीवाट भिकाई स्थानीय जनताहरूको श्रमदानद्वारा स्थानीय रूपमा उपलब्ध साधन स्रोत तथा

इष्ट इण्डियाकै उपकरण पाटपूजाको प्रयोग गरी बनाइएको थियो । वि.सं. १९७९ मा शुरू भई वि.सं. १९८४ मा सम्पन्न भई सोही साल देखि नहर संचालनमा भएको थियो । यसबाट सप्तरी जिल्लामा २० गा.वि.स. का भण्डै २५ हजार घरधुरीका डेढ लाख जनसंख्यालाई प्रत्यक्ष लाभ पुगेको छ । १०,५०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन २९ कि.मी. लामो मूल नहरका साथै ११ शाखा नहरहरू र विस्तार क्षेत्रका २ शाखाहरू रहेका छन् । ११.६ क्यूमेक्स डिजाइन डिस्चार्ज रहेको यसको स्रोतमा अझै पानीको पर्याप्तताले गर्दा (त्रियुगा नदी) अहिले पनि आफ्नो कमाण्ड क्षेत्रका सबै जग्गामा वर्षा याममा सिंचाइ पुऱ्याउने क्षमता राख्दछ । २०४३/४४ मा पुनर्स्थापना र विस्तार योजनाहरूबाट नहर कमाण्ड क्षेत्र विस्तार गरिएको यस प्रणालीमा हाल मुख्य समस्याका रूपमा संरचनाहरू भत्किएको र खोल्सा खोल्सीको सतह नहरको भन्दा माथि पर्न गई नहरमा डिल भत्काउने नहरमा सिल्ट थुपर्ने आदि समस्याले ग्रस्त छ । २०५५/५६ मा यहाँ लागु भएको सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजनाले मुल नहर लगायत केही नहरहरूमा आवश्यक संरचनागत सुधार गरिएतापनि खोलाको बाढी र सिल्ट नहरमा थुप्रिने तथा नहरको सर्भिस रोड जीर्ण पारेको अवस्था छ ।

कमला सिंचाइ आयोजना

कमला सिंचाइ योजनाले पश्चिमी नहर प्रणाली मार्फत धनुषा जिल्लाको १२,५०० हेक्टर (३६ गा.वि.स.) र पूर्वी नहर प्रणाली मार्फत सिरहा जिल्लाको पनि १२,५०० हेक्टर (४० गा.वि.स.) गरी जम्मा २५,००० हेक्टर खेती योग्य जग्गामा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्य राखिएको हो । यस योजना २०१७ साल कार्तिक २६ गते तत्कालिन सिंचाइ मन्त्री श्री गणेशमान सिंहज्यूबाट शिलान्यास भई निर्माण कार्य शुरू भएको थियो । २०२२ साल देखि २०३० सालसम्म योजनाको निर्माण कार्य रोकिए पनि २०३० सालबाट पूर्वी र पश्चिमी नहर प्रणालीहरूको सर्वेक्षण तथा निर्माण कार्य शुरू भई नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोतमा केही संरचनाहरूको समेत निर्माण सम्पन्न भई २०४० सालबाट पानी संचालन हुन थालेको हो । पछि पूर्वी नहर प्रणालीको ८,००० हेक्टरमा सगरमाथा एकीकृत ग्रामिण विकास परियोजनाबाट कमाण्ड क्षेत्र विकासका कार्यहरू भएको थियो । योजनाको अवस्थामा सुधार ल्याई जल उपभोक्ता संस्थालाई योजना हस्तान्तरण गर्दै लैजाने उद्देश्यले २०५४/५५ सालमा एशियाली विकास बैंकको ऋण सहयोगमा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना (IMTP) लागु भई । आयोजनाबाट १७,००० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्रमा सुव्यवस्थित सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन राखिएको उद्देश्य पुरा नहुँदै २०५८/५९ मा ऋण सम्झौताको म्याद समाप्त भई उक्त पुनः निर्माण कार्य बन्द भई ।

यस प्रणालीको कमाण्ड क्षेत्र ठूलो भएको, नहर संरचनाहरू पुराना एवं जीर्ण अवस्थामा रहेको छ । साथै कमला सिंचाइ प्रणाली निर्माण कार्यहरू अधुरो अवस्थामा रहेकोले योजनाबाट पुऱ्याउनु पर्ने सिंचाइ सुविधा किसानहरूलाई सुव्यवस्थित रूपले पुऱ्याउन अफठारो भईरहेको छ । तापनि कमला सिंचाइ प्रणालीको सीमित स्रोत, साधन एवं प्राविधिकहरू तथा ज.उ.स.को अथक प्रयासबाट आंशिक कमाण्ड क्षेत्रमा धान र गहुँ बालीमा पानी संचालन भईरहेको छ ।

नारायणी लिफ्ट सिंचाइ आयोजना

जर्मनी परामर्श दातृ संस्था लेहमायर जी एम बी एच द्वारा विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गरे पश्चात २०३७ साल देखि निर्माण थालिएको यस सिंचाइ प्रणाली शुरूमा चितवन उपत्यका सिंचाइ

आयोजना नामले चिनिन्थ्यो । यसको निर्माण आ.व. २०४६/४७ मा सम्पन्न भई यसको संचालन, मर्मत संभार कार्य मर्मत संभार आयोजना अन्तर्गत आ.व. २०४९/५० देखि हुँदै आ.व. २०७१/७२ सम्म मध्यमाञ्चल सिंचाइ विकास डिभिजन, भरतपुर अन्तर्गत रहँदै आएकोमा आ.व. २०७२/७३ देखि नारायणी लिफ्ट, खगेरी सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजनबाट संचालन तथा मर्मत संभार हुँदै आएको छ । यस प्रणालीबाट करिब १० हजार घरधुरी लाभान्वित छन् । यसको हेडवर्क्समा रहेको दुईवटा पम्प हाउस मध्ये पम्प हाउस “ए” जुन नारायणघाटको पोखरा बसपार्कसंगै रहेको छ, ले २२ मीटर माथि पानी तानी ५०० मी. लामो लिंक नहरमा पठाउँछ । यसबाट “बी” नहर प्रणालीमा पानी आपूर्ति गर्दछ । “बी” नहर प्रणालीबाट सिंचाइ हुने २,४०० हेक्टर मध्ये हाल २००० हेक्टर जमीनलाई पानी आपूर्ति गरिरहेको छ । पम्प हाउस “ए” मा ५ वटा पम्पहरू जडान भएका छन् । जसमध्ये २ वटा ४ घन. मी./से, २ वटा २ घन मी./से. तथा १ वटा १ घन मी. /से. पानी तान्ने क्षमताका छन् । तर हाल ४ घन मी./से. को २ र २ घन मी./से. का २ गरी ४ वटा पम्प चालु अवस्थामा रहेका छन् । “बी” नहरबाट लिंक क्यानलका मद्दतले १०० मीटर जति पूर्व अर्को पम्प हाउस “बी” ले १८ मीटर माथि पानी तानी “सि” नहर प्रणालीमा पानी पठाउँछ । पम्प हाउस “बी” मा १ वटा १.६ घ.मी./से. तथा ३ वटा ०.८ घ.मी./से. क्षमताका गरी जम्मा ४ वटा पम्पहरू रहेका छन् । त्यसमध्ये ०.८ घन मी./से. क्षमताका दुईवटा पम्पहरू मात्र संचालन भई २,३०० हे. मध्ये १,२०० हेक्टर भूमिमा मात्र सिंचाइ सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ । यस प्रणालीबाट हाल जम्मा ३,२०० हेक्टरमा धानबालीका लागि मात्र पानी आपूर्ति भईरहेको अवस्था छ ।

कन्काई सिंचाइ आयोजना

पूर्वपश्चिम राजमार्ग देखि दक्षिण, नेपाल भारत सिमाना देखि उत्तर कृष्णा नदी देखि दक्षिण पश्चिम र कन्काई नदीदेखि पश्चिम यी चारकिल्ला भित्र कमाण्ड क्षेत्र फैलिएर रहेको भापा जिल्लाको चन्द्रगढी देखि ३२ कि.मी पश्चिममा अवस्थित कन्काई सिंचाइ आयोजनाको विस्तृत संभाव्यता अध्ययन वि.सं. २०२७ सालमा थालिएको थियो । त्यस पश्चात वि.सं. २०२९ सालबाट निर्माण शुरु भई । दुइ चरणमा गरी वि.सं. २०४८ सालसम्ममा सम्पन्न यस आयोजनाको तत्कालिन समयको कुल लागत रु ३१ करोड ३ लाख १० हजार थियो । जसमा एशियाली विकास बैंकको ऋण सहायता समेत प्राप्त भएको थियो । २०४८ साल देखि नहर संचालन शुरु भएको यस आयोजनाले जम्मा ८,००० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्र ढाकेको छ । हाल जम्मा ७,००० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउँदै आएको यस आयोजना आ.व. २०५१/५२ देखि संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालन हुँदै आएको हो । सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना अन्तर्गत नहर प्रणालीमा आवश्यक सुधार गरी आ.व. २०६६/६७ मा कन्काई सिंचाइ प्रणाली जल उपभोक्ता संस्थालाई यसका शाखा नहरदेखि तलका नहर प्रणालीको संचालन तथा मर्मत संभारको जिम्मा हस्तान्तरण भैसकेको छ । हाल आएर यस आयोजनाको हेडवर्क्स तथा मूलनहरमा विभिन्न स्थानमा समस्या देखिएको छ ।

नेपाल गण्डक पश्चिम नहर सिंचाइ आयोजना

भारत सरकार तथा तत्कालिन नेपाल सरकार बीच वि.सं. २०१६ मा सम्पन्न गण्डक सम्झौता पश्चात बाल्मिकी नगर स्थित त्रिवेणीमा नारायणी नदीमा बाँध बनाइ पश्चिमी नहर बनाउने सिलसिलामा वि.सं.२०२४ मा भारत सरकारबाट शुरु भई । नेपाल तर्फको नेपाल गण्डक

पश्चिमी नहर वि.सं. २०३५ मा सम्पन्न भई भारत सरकारवाट वि.सं २०३६ मा नेपाललाई हस्तान्तरण भई । तत्पश्चात वि.सं. २०३९ देखि एशियाली विकास बैंकको ऋण सहायतामा रु १८.६४ करोडको लागतमा कमाण्ड क्षेत्र विकास आयोजना शुरु भई आ.व. २०४५/४६ मा सम्पन्न भई । नेपाल गण्डक पश्चिमी नहरका लागि ३०० क्यसेकको छुट्टै सानो गेट भारत पश्चिमी नहरको गेट देखि केही माथि निर्माण गरि यसवाट ८,७०० हेक्टर भूमि र भारतीय पश्चिमी नहरको एउटा शाखावाट नेपालको पिपरपाटी प्रसौनीमा १,६०० हे. (पिपरपाटी मा १,००० तथा प्रसौनीमा ६००हे.) गरी जम्मा १०,३०० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्र कायम हुन आएको छ । यस नहरमा पानी संचालनको जिम्मा भारतीय पक्षको रहेको छ । वि.सं. २०४९ देखि संयुक्त व्यवस्थापनमा संचालित यस सिंचाइ योजनामा वि.सं.२०५१ साल देखि सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना लागू भई आवश्यक मर्मत तथा सुधार गरी शाखा नहर तथा सो देखि मुनिका संरचनाहरूको व्यवस्थापन जिम्मा २०५० देखि गठित नेपाल गण्डक पश्चिमी नहर जलउपभोक्ता मूल समितिलाई हस्तान्तरण गरियो । हाल यस आयोजनाको मूल तथा शाखा नहरहरूका विभिन्न स्थानहरूमा नहर संचालनमा नै व्यवधान आउने गरी नहर भत्के विग्रेकाले कमै जग्गामामात्र सिंचाइ भईरहेको अवस्था छ ।

वाणगंगा सिंचाइ आयोजना

वि.सं. २०२८ सालदेखि योजना भई नेपाल सरकारको लगानीवाट रु २ करोड २२ लाख लागतमा कपिलवस्तु जिल्लाको कृष्णनगरमा पूर्व पश्चिम राजमार्ग देखि १०० मीटर जति तल वाणगंगानदीको पूर्वधारामा पक्की बाँध बनाइ २०३५ सालमा सम्पन्न यस आयोजनामा २०३९ सालवाट एशियाली विकास बैंकको ऋण सहायतामा कमाण्ड क्षेत्र विकास आयोजना लागू भएको थियो । सिंचाइकालागि निर्मित जगदीशपुर रिजर्भ्वारको पानीको स्रोतसमेत मिलाइ कपिलवस्तु जिल्लाका ६,३०० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउँदै आएको छ । वि.सं. २०५४ सालमा एशियाली विकास बैंक कै ऋण सहायतामा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण आयोजना लागू भई रु ३ करोड ७० लाख लागतमा मूल तथा शाखा नहरमा विभिन्न स्थानमा मर्मत सुधार समेत भएको यस आयोजनामा मुलनहर तथा लक्ष्मीनगर, तौलिहवा लगायतका शाखाहरूमा पानी चुहिने तथा भएका नहर संरचनाहरू पुराना भई प्रभावकारी सिंचाइ व्यवस्थापन गर्न नसकिने अवस्था रहेको छ ।

पोखरा जलउपयोग तथा सिंचाइ आयोजना

कास्की जिल्लाको पोखरा म.पा.मा चीन सरकारको अनुदान सहयोगमा रु. ५५ करोडको लागतमा वि.सं. २०३७ साल कार्तिकवाट निर्माण शुरु भई २०४२ सालमा सम्पन्न भएको सेती नदी बहुउद्येशीय आयोजनालाई मर्मत संभार आयोजनाको पोखरा जलउपयोग आयोजना अन्तर्गत संचालन गरिँदै आएको थियो । यस आयोजना अन्तर्गत निर्माण भएको तीनवटा सुरङ्गवाट जम्मा १,५०० की.वा. विद्युत उत्पादन हुने विद्युत गृह तथा १,०३० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुग्ने ७.७ कि.मी. मुलनहर, ७.४६३ कि.मी. शाखानहर तथा २०.२७८ कि.मी लामो प्रशाखा नहरको सुविधा भएको सिंचाइ प्रणालीवाट पोखरा उपत्यकाका १,००० हेक्टरमा सिंचाइ सुविधा विस्तार हुँदै आइरहेको थियो । करीव २ दशक अधिवाट पोखरा म.पा.को जौवारीमा अवस्थित यस आयोजनाको हेडवर्क्स तथा मुलनहरका विभिन्न स्थानमा भएको जीर्ण अवस्थाले गर्दा नहर संचालन गर्न तथा सिंचित क्षेत्रमा सिंचाइ सेवावाट बन्चित रहेको अवस्था विद्यमान छ ।

ब.उ.शि.नं.	:	३०८०३११०
आयोजना शुरू हुने मिति	:	आ.व. २०६१/६२
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व. २०८०/८१
कुल लागत	:	रु. १० अर्ब २४ करोड
आयोजनाको प्रगति	:	पुनर्निर्माण तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	:	४०,७९,००,०००/-
(बृहत स.सिं.आ. पु.आ.को जम्मा)		

प्रमुख प्रतिफलहरू

- धेरै पुराना बृहत सरकारी सिंचाइ आयोजनाहरूको संरचनाहरू पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण गरी संचालनमा ल्याई ९८,५०० हेक्टरमा सिंचाइ सेवा पुऱ्याउने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- नारायणी सिंचाइ आयोजना, कोशी पम्प सिंचाइ आयोजना, कोशी वितरण आयोजना, चन्द्रनहर सिंचाइ आयोजना, कमला सिंचाइ आयोजनाहरूमा पुनर्निर्माण सुधार कार्य सुचारू रहेको ।
- नेपाल गण्डक सिंचाइ प्रणालीको विस्तृत अध्ययन पूरा भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- कोशी पम्प, कोशी वितरण, कमला, चन्द्र नहर, कन्काई, नारायणी, नारायणी लिफ्ट, बाणगंगा, सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण कार्यलाई निरन्तरता दिइने ।
- पश्चिम गण्डक सिंचाइ प्रणालीको पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण कार्य शुरू गर्ने ।

१२. बागमती सिंचाइ आयोजना

बागमती सिंचाइ आयोजना नेपालका बृहत सतह सिंचाइ आयोजनहरू मध्ये एक हो । बागमती सिंचाइ आयोजनाको प्रारम्भ सुनकोशी तराई आयोजनाको रूपमा शुरू भएको हो । UNDP / FAO ले सन् १९६७ देखि १९७२ सम्ममा यसको गुरु योजनाको अध्ययन गरेको थियो । बागमती सिंचाइ आयोजनाको प्रथम चरणमा सर्लाही जिल्लाको १४,००० हेक्टर र रौतहट जिल्लाको २३,००० हेक्टर गरी जम्मा ३७,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोतमा आ.व. २०३५/३६ मा निर्माण कार्य शुरू गरिएको हो । यस आयोजना अन्तर्गत आवश्यक संरचना सहित पश्चिम मुल नहर तथा प्रशाखा नहर सहित भलोहिया शाखा नहर र केही निर्माण उपकरण खरिद गर्न २० जुन १९८७ मा साउदी विकास कोषसंग ३० मिलियन साउदी रियालको पहिलो ऋण सम्झौता भएको थियो । यस आयोजनाको गेट निर्माणको लागि जापानी ऋण विमोचन कोषबाट आर्थिक तथा UNDP बाट प्राविधिक सहयोग प्राप्त भएको थियो ।

वि.स. २०५० सालको बाढीबाट क्षतिग्रस्त भएको आयोजनाको व्यारेज तथा नहर प्रणालीको पुनः निर्माण, पश्चिमी नहर प्रणाली अन्तर्गत वगही र बहुअरी शाखा नहरको निर्माण र भलोहिया शाखा

अन्तर्गत १२,५०० हेक्टरमा कमाण्ड क्षेत्र विकास गर्नको लागि साउदी विकास कोष संग १२ जुन १९९५ मा ७४ मिलियन साउदी रियालको दोश्रो ऋण सम्भौता भएको थियो । यसका अतिरिक्त पूर्वी नहर प्रणाली अन्तर्गत प्रशाखा नहर निर्माण, ८,३७६ हेक्टरमा कमाण्ड क्षेत्र विकास, नहर निरीक्षण सडकमा ग्राभेलिड गर्न र आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्र भित्र परेका नदीहरूमा नदी नियन्त्रण कार्य गर्नका लागि २३ डिसेम्बर १९९७ मा साउदी विकास कोषबाट थप ४०.६ मिलियन साउदी रियाल ऋण सहयोग प्राप्त भएको थियो ।

हालसम्म भरपर्दो किसिमले सिंचाइ सुविधा नपुगेको करिव १६,६०० हेक्टर मध्ये सर्लाही तर्फ १३,६०० हेक्टर र रौतहट तर्फ ३,००० हेक्टर क्षेत्रमा सिंचित क्षेत्र विकास कार्यक्रम लागु गर्ने, मुलनहरहरूमा silt ejector निर्माण गर्ने, सिंचित क्षेत्र भित्र रहेका लिंक तथा कृषि सडकहरूमा ग्रेभेलिड गर्ने, सिंचित क्षेत्रको बचाउ तथा संरक्षण गर्ने कार्य तथा परामर्श सेवाको लागि फेरि साउदी विकास कोषसंग ३ सेप्टेम्बर २००७ मा ५६.२५ मिलियन साउदी रियालको ऋण सम्भौता भएको छ ।

पहिलो चरण : प्रथम फेज

- सर्लाही जिल्लाको भीम नदी देखि पश्चिम र रौतहट जिल्लाको लमाहा नदी देखि पूर्व (मनुष्मारा र लखनदेही नदी वीचको ३,५०० हेक्टर बाहेक) वीचको ३७,६०० हेक्टर खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- रौतहट जिल्लाको लमाहा नदी देखि पश्चिम र लालबकैया नदीदेखि पूर्व वीचको ८,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- यसरी पहिलो चरण प्रथम खण्ड अन्तरगत कुल ४५,६०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।

पहिलो चरण : दोश्रो फेज

- बारा जिल्लाको लालबकैया नदी देखि पश्चिम र पसाहा नदी देखि पूर्व वीचको खेती योग्य २२,४०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- अतः पहिलो चरण अन्तर्गत कुल ६८,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।

दोश्रो चरण :

- व्यारेज भन्दा माथि तर्फ (U/S) बागमती नदीमा उच्च बाँध (high dam) निर्माण गरी १४० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने ।
- सर्लाही जिल्लाको भीम नदी देखि पूर्वको सर्लाही, महोत्तरी र धनुषा जिल्लाको ५४,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।
- तसर्थ पहिलो र दोश्रो चरण गरी कुल क्षेत्रफल १,२२,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने ।

ब.उ.शि.नं.	:	३०८०३१११
शुरू मिति	:	आ.ब. २०३५/३६
सम्पन्न हुने मिति	:	सालबसाली
कुल लागत	:	नखुल्ने
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण, मर्मत सुधार
स्रोत	:	नेपाल सरकार तथा साउदी विकास कोष
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	:	४८,०१,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- सर्लाही र रौतहट जिल्लाको ४५९४० हेक्टर जमिनमा भरपर्दो सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- बागमती नदीमा व्यारेज निर्माण सम्पन्न भएको ।
- ४५,९४० हे. कमाण्ड क्षेत्र संरक्षणको कार्य मध्ये ४२,९०२ हे. कमाण्ड क्षेत्र संरक्षण कार्य सम्पन्न भएको ।
- मूल तथा शाखा नहर लम्ब्याउने कार्य सम्पन्न भएको ।
- ११३० हेक्टर जग्गा अधिग्रहण सम्पन्न भएको ।
- पूर्वी मुल नहर २४.२५ कि. मी., शाखा नहर ५० कि. मी., प्रशाखा नहर ६७ कि. मी. निर्माण सम्पन्न भएको ।
- पश्चिमी मुल नहर २८ कि. मी. शाखा नहर ६२ कि. मी., प्रशाखा नहर ६६.२२ कि.मी. निर्माण सम्पन्न भएको ।
- ३८,३०० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य सम्पन्न भएको ।
- पश्चिम मुलनहरमा सिल्ट इजेक्टर निर्माण कार्य संपन्न भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- कमाण्ड क्षेत्र बचाव तथा संरक्षण कार्य गर्ने ।
- नहर संचालन तथा मर्मत संभार गर्ने ।
- व्यारेज संचालन मर्मत संभार ।
- अगुमेन्टेसन सिंचाइ प्रणालीहरूको निर्माण सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- सर्भिस रोड मर्मत तथा बचावट गर्ने ।
- क्षतिग्रस्त संरचना जिर्णोद्धार कार्य गर्ने ।

१३. बबई सिंचाइ आयोजना

बबई नदीमा बाँध बनाइ बर्दिया जिल्लाको करिव १३,२४० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले यो आयोजना सन १९८३ मा तर्जुमा गरिएको थियो । बजेटको व्यवस्था हुन नसकी

आ.व. २०४४/४५ सम्म संचालन हुन सकेन । पूर्व पश्चिम राजमार्गको बबई नदीमा पर्ने पुल पनि यसै बाँध साथ सम्मिलित भएकोले करीव रु. ६३ करोडको लागतमा नेपाल सरकारको साधन र स्रोतबाट आ.व. २०५३/५४ मा वेयरकम त्रिज निर्माण कार्य पुरा गरि २८ कि.मि. मुल नहर निर्माण गरि किसानहरूको नहरमा पानी संचालन भैरहेको छ ।

ब.उ.शि.नं.	:	३०८०३११२
आयोजना शुरु मिति	:	२०४५/४६
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	२०७८/०७९
कुल लागत	:	रु. १२ अर्ब ६७ करोड (संशोधित)
आयोजनाको प्रगति	:	नयाँ निर्माण तथा मर्मत सुधार
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रु	:	१,४९,८६,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- बर्दिया जिल्लाको ३६,००० हे. (बबई पूर्व २१,००० हे. र पश्चिमतर्फ १५,००० हे.) जमिनमा भरपर्दो सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- हेडवर्क्स, मूल तथा शाखा नहर निर्माण भई हालसम्म २६ ००० हे. मा सिंचाइ सेवा पुगेको ।
- २२५ हेक्टर जग्गा खरीद भएको
- ६४ कि.मी. मूलनहर निर्माण भएको ।
- ६७ कि.मी. शाखा, उपशाखाका नहरहरू निर्माण भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- मूलनहर रिमोडलिङ तथा क्षमता विस्तार गरी थप ५०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउने ।
- शाखा नहरहरू निर्माण गर्ने ।
- बाढीबाट क्षतिग्रस्त संरचना निर्माण गर्ने ।
- सर्भिस सडक निर्माण तथा जग्गा खरीद गर्ने ।
- नहर संचालन मर्मत संभार गर्ने ।

१४. महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)

सुदुर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको महाकाली अञ्चल, कञ्चनपुर जिल्लामा संचालित यस महाकाली सिंचाइ परियोजनाको स्रोत महाकाली नदी हो । भारतको शारदा ब्यारेजबाट नेपाललाई हिंडुदमा १५० क्यूसेक तथा वर्षायाममा (१५ मई देखि १५ अक्टोवर सम्म) ४६० क्यूसेक र पानी बढी भएका

खण्डमा अधिकतम १,००० क्यूसेकसम्म उपलब्ध गरिने गरी भारत सरकारसंग सन् १९२० मा सम्झौता भएको थियो । नेपाल सरकारले करिव रू. २ करोडको लागतमा आर्थिक वर्ष २०२७/२८ देखि मुल नहर र शाखा नहरहरूको निर्माण कार्य शुरू गरी वि.सं. २०३३ सालमा पुरा भएपछि २,६५० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराइएको थियो । आ.व. २०३७/३८ देखि प्रथम चरण र आ.व. २०४६/४७ देखि दोस्रो चरणको कार्य शुरू भएको थियो । नेपाल सरकार तथा भारत सरकार बीच सम्पन्न शारदा बाँध टनकपुर बाँध तथा पञ्चेश्वर परियोजना समेत महाकाली नदीको एकीकृत विकास सम्बन्धी सन्धि अनुसार नेपाललाई शारदा बाँधबाट वर्षा याममा १,००० क्यूसेक पानी प्राप्त हुने भएकोले परियोजनाको प्रथम चरण अन्तर्गतको मुल नहरको क्षमता पनि पहिलेको ४६० क्यूसेकबाट १,००० क्यूसेक क्षमताको लागि नहरको रिमोडेलिङ्गको कार्य पुरा गरिएको थियो ।

ब.उ.शि.नं.	:	३०८०३११३
आयोजना सुरु भएको मिति	:	आ.व. २०६३/६४
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व. २०८४/८५
कुल लागत	:	रू. २६.७७ अर्ब
आयोजनाको प्रगति	:	निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	:	४३,९६,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- कैलाली र कञ्चनपुर जिल्लाहरूको ३३५२० हेक्टर क्षेत्रमा थप सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भई कृषि उत्पादनमा वृद्धि भई देशको अर्थतन्त्रमा थप योगदान पुग्ने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- ७ ओटा नहर साइफन, १६ गोटा ड्रेन साइफन राजमार्गका पुलहरू २ गोटा, ग्रामिण सडक पुल १९ गोटा सम्पन्न भएको ।
- कमाण्ड क्षेत्र र वरिपरिको वस्ती संरक्षणको लागि ७ कि.मी. नदी तटबन्ध निर्माण कार्य गरिएको ।
- १२.६९ कि.मी. माटोको मूलनहर निर्माण सम्पन्न भएको र ६५ हे. जग्गा अधिग्रहण भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- त्रिभुवनवस्ती र मालाखेतीसम्मको मुलनहर लगायत सम्पूर्ण आयोजनाको विस्तृत अध्ययन कार्य पूरा गर्ने ।
- १२+६९० देखि २८+८०० सम्मको मुल नहर तथा संरचनाहरूको निर्माण कार्यलाई निरन्तरता दिने ।

१५. सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना (तेस्रो चरण)

यो आयोजना सुनसरी र मोरङ जिल्लाको करीव ६८,००० हेक्टर कृषि योग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन शुरू भएको वृहत आयोजना हो । सन् १९७५ मा भारत सरकारबाट चतरा नहर योजना नेपाल सरकार लाई हस्तान्तरण भएपछि नहरको सुधार र सिंचाइ क्षेत्रको विकास गर्ने

कार्यका लागि विश्व बैंकबाट सन् १९७८ मा ऋण सहयोग प्राप्त गरि यो योजना शुरू गरिएको थियो । यस योजना विभिन्न चरणमा शुरू गरिएको छ ।

ब.उ.शि.नं.	:	३०८०३११४
आयोजना शुरू भएको मिति	:	आ.व. २०५४/५५
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	सालवसाली
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण तथा मर्मत सुधार
स्रोत	:	विश्व बैंकको ऋण सहयोग तथा नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	:	४०,०१,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- सुनसरी र मोरङ जिल्लाको ६८,००० हेक्टर क्षेत्रमा व्यवस्थित सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने र कृषि उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थिति सुदृढ गरी कृषकहरूको जीवनस्तर माथि उठाउने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- नहरको नियमित मर्मत संभार र सञ्चालन तथा रेखदेख गर्ने कार्यका साथै क्षतिग्रस्त जीर्ण संरचनाहरूको मर्मत, पुनः निर्माण कार्य लगायत तेस्रो चरण अन्तर्गत पर्ने कार्यहरू भईरहेको ।
- कोशी नदीमा स्पर निर्माण कार्य सम्पन्न भएको ।
- कोशी नदीमा व्यारेज निर्माणको अध्ययन कार्य तयारी भईरहेको ।
- लोहन्द्रा साइफनको अध्ययन कार्य सम्पन्न भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- नहरको नियमित मर्मत संभार र सञ्चालन तथा रेखदेख गर्ने कार्यका साथै क्षतिग्रस्त/जीर्ण संरचनाहरूको मर्मत, पुनः निर्माण कार्य लगायत तेस्रो चरण अन्तर्गत पर्ने कार्यहरू संचालन गर्ने ।
- कोशी नदीमा व्यारेज निर्माणको अध्ययन गर्ने ।
- नहर संरचनाहरूको सालवसाली मर्मत संभार तथा सञ्चालन र रेखदेख गर्ने ।

१६. प्रगन्ना तथा बड्कापथ सिंचाइ आयोजना

दाङ्ग जिल्लाको देउखुरी उपत्यका र लालमटिया, सिसनीया, सोनपुर चौलाही गा.वि.स. अन्तरगत ५,८०० हेक्टर (सुधार ५,२०० हेक्टरमा तथा विस्तार ६०० हेक्टर) कृषियोग्य जमिनमा पश्चिम राप्ती तथा दोलाई नदीको पानी प्रयोग गरी वर्षे भरि सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यले दातु संस्था कुवेत फण्ड फर अरव इकनमिक डिभलपमेन्टको (KFAED) ऋण सहयोग, नेपाल सरकार र उपभोक्ता कृषकहरूको जनसहभागितामा जनवरी १, १९९९ बाट प्रगन्ना कुलो सिंचाइ आयोजनाको कार्य शुरू भएपनि अध्ययन तथा मुख्य नहरको रेखाङ्कनमा विवाद आदि कारणले गर्दा वास्तविक निर्माण कार्य जुन, २००२ बाट मात्र शुरू भएको हो ।

पूर्व-पश्चिम राजमार्गको भालुवाङ्ग स्थित राप्ती नदीको पुल भन्दा केही तलबाट सो नदीमा ३ वटा

साइड इन्टेक, मुख्य नहर र सो अन्तर्गतका अन्य संरचनाहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न गरिने लक्ष लिइएको यस आयोजनाको मुख्य कार्यहरूमा सिभिल वर्क्स, कृषि प्रसार सेवा, संस्थागत विकास र परामर्श सेवा आदि रहेका छन् । सिभिल वर्क्स तर्फ प्रमुख संरचनाहरूमा, राप्ती नदीमा बनाइने तीन साइड इन्टेकहरूको अलावा अन्य नदीमा तीनवटा वेयरहरू, मुख्य नहर (लाइनिङ समेत, क्रस रेगुलेटर, हेड रेगुलेटर, पुल तथा पुलेसाहरू, क्रस ड्रेनेज स्ट्रक्चरहरू एवं राप्ती नदीको दायाँ किनारमा १० कि.मी. लामो तटबन्ध, भवनहरू (ग्रेन स्टोरेज भवन तीन वटा र अपरेशन भवन दुईवटा) आदि रहेका छन् । यसको अलावा आयोजनाको कमाण्ड क्षेत्र भित्र २ सय वटा पीट ल्याट्रिन निर्माण समेत रहेका छन् ।

ब.उ.शि.नं.	:	३०८०३११५
आयोजना शुरू मिति	:	आ.व. ०६८/६९
आयोजना सम्पन्न मिति	:	आ.व. २०७५/७६
कुल लागत	:	रु. १अर्ब ९४ करोड २९ लाख १३ हजार
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार र कुवेत (KFAED)
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	:	२०,२२,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- प्रगन्ना सिंचाइ आयोजनाबाट दाङ जिल्लाको देउखुरी उपत्यका भित्रका चैलाही, सोनपुर, सिसनिया र लालमटिया गा.वि.स.का ५,८०० हे. जग्गामा वर्षेभरि भरपर्दो सिंचाई सुविधा उपलब्ध हुने ।
- बड्का पथ सिंचाइ आयोजनाबाट दाङ जिल्लाको देउखुरी उपत्यका राप्ती पारीको गढवा, गंगापरस्पुर र गोबरडिहा गा.वि.स. का ४,००० हे. जमीनमा वर्षेभरि सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- प्रगन्ना सिंचाइ आयोजनातर्फ राप्ती नदीको किनारमा ३ वटा साइड इन्टेक निर्माण भएको ।
- नहर प्रणालीमा ठूला साना गरी ४५० वटा संरचना निर्माण,
- कमाण्ड एरिया वचावटको लागि १०.९ कि.मि. तटबन्ध निर्माण भएको ।
- बड्कापथ सिंचाइ आयोजनातर्फ साइड इन्टेकको सिभिल कार्य सम्पन्न भएको,
- मूल नहर निर्माण कार्य ६ कि.मी. सम्पन्न भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- कमाण्ड क्षेत्र वचावटको लागि १,६०० मि. तटबन्ध विस्तार हुने, शाखा नहरको विस्तार (प्रगन्नातर्फ) गर्ने ।
- मूल नहर १०.७ कि.मि. निर्माण (बड्का पथतर्फ) गर्ने ।

१७. सिक्टा सिंचाइ आयोजना

सन् १९७५ मा यु.एन.डि.पि. र एशियाली विकास बैंकको सहयोगमा यस आयोजनाको pre-feasibility अध्ययन जर्मन परामर्श दातृ फर्म Lahmeyer International GmbH ले शुरू गरि यसको प्रतिवेदन वि.सं. २०३६ (सन् १९८०) मा तयार गरेको थियो। यो सिंचाइ आयोजना प्रदेश नं. ५ को बाँके जिल्लामा अवस्थित छ। बाँकेको अगैयामा राप्ती नदीमा बाँध निर्माण गरी सो जिल्लाका ३४ वटा गा.वि.स. र नेपालगंज नगरपालिका अन्तरगतको समेत ३३,७६६ हेक्टर भूमिमा सिंचाइको लागि पानी उपलब्ध गराउने यस आयोजनाको मुख्य उद्देश्य रहेको छ। यसका साथै निर्माण गरिने बाँधबाट बाँयातर्फ रहेको राजकुलो सिंचाइ योजनाको १,८०० हेक्टरमा भरपर्दो सिंचाइ सुविधा प्राप्त हुनेछ। यसरी यस आयोजनाबाट ३५,५६६ हेक्टर कृषि योग्य भूमिमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने लक्ष्य रहेको छ। यस आयोजना क्षेत्रको सीमाना उत्तरमा पूर्व पश्चिम राजमार्ग, पूर्वमा राप्ती नदी, दक्षिणमा नेपाल भारत सीमाना र पश्चिममा मान खोला रहेको छ।

आयोजना अन्तरगत निर्माण गर्नुपर्ने कार्यहरू

यस आयोजना अन्तरगतको करिब ३६,००० हेक्टर जमीनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनका लागि निम्न बमोजिमका संरचनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने छ।

- बाँके जिल्लाको अगैयामा barrage निर्माण,
- हेडवर्क्सको दाँया किनारामा ६२.५ क्यूमेक्स बहाव क्षमता भएको हेडरेगुलेटर र डिसिल्टिङ वेसिनको निर्माण,
- हेडवर्क्सको बाँया तर्फ हाल संचालनमा रहेको राजकुलो सिंचाइ आयोजनाको लागि एउटा हेडरेगुलेटरको निर्माण,
- करीव ६४० मी. लामो १२.५ क्यूमेक्स क्षमताको under sluice सहित ६२.५ क्यूमेक्स क्षमताको डिसिल्टिङ वेसिनको निर्माण,
- हेडवर्क्स देखि कमाण्ड क्षेत्रसम्म जोड्ने ५० क्यूमेक्स क्षमता भएको ५० कि.मी. लामो मुल नहर निर्माण,
- जम्मा २३३ कि.मी. शाखा र उप शाखा नहरहरूको निर्माण
- कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य
- सिंचित क्षेत्रबाट पानीको निकासका लागि ड्रेनेज सिष्टम निर्माण
- बाढीबाट कमाण्ड क्षेत्रको वचावटका लागि आवश्यक प्रोटेक्शन कार्यहरू।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३११६
आयोजना शुरू हुने मिति	: आ.व. २०५९/६०
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: आ.व. २०७६/७७ (संशोधित)
कुल लागत	: रू. २५.०२ अर्ब
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: १,५२,०३,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- बाँके जिल्लाको ४३,७६६ हेक्टर जमिनमा थप तथा व्यवस्थित सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- हेडवर्क्स निर्माण भई यसमा गेट जडान कार्य सम्पन्न भएको ।
- दायाँ मूल नहरको ४५ कि.मि.सम्म नहर निर्माण सम्पन्न भएको ।
- सिंघनीया शाखा तथा प्रशाखा नहर निर्माण ८०% सम्पन्न भएको ।
- पूर्वी मूल नहर (दायाँ तर्फ ५३ कि.मी.) को निर्माण कार्य शुरु गरिएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- पूर्वी नहर सिंचाई प्रणालीको नहर तथा संरचना निर्माण गर्ने ।
- पश्चिम मूल नहर तर्फ आवश्यक मर्मत संभार गर्ने ।
- सिंचित क्षेत्र विकास कार्य गर्ने ।
- पश्चिम मूल नहर (दायाँ मूल नहर) अन्तर्गतका ३ वटा शाखाहरूको निर्माण कार्यलाई निरन्तरता दिने
- सिंघनीया शाखामा निर्माण सम्पन्न गरी २,००० हे. जमिनमा सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउने ।

१८. पालुडटार-कुण्डुटार सिंचाइ आयोजना, गोरखा

पालुडटार तथा कुण्डुटार सिंचाइ योजनाहरूको अध्ययन गरी प्राथमिकता अनुसार कार्यान्वयन गर्ने दरौदी तथा श्रीदि नदी नियन्त्रण गरी आयोजना क्षेत्रमा सिंचित क्षेत्र वचावटको साथै सिंचाइ तथा नदी नियन्त्रणका कार्यक्रमहरूबाट उपभोक्ता किसानहरूको आय आर्जनमा वृद्धि गरी गरिवी निवारण गर्ने यसको उद्देश्य छ । आ.व. २०७५/७६ बाट शुरु भएको यस आयोजना हाल गोरखा जिल्लाको पालुडटार र कुण्डुटारमा विस्तार भई यस भेगका सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत सुधार, पुनर्निर्माण तथा नयाँ निर्माण गरी यी प्रणालीहरूद्वारा सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित गरी कृषकहरूको आयआर्जनमा वृद्धि गरी र गरिवी निवारण गर्ने लक्ष्यकासाथ अधि बढाइएको छ । पालुडटार सि.आ. को अध्ययन कार्य यसै आ.व. मा सम्पन्न गर्ने र कुण्डुटार सिंचाइ आयोजनाको अध्ययन सम्पन्न गरी निर्माण कार्य सुरु गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

ब.उ.शि.नं. : ३०८०३११७

आयोजना शुरु हुने मिति . आ.व. २०७५/७६

आयोजना सम्पन्न हुने मिति . आ.व. २०८०/८१

कुल लागत : रु. २ अर्व

आयोजनाको प्रकृति : नयाँ निर्माण तथा मर्मत सुधार, संरक्षण

स्रोत : नेपाल सरकार

आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू : ४,४३,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- आयोजना क्षेत्रमा सिंचाइ तथा सिंचित क्षेत्र बचावटका कार्यक्रमबाट उपभोक्ता किसानहरूको आय आर्जनमा वृद्धि भई गरिबी निवारणमा टेवा पुग्ने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- गोरखा जिल्लामा कार्यालय स्थापना भएको
- पालुडटार तथा कुण्डुटार सिंचाइ आयोजनाको प्रारम्भिक अध्ययन सम्पन्न भएको
- दुवै आयोजनाको उपभोक्ताहरूसँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न भै निर्माण कार्यको लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना भएको
- सामाजिक तथा प्राविधिक कठिनाइहरू समझदारीमा सम्पन्न भै DPR तयारीको सुरुवात भएको

आ.व. २०७५/७६ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- दरौदी नदीका दुवै किनारामा ८ कि.मी. तटबन्ध निर्माण गरी २१५ हे. जमिन उकास भएको
- दरौदी जलाधार क्षेत्रमा २९ सिंचाइ योजनाहरू मर्मत भइ ४१० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा व्यवस्थित भएको

१५. टार बजार संरक्षण कार्यक्रम

आ.व. २०७१/७२ देखि शुरु भएको यस कार्यक्रम अन्तर्गत जोखिमयुक्त ५ वटा जिल्ला सदरमुकामहरू- भ्वापाको भद्रपुर, म्याग्दीको बेनी, पर्वतको बेनी, डोल्पाको दुनै र बझाङको चैनपुरको भौतिक पूर्वाधार/संरचना, बस्ती, खेतीयोग्य जमिनको संरक्षण कार्यक्रम क्रमिक रूपमा गर्दै लैजाने लक्ष्य रहेको छ। संघबाट चालु आ.व. २०७५/७६ मा यस कार्यक्रमका लागि ब.उ.शि.नं. ३०८१४८ मा रु. ४४ करोड ३० लाख बजेट विनियोजन भएकोमा ३९ करोड ९१ लाख खर्च भएको छ।

ब.उ.शि.नं. : ३०८०३११८

आयोजना शुरु हुने मिति : आ.व. २०७५/७६

आयोजना सम्पन्न हुने मिति : सालबसाली

कुल लागत : सालबसाली

स्रोत : नेपाल सरकार

आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू : २५,७८,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- जोखिमयुक्त जिल्ला सदरमुकामहरू भद्रपुर, बेनी (म्याग्दी, पर्वत) चैनपुर (बझाङ) र दुनै (डोल्पा) लगायतका स्थलहरूको भौतिक पूर्वाधार/संरचना मानवबस्ती, खेतीयोग्य जमिनको संरक्षण भइ मानवीय, भौतिक तथा आर्थिक हानी नोक्सानी कम भएको हुने ।
- पूरातात्विक स्थानहरूको संरक्षण तथा व्यवस्थापन भएको हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- इन्द्रावती बगर करिडोर योजना: इन्द्रावती बगर करिडोरमा रहेको (काभ्रे र सिन्धुपाल्चोक जिल्लाहरूमा) जोखिमयुक्त बस्ती तथा कृषियोग्य जमिनहरूको संरक्षण भएको ।
- जिल्ला सदरमुकाम तथा महत्वपूर्ण शहर बस्तहिरु भद्रपुर, बेनी (म्याग्दी, पर्वत) चैनपुर (बझाङ) र दुनै को DPR तयार गरी सो को आधारमा नदी किनारको संरक्षण, सुदृढीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यहरूलाई निरन्तरता दिइएको । नदी नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन कार्यहरू संचालनमा रहेको र सो कार्यबाट जोखिमयुक्त जिल्ला सदरमुकामहरूको संरक्षण भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- जिल्ला सदरमुकाम तथा महत्वपूर्ण शहर बस्तहिरु भद्रपुर, बेनी, (म्याग्दी र पर्वत) चैनपुर (बझाङ) र दुबैको क्रमागत जोखिम न्यूनीकरणका लागि भौतिक पूर्वाधार तथा संरचना, बस्ती, खेतीयोग्य जमिनको संरक्षण कार्यहरू गर्ने ।

२०. रानी जमरा कुलरिया सिंचाइँ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)

रानी जमरा कुलरिया सिंचाइँ प्रणाली नेपालको सुदूर पश्चिम प्रदेशको कैलाली जिल्लामा अवस्थित कृषकबाट निर्माण गरी व्यवस्थापन समेत गरिएको सबै भन्दा ठूलो सिंचाइँ प्रणाली हो । यस प्रणालीको स्रोत कर्णाली नदी (पश्चिमी भंगालो भरही नाला) हो । यस प्रणालीको निर्माण करिब १ सय वर्ष जति अगाडि थारू समुदायको अथक प्रयासबाट भएको बुझिन्छ । रानी कूलो वि.सं. १९५३ सालमा पदम कुमारी शाह, कुलरीया कूलो वि.सं. १९६० मा ढुण्डीराज शाही (कर्णेल) तथा जमरा कूलो वि.सं. १९७२ मा मधु महतो तथा कनैया महतोको प्रयासबाट शुरूआत गरिएको थियो । यस प्रणालीले कैलाली जिल्लाको जानकी गाउँपालिका, लम्की चुहा नगरपालिका र टीकापुर नगरपालिकाको गरी जम्मा करिब ११,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइँ सुविधा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । यी तीनै प्रणालीको संयुक्त व्यवस्थापन तथा समन्वयको लागि रानी जमरा कुलरीया जल उपभोक्ता संस्था गठन गरिएको छ भने प्रत्येक शाखामा आ-आफ्नो प्रणालीको जल उपभोक्ता संस्था (कूलो समिति) गठन गरिएको छ ।

नेपाल सरकारले यस प्रणालीको विकासको लागि पहिलो प्राथमिकता प्राप्त योजनाको सूचीमा (P1) समावेश गरी आफ्नै स्रोत तथा विश्व बैंकको ऋण तथा अनुदानमा सुदृढीकरण कार्य अगाडि बढाईएको छ ।

रानी जमरा कुलरीया सिंचाइँ प्रणाली आधुनिकीकरण/सुदृढीकीकरण (Modernization of Rani Jamara Kulariya Irrigation Scheme) का लागि विश्व बैंकबाट दुई चरणमा ऋण सहयोग प्राप्त भएको छ । जसमध्ये पहिलो चरण (MRJKIS Phase I) मिति September 2017 मा सम्पन्न भईसकेको छ भने दोस्रो चरणको को लागि विश्व बैंकको ऋण सहयोग मिति 18 July 2018 बाट Effective भएको छ । दोस्रो चरणको लागि कूल जम्मा ७२ मिलियन डलरको ऋण सम्भौता भएको छ । जसमध्ये विश्व बैंकको ६६ मिलियन डलर, नेपाल सरकारको ३ मिलियन र उपभोक्ताको ३ मिलियन डलर खर्च गर्ने कार्यक्रम रहेको छ ।

१. स्किम मोर्डनाइजेसन (Scheme Modernization US\$ 53 million)

२. Agriculture Production Support & Strengthening Water Users Association- -
US\$ 13.5 million)

३. आयोजना व्यवस्थापन (Project Management - U S\$ 5.5 million)

Phase-II अन्तर्गत उपशाखा भन्दा तल्लो तहमा वा कमाण्ड एरिया डेभलोपमेन्टको काम हुने उद्देश्य राखेको छ ।

मुख्य मुख्य कार्यहरू -

१. इन्टेक निर्माण : कर्णाली पूल भन्दा १२० मी तल १०० क्यूमेकको स्थायी गेटेड ईन्टेक निर्माण
२. मूल नहर निर्माण : ८.८७५ कि.मी.
३. मूल नहरमा स्ट्रक्चर निर्माण : क) सेटलिङ्ग बेसिन - १ गोटा
ख) वाइफरकेसन स्ट्रक्चर- १ गोटा
ग) रोड कल्भर्ट - ३ गोटा
घ) ड्रेन एण्ड क्यानल साइफन - ६ गोटा
ङ) वाइल्ड लाइफ क्रसिङ - १ वटा
च) प्रोटेक्सन - १० कि.मी.
छ) लिंक क्यानल व्यारल -१.९ कि.मी.
४. फिडर नहर निर्माण : १०.६० कि.मी.
५. फिडर नहरमा स्ट्रक्चर निर्माण : क) वाटर लेभल तथा डिस्चार्ज रेगुलेटर - ३ गोटा
ख) ड्रप स्ट्रक्चर - ५, व्यारल १४० मि.
ग) रोड कल्भर्ट - ३ गोटा, फूट ब्रिज १ ओटा
घ) ड्रेन साइफन- ५ गोटा
६. शाखा नहर सुदृढीकरण तथा पुनर्निर्माण/आधुनिकीकरण : क) वाटर लेभल / डिस्चार्ज रेगुलेटर - ५० गोटा
ख) रोड कल्भर्ट - १५ गोटा
ग) वाटर लेभल - १५ गोटा
घ) डिस्चार्ज रेगुलेटर-३५ गोटा
ङ) आरसिसि गटर ब्रिज-११ गोटा
७. ग्रामीण सडकको स्तर बृद्धि : ११७ कि.मी.
८. सिंचित क्षेत्र बचाव तथा संरक्षण कार्य : ३३.४५ कि.मि.
९. नयाँ शाखा विस्तार (लम्की) : ६ हजार हेक्टर, क्यानल साइफन ३ गोटा
मूल नहर निर्माण : १४.६ कि.मी., एक्वेडक्ट कम ब्रिज-२ गोटा

१०. हाईड्रोपावर	:	४.७१ मे.वा., भिआरबी - २४ गोटा हाइवे क्रसिड-१ गोटा, सुपर पेसेज-१ गोटा
ब.उ.शि.नं.	:	३०८०११९
आयोजना शुरु मिति	:	आ.व.२०६७/६८
सम्पन्न हुने मिति	:	आ.व.२०८०/८१
कुल लागत	:	रु. २७ अर्ब ७० करोड २४ लाख
आयोजनाको प्रकृति	:	आयोजना आधुनिकीकरण, नयाँ निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार तथा विश्व बैंकको ऋण सहयोग
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	:	२,४२,३४,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- कैलाली जिल्लाको २०,३०० हे. मा व्यवस्थित सिंचाइ सेवा उपलब्ध हुने ।
- रानी, जमरा, कुलरीया नहर प्रणालीहरूको १४,३०० हेक्टर आधुनिकीकरण भई प्रणालीको दक्षता वृद्धि हुने ।
- ४.७१ मेगावाट विद्युत उत्पादन हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- इन्टेक निर्माण सम्पन्न भएको ।
- मूल नहर ४.७ कि.मी. निर्माण सम्पन्न भएको ।
- मूल नहरमा संरचना निर्माण ९० प्रतिशत सम्पन्न भएको ।
- मूल नहरमा हाईड्रोपावर संरचना ४५ प्रतिशत कार्य सम्पन्न भएको ।
- फिडर नहर आधुनिकीकरण तर्फ १०० प्रतिशत कार्य सम्पन्न भएको ।
- सिंचित क्षेत्र बचावट कार्य ३३.४५ कि.मी.सम्पन्न भएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- मूल नहर, फिडर, नहर, सेटलिड बेसिन, मूल नहरमा संरचना निर्माण, हाईड्रोपावरको संरचनाको बाँकी निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने ।
- लम्की विस्तार अन्तर्गत नहर तथा संरचनाहरूको निर्माण कार्यमा निरन्तरता दिने ।
- कान्द्रा खोलासम्मको थप १८,००० हेक्टर जमीनमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने । कार्यको बिस्तृत अध्ययन कार्य सम्पन्न गर्ने ।
- रानीजमरा कुलरीया सिंचाइ आयोजनाको आधुनिकीकरण अन्तर्गत शाखा/ प्रशाखाको कमाण्ड क्षेत्र विकास कार्य जारी रहने ।

२१. भेरी-बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना

नेपालमा हालसम्म विकास गरिएका धेरै जसो सिंचाइ योजनाहरूमा मझौला तथा साना नदीहरूको पानी उपयोग गरिएका छन् । यी नदीहरूमा सुख्खा समयमा पानी धेरै नै कम हुने हुनाले आवश्यक मात्रामा पानी उपलब्ध नभएबाट विकसित सिंचाइ प्रणालीहरूमा बाह्रै महिना सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुन सकिरहेको छैन । जसले गर्दा कृषि उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि नभएको अवस्था

छ। नेपालका हिमाली क्षेत्रबाट उद्गम भएका नदीहरूको पानीलाई मझौला नदीहरूमा Transfer गर्न सकिएमा विकसित सिंचाइ प्रणालीहरूको वर्षेभरी पूर्ण रूपमा उपयोग गरी कृषि उत्पादनमा वृद्धि भै मुलुकमा खाद्यान्न संकटको समस्या समाधान गर्न सकिने देखिन्छ। यस्तो प्रयास स्वरूप नै नेपालमा सिंचाइ विभागबाट पहिलो बहुउद्देश्यीय आयोजना “भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना” को कार्यान्वयन प्रक्रिया तीव्र गतिमा अघि बढाएको छ। यस आयोजना अन्तर्गत सुर्खेत जिल्लाको साविक लेखफर्सा/रामघाट गा.वि.स.को चिप्ले स्थित भेरी नदीमा ११४ मीटर लामो व्यारेज सहित १५८ मीटर डिसिल्टीङ्ग बेसिन र टनेल पोर्टलको निर्माण गरिने छ। साथै ४.२ मीटर व्यास र १२.२ कि.मी. लामो सुरुङ्ग मार्फत ४० घ.मी./से. पानी बबई नदीमा खसालिने छ। करीव १५३ मीटर Gross Head को उपयोग गर्दै २४ मे.वा. क्षमताका दुइवटा Turbine बाट ४८ मेगावाट क्षमताको विद्युत गृह निर्माण गरी करीव ४०० गिगावाट आवर विद्युत उत्पादन गरिनेछ। आयोजना सम्पन्न भएपछि बबई नदीमा उपलब्ध हुने थप पानीबाट बबई हेडवर्क्स उपयोग गर्दै बर्दिया र बाँके जिल्लाका करीव ५१,००० हेक्टर भूमिमा बाह्रै महिना सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुनेछ। आयोजना कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले आ.व. २०६८/६९ देखि बजेटको व्यवस्था गरेको छ। आयोजना कार्यालय वीरेन्द्रनगर, सुर्खेतमा मिति २०६८/५/७ मा स्थापना गरी आयोजनाको सवैभन्दा चुनौतिपूर्ण कार्य १२.२ कि.मी. सुरुङ्गको निर्माण कार्य टनेल बोरिङ्ग मेसिनको पहिलो पटक उपयोग गरी प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाइएको छ।

यस आयोजनाको विस्तृत अध्ययन अनुसार कुल लागत रु. १६ अर्ब ४३ करोड हुन आएको छ। जस अनुसार यस आयोजनाको EIRR १२.८९ प्रतिशत र Benefit Cost Ratio १.३६ रहेको छ। यो आयोजना आगामी सात वर्षमा (आ.व. २०७५/७६ सम्म) सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखिएको छ।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३१२०
आयोजना शुरु मिति	: आ.व.२०६८/६९
सम्पन्न हुने मिति	: आ.व. २०७७/७८
कुल लागत	: रु. १६ अर्ब ४३ करोड ३० लाख
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रु	: ४,२०,२८,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- भेरी नदीको ४० घ.मी./से. पानीलाई सुरुङ्ग मार्फत् बबई नदीमा मिसाइ बाँके र बर्दिया जिल्लाका करिब ५१,००० हे. भू-भागमा बाह्रै महिना सिंचाइ सुविधा उपलब्ध हुने।
- करिब ४६.८ मेगावाट जलविद्युत् उत्पादन हुने।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- १२.२ कि.मी. टनेल निर्माण कार्य सम्पन्न भएको।
- साइट अफिस र स्टाफ क्वार्टर निर्माण कार्य सम्पन्न भएको।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- बाँध तथा पावर हाउसको निर्माण कार्य शुरु हुने ।
- भेरी कोरिडोर क्षेत्र तथा अन्य सम्भाव्य स्थानहरूमा सतह तथा लिफ्ट सिंचाई उपआयोजना निर्माण कार्यलाई निरन्तरता दिने ।
- अस्थायी रूपमा ८ घन मिटर प्रतिसेकेण्ड पानी भेरी नदीबाट बबई नदीमा सुरुङ माफृत पठाई बबई सिंचाइ आयोजनामा ४,००० हे. जमिनमा सुख्खा मौसमामा सिंचाई सेवा उपलब्ध गराउने ।

२२. जलसाधन योजना तयारी सुबिधा आयोजना

(Water Resources Project Preparation Facility-WRPPF)

उच्च प्राथमिकतामा रहेका जलस्रोत व्यवस्थापन तथा जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनिकरण सम्बन्धी आयोजनाहरूमा प्राथमिकता निर्धारण गर्ने कार्यमा सरकारी निकायलाई सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले एशियाली विकास बैंकको ऋण सहयोगमा यस आयोजना आ.व. २०६९/७० देखि लागु भएको छ । यसले अति महत्वपूर्ण सिंचाइ, निकास तथा बाढी प्रकोप नियन्त्रण सम्बन्धी, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण गर्ने तथा आयोजनाहरूमा गरिने सम्भाव्यता अध्ययन कार्यलाई सुधार गर्ने तथा आयोजनाहरूको तयारीलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि वढाउन सहयोगी भूमिका निभाउने उद्देश्य लिएको छ ।

यस आयोजना अन्तर्गत निम्न लिखित कार्यहरू गरिने छन् ।

- मध्यपहाडी तथा तराईका सिंचाई आयोजनाहरूको **Efficiency Improvement** कार्यको लागी विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गरी योजना कार्यान्वयनको तयारीको लागी प्रतिवेदनहरू तयार हुने
- सिंचाइ गुरुयोजना अध्यावधिक हुने ।
- बाढीजन्य जोखिम क्षेत्रहरूको नक्शांकन तयार हुने ।
- नारायणी जलाधार क्षेत्र भित्र जल उत्पन्न प्रकोप न्युनीकरण योजनाहरूको विस्तृत अध्ययन भै कार्यान्वयन तयारीको लागी प्रतिवेदनहरू तयार हुने ।

ब.उ.शि.नं. : ८०३०३१२१

शुरु मिति : आ.व. ०६९/७०

सम्पन्न हुने मिति : आ.व. २०७६/७७

कुल लागत : रू. १.३८ अर्ब

आयोजनाको प्रकृति : अध्ययन

स्रोत : एशियाली विकास बैंकको ऋण सहयोग

आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू : ६३,१३,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- मध्यपहाडी तथा तराईका सिंचाई आयोजनाहरूको कार्यकुशलता सुधार कार्यको लागी विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गरी योजना कार्यान्वयनको तयारीको लागी प्रतिवेदनहरू तयार हुने ।

- सिंचाइ गुरूयोजना अध्यावधिक हुने ।
- २५ प्रमुख नदीहरुको बाढीजन्य जोखिम क्षेत्रको नक्सांकन भई केही जल उत्पन्न प्रकोप न्युनीकरण योजनाहरुको विस्तृत अध्ययन/तयारी भई कार्यान्वयनका लागि प्रतिवेदनहरु तयार हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- सिंचाइ गुरूयोजनाको ९५ प्रतिशत कार्य सम्पन्न भएको ।
- २५ प्रमुख नदीहरुको जोखिम नक्सा तयार भएको, तथा प्राथमिकतामा परेका ६ वटा नदीहरुको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन पूरा भएको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन को कार्य अघि बढेको ।
- सौर्य उर्जाबाट पहाडमा १,५०० हेक्टर र तराईमा ४०,००० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ गर्ने उद्देश्यले अध्ययन कार्य भैरहेका ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरु

- सिंचाई गुरूयोजना अध्यावधिक कार्य सम्पन्न गर्ने ।
- सौर्य उर्जाबाट पहाडमा १,५०० हेक्टर र तराईमा ४०,००० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ गर्ने उद्देश्यले भैरहेको अध्ययन सम्पन्न गरी निर्माण कार्य शुरू गर्ने ।
- ६ वटा नदी जलाधारमा बाढी जोखिम व्यवस्थापन आयोजनाहरुको विस्तृत अध्ययन सम्पन्न गरी निर्माण कार्य शुरू गर्ने ।
- क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।

२३. सिंचाइ प्रणाली पुर्नस्थापना आयोजना-(कुवेत फण्ड)

नेपाल सरकार र कुवेत सरकार बीच मिति २०७१/१२ /०९ मा KFAED (Kuwait Fund For Arab Economic Development) कोष बाट व्यहोरिने गरी सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापनाका लागि संझौता भएको थियो । यस आयोजना अन्तर्गत प्रदेश नं १,२ र ३ (साविक पूर्वाञ्चल र मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र) का

- ३५ जिल्लाहरुमा कृषकहरुद्वारा संचालित (FMIS) करीव ५० वटा सिंचाइ प्रणालीहरुको पुनर्स्थापना र सुधार गरी करीव ७,६०० हेक्टर जमीनमा भरपर्दो सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने ।
- यस आयोजनाबाट सिंचाइ प्रणालीको व्यवस्थापनमा सुधार गर्नुका साथै दिगो सिंचाइ विकास तथा कृषि प्रणालीको सुधारबाट उत्पादकत्व र उत्पादन बढाउने ।
- संस्थागत विकासमा जोड दिने तथा सिंचाइ उपभोक्ता समूहलाई तालीमद्वारा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३१२२
आयोजना शुरू हुने मिति	: २०७२/७३
आयोजन सम्पन्न हुने मिति	: २०७६/०७७
कुल लागत	: रु.२.५ अर्ब

आयोजनाको प्रकृति	: पुनर्स्थापन, मर्मत सुधार
स्रोत	: कुवेत (KFAED)
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: ३५,२१,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- ५० वटा योजना पुनर्स्थापन गर्ने ।
- ७,६०० हे. जमिनमा भरपर्दो सिंचाइ सुविधा पुर्याउने ।
- दिगो सिंचाइ र कृषि प्रणालीको सुधारबाट कृषि उत्पादनमा वृद्धि हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- १५ वटा सिंचाइ उप-आयोजनाहरू सम्पन्न भइ १,७९९ हेक्टर जमीनमा भरपर्दो सिंचाइ सेवा उपलब्ध भएको ।
- ६ वटा सिंचाइ उप-आयोजनाहरूको भौतिक प्रगति ९० % भएको ।
- १० वटा सिंचाइ उप-आयोजनाहरूको ५० % प्रगति भएको ।
- ५ वटा सिंचाइ उप-आयोजनाहरूको प्रारम्भिक DDR बनाउने कार्य भइ सकेको र २ वटाको DDR बनाउने कार्य भइरहेको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- निर्माणाधिन १६ वटा सिंचाइ उप-आयोजनाहरू यसै आ.व. मा सम्पन्न गरिने ।
- ७ वटा सिंचाइ उप-आयोजनाहरूको विस्तृत डिजाइन रिपोर्ट (DDR) तयार गरी निर्माण कार्य शुरु गरिने ।
- सिंचाइ जल उपभोक्ताहरूलाई प्रणाली व्यवस्थापन तालिम संचालन गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- संस्थागत विकास तालिम संचालन गरी सिंचाइ उप-आयोजनामा संलग्न कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- सिंचाइ उप-आयोजनाहरूको प्रभाव अध्ययन गर्ने ।
- १२ वटा सिंचाइ उप-आयोजनाहरूको Identification गरी SPPR बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

२४. समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम

तराईका १८ तथा भित्री मधेशका ४ गरी जम्मा २२ वटा जिल्लाहरूमा उपलब्ध जलस्रोतको उपयोग गर्दै सिंचाइ सेवाको विकास र विस्तार गर्ने उदेश्यले संचालित कार्यक्रमले विभिन्न प्रस्तावित कार्यक्रमहरू मार्फत भूमिगत स्यालो तथा डीप ट्यूबवेलहरू निर्माण गरी ९४,००० हेक्टर र ताल तलैया, इनार तथा पोखरीहरूको निर्माण पुनःस्थापना, मर्मत सुधार गरी १६,५०० हेक्टर समेत गरी जम्मा १,१०,५०० हेक्टर थप कृषि योग्य भूमिमा सिंचाइ सेवाको विस्तार गर्ने लक्ष्य लिएको छ । साथै विद्यमान सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनःस्थापना तथा मर्मत सुधार गरी करीब १,१५,००० हेक्टर कृषि योग्य जमीनमा सिंचाइ सेवा थप व्यवस्थित गरी भरपर्दो

सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्य समेत राखेको छ । यस आयोजनाले कृषकहरूलाई थप व्यवस्थित सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादनमा दोब्बरसम्म वृद्धि भई थप रोजगारीको अवसर सृजना भई मधेशको गरिबी न्यूनीकरणमा समेत टेवा पुग्नेछ ।

ब.उ.शि.नं.	: ३०८०३१२३
आयोजना शुरु हुने मिति	: २०७३/७४
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: २०७७/७८
कूल लागत	: २४ अर्ब ८० करोड
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण, पुननिर्माण, मर्मत
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: ९६,२७,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- तराई केन्द्रित कार्यक्रम रहेकोले तराईमा सबै प्रकारका प्रविधिहरू प्रयोग गरी सिंचाइ सुविधा पुऱ्याई कृषि उत्पादनमा वृद्धि गर्ने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- व्यवस्थापनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरूको आवश्यक मर्मत संभार गरिएको ।
- व्यवस्थापनमा रहेका प्रणालीहरूका पानीको मात्रा वृद्धि गर्न स्थानीय खोला नालाहरूको पानीको सदुपयोग गर्ने गरी अगुमेन्टेशन गरिएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- जमुनी सिंचाइ योजनाको निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने ।
- लालबकैया सिंचाइ योजनाको निर्माण कार्य शुरु गर्ने ।
- स्यालो तथा डीप ट्युवेल सिंचाइ कार्यक्रमबाट करिब १,७०० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सेवा उपलब्ध हुने ।

२५. सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना

भेरी बबई डाइभर्सन आयोजनाको निर्माण शुरु भए पश्चात सोही प्रकृतिमा आधारित सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना प्रारम्भिक र विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन कार्य सम्पन्न भै निर्माण कार्यका लागि आवश्यक तयारी कार्य शुरु भएको छ । यस आयोजनाले प्रस्ताव गरे अनुरूप सुनकोशी नदीको पानीलाई खुर्कोट भन्ने स्थानबाट कुडुले भन्ने स्थान सम्म TBM मेशीनको सहायताले १३.१ कि.मी. लामो तथा ६ मीटर व्यासको सुरुङ्ग खनि सो सुरुङ्गबाट पानी ल्याई सिन्धुली जिल्लाको भद्रकाली गा.वि.स. स्थित मरिन उपत्यकाको मरिन खोलामा पानी खसालिने छ । कुडुलेमै निर्माण हुने विद्युत गृहबाट ४० मेगावाट विद्युत पनि उत्पादन भई राष्ट्रिय प्रशारण लाइनमा जोड्ने गरी निर्माण कार्य अगाडि बढाइने छ । साथै सुनकोशी नदीको पानी बागमती नदीको सहायक नदी मरिनमा मिसाई बागमती सिंचाइ आयोजना अन्तर्गत मध्य तथा पूर्वी तराई भेगका निर्माणाधिन १,२२,००० हेक्टर सम्भावित भूमिमा बाह्रै महिना सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने गरी आवश्यक निर्माण सुधार कार्यहरूलाई अगाडि बढाइने छ । आयोजना आ.व. २०७३/७४ बाट शुरु

भई ५ वर्षको अवधिमा निर्माण सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । यस आयोजनको कुल लागत रु. ६७ अर्ब ४९ करोड ४ लाख रहेको छ । यस आयोजनाको EIRR १७.३ रहेको छ ।

व.उ.शि.नं.	:	३०८०३१२४
आयोजना शुरु मिति	:	२०७३/७४
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	:	२०७७/७८
कुल लागत	:	रु. ६७.५ अर्ब
आयोजनाको प्रकृति	:	निर्माण
स्रोत	:	नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रु	:	२,०५,५४,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरू

- सर्लाही र महोतरी जिल्लाको १,२२,००० हेक्टर खेती योग्य जमीनमा पूर्ण रुपले सिंचाइ हुने ।
- ४० मेगावाट जलविद्युत् उत्पादन हुने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति

- विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन कार्य अन्तिम चरणमा रहेको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- वातावरणीय प्रभाव सम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न गर्ने ।
- जग्गा खरीद कार्य सम्पन्न गर्ने ।
- टनेल वोरिङ मेशिनको खरिद प्रकृया सम्पन्न गर्ने ।

२६. बृहत् दाङ उपत्यका सिंचाइ आयोजना

दाङ जिल्लाको बढी जसो भागमा कृषि व्यवसाय हुने भएपनि सिंचाइ सुविधाको अभावले गर्दा कृषि कार्य क्रमशः घट्दै गएकोमा सिंचाइ हुन सक्ने ५६,००० हेक्टर भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याई, कृषि उत्पादनमा बृद्धि गरी जिल्लाका अधिकांश कृषकहरूको जीवनस्तर उकास्ने तथा आर्थिक समृद्धि तर्फ दिशा पहिल्याउने मुख्य उद्देश्यकासाथ २०७३/०८/१२ को नेपाल सरकार, मन्त्री परिषदको निर्णयबाट बृहत् दाङ उपत्यका सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम लागु भई कार्यान्वयनमा आएको छ । सोही मितिबाट दाङ जिल्लाको तुलसीपुरमा उक्त कार्यक्रमको मुख्य कार्यालय स्थापना भई आ.व. २०७४/७५ देखि स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रमबाट बजेट उपलब्ध भई कार्य सुचारु रहेको छ । दाङ जिल्लाको माथिल्लो जिल्लाहरू मध्ये सल्यान तथा रोल्पा जिल्लाहरूको नदीहरूबाट जल स्थानान्तरण गरी तथा दाङ जिल्लाको आन्तरिक स्रोतबाट समेत उपलब्ध जलस्रोतको उचित व्यवस्थापन गरी दाङ जिल्लाका ५६,००० हेक्टर सिंचाइ योग्य जमीनमा वर्षेभरी सिंचाइ सेवा सुनिश्चित गर्ने उद्देश्य राखी हाल सल्यान जिल्लाको शारदा नदीको उपयुक्त स्थानमा ड्याम निर्माण गरी ५ मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्नुका साथै उक्त शारदा नदीबाट दाङ उपत्यकामा पानी ल्याइ सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिने वा नसकिने भनी पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन भएकोमा सामाजिक एवम् वातावरणीय हिसाबले सम्भव देखिएन । त्यसैगरी रोल्पा जिल्लाको मादी खोलामा ड्याम निर्माण गरी ८६

मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्नुकासाथै यसको स्रोतबाट टनेल मार्फत् पानी ल्याइ दाङ्ग उपत्यकामा वर्षेभरी सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्य राखी आ.व. ०७६/७७ मा विभागले सम्भाव्यता अध्ययनको तयारी गरिरहेको छ ।

उल्लेखित योजनाहरु तथा अन्य कार्यहरु कार्यान्वयन गर्न पाँच विभिन्न component हरुमा विभाजन गरी कार्य प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ ।

- Component A अन्तर्गत जलस्रोत स्थानान्तरण Diversion component – High Dam, Tunnel and Canal निर्माण
- Component B अन्तर्गत मौजुदा सिंचाई प्रणालीको पुनर्स्थापन तथा पुननिर्माण (कृषक कुलो सुधार)
- Component C अन्तर्गत Dam component मा Small/Medium/Large Dam within Dang Valley
- Component D अन्तर्गत Babai River Corridor Component, Lift System / Groundwater र Other Surface Water sources
- Component E अन्तर्गत Non Conventional Component (Ponds, Wetlands) हरुको विकास, संरक्षण तथा प्रवर्धन का साथै भिरालो पाखो बारीमा पाइप नहर र RCC पो खरी आदिको विकास गर्ने कार्यहरु रहेका छन् ।

व.उ.शि.नं.	: ३०८०३१२५
आयोजना शुरू हुने मिति	: २०७४/०७५
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: २०८०/८१
आयोजनाको प्रकृति	: निर्माण, पुननिर्माण, मर्मत सुधार
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट रू	: ९,३१,००,०००/-

प्रमुख प्रतिफलहरु

- दाङ उपत्यकाको करिब ५६,००० हेक्टर जमीनमा वर्षेभरी सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउने ।

हालसम्मको प्रगति स्थिति:

- Component A अन्तर्गत Prefeasibility Study of Sharada Diversion कार्य सम्पन्न भई प्रतिवेदन तयार भएको ।
- Component B अन्तर्गत उपत्यका भित्र विभिन्न स्थानहरुमा पाँच ओटा कुलोहरुको सुधार कार्य सम्पन्न गरेको ।
- Component C अन्तर्गत उपत्यका भित्र विभिन्न स्थानहरुमा ३ वटा साना Earthen Dam हरुको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको । पाँचओटा Dam को सम्भाव्यता अध्ययन भएको ।
- Component D अन्तर्गत बबई नदी तथा अन्य खोलाहरुको स्रोतबाट पानी तानी १३ वटा लिफ्ट सिंचाइ योजनाहरुको निर्माण भएको ।

- Component E अन्तर्गत दाङ्ग उपत्यका अन्तर्गत विभिन्न स्थानहरूमा १५ वटा RCC पक्की पोखरीहरू निर्माण सम्पन्न भई संचालनमा आएको ।

आ.व. २०७६/७७ मा संचालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

- सम्भाव्य क्षेत्रमा सोलार लिफ्ट प्रविधिबाट सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउने ।
- ससाना जलाशययुक्त सिंचाइ प्रणाली निर्माण गर्ने ।
- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ योजना निर्माण गर्ने ।
- सतह सिंचाइ प्रणालीको पुनस्थापन तथा पुननिर्माण (कृषक कुलोसुधार)
- भूमिगत सिंचाइ योजना निर्माण

२७. नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण आयोजना

आयोजनाको लक्ष्य:

प्रस्तावित आयोजनाबाट मुलुकमा विद्यमान नदीहरूको जल उत्पन्न प्रकोपबाट सिर्जित मानवीय, भौतिक तथा आर्थिक हानी नोक्सानीलाई उपयुक्त नयाँ प्रविधिको माध्यमबाट जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गर्दै जाने यस आयोजनाको लक्ष्य रहने छ ।

आयोजनाको उद्देश्य:

प्रस्तावित आयोजनाबाट जल उत्पन्न प्रकोपहरूको संरचनागत तथा गैर-संरचनागत प्रविधिबाट रोकथाम गरी सोबाट हुन सक्ने जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्नु र नदी जलाधार क्षेत्र तथा जल जन्य पर्यावरणको संरक्षण गरी प्राकृतिक स्रोत साधन एवं खानेपानी, जल परिवहन, सिंचाइ, स्थल यातायात आदि जस्ता पूर्वाधारका उपयोगितालाई दिगो बनाउने ।

व.उ.शि.नं.	: ३०८०३१२६
आयोजना शुरू मिति	: आ.व. २०७५/७६
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: २०७९/८०
कुल लागत	: रू. ५८,८०,००,००,०००/-
आयोजनाको प्रकृति	: नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/०७७ को बजेट	: रू. ४९,८९,००,०००/-

हालसम्मको प्रगति स्थिति:

- अध्ययन भईरहेको ।

आ.व. २०७६/७७ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू (लक्ष्य)

- उपलब्ध स्रोत तथा सम्भावनाका आधारमा बायो इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक अनुसन्धान तथा अध्ययन संचालन हुने,
- नयाँ प्रविधिमा आधारित प्रविधिको प्रयोग गरी २.७ कि.मि. लामो तटबन्द निर्माण कार्य गर्ने,

- जनचेतना अभिवृद्धि गरी नयाँ प्रविधिका लागि अन्य निकायको सहकार्यमा अनुसन्धानात्मक तथा संस्थागत विकासको कार्य गर्ने ।

२८. एकीकृत उर्जा तथा सिंचाइ विशेष कार्यक्रम

कार्यक्रम सम्बन्धी सक्षिप्त जानकारी

परम्परागत, गुरुत्वाकर्षण प्रविधि प्रयोग गरी पहाडका टार र तराईका खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन नसकिएकोले सिंचाइ नीति र दीगो विकास अनुरूपका लक्ष्य हासिल गर्न त्यस्ता सिंचाइ नपुगेको कृषियोग्य भूमिहरूमा वर्षेभरि दिगो एवं भरपर्दो सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन आवश्यक देखिन्छ । यसको लागि सिंचाइमा उर्जाको प्रयोग हुन जरूरी देखि प्रसारण लाईन पुगेको ठाउँमा जलविद्युत, घाम लाग्ने ठाउँमा सौर्य ऊर्जा वा अन्य नवीकरणीय उर्जा प्रयोग गरी थोरै पानीले धेरै उत्पादन हुने नविन सिंचाइ प्रविधि प्रयोग गरी सिंचाइ सुविधा पुऱ्याएर खाद्य सुरक्षा, गरिबी निवारण तथा दिगो विकास गर्न मद्दत पुऱ्याउने अवधारणामा आधारित भएर आ.व. २०७५/७६ मा शुरू भएको “एकीकृत उर्जा तथा सिंचाइ विशेष कार्यक्रम” को माध्यमबाट मध्यपहाडको १०,००० हेक्टर तथा तराईको १५,००० हेक्टर गरी जम्मा २५,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको यस कार्यक्रमको कार्य क्षेत्र नेपालभर रहेको छ साथै सौर्य उर्जाको प्रयोग गरी लिफ्ट सिंचाइ आयोजना संचालन गरिएको सर्तमा मिनि ग्रिड प्रणालीको माध्यमबाट सौर्य विद्युतको उपयोग ग्रामीण विद्युतीकरणमा गरिने र सौर्य विद्युतको दिगोपन (Sustainability) को लागि ग्रिड उपलब्ध हुने स्थानमा नेट मिटरिड तथा नेट पेमेण्टको व्यवस्था गरी ग्रिडमा आवद्ध गर्न सकिने प्रावधान र कुनै एक स्थानमा सौर्य उर्जा उत्पादन गरी सो उर्जा ग्रिडमा आवद्ध गरी Transmission Line उपलब्ध रहेको अन्य स्थानमा सो उर्जाको प्रयोग गरी सिंचाइ सुविधा निर्माण गर्न सकिने सम्मको व्यवस्था कार्यक्रमको रहेको छ ।

व.उ.शि.नं.	: ३०८०३१२७
आयोजना शुरू मिति	: आ.व. २०७५/७६
आयोजना सम्पन्न हुने मिति	: २०७९/८०
कुल लागत	: रू. १८ अर्ब१८ करोड
आयोजनाको प्रकृति	: अध्ययन, निर्माण
स्रोत	: नेपाल सरकार
आ.व. २०७६/०७७ को बजेट	: रू. १,५३,१९,००,०००।-

हालसम्मको प्रगति स्थिति:

- तराई र पहाडका योजना पहिचान भइ सम्भाव्य योजनाहरूको अध्ययन भैरहेको ।

आ.व. २०७६/७७ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू:

- ३ वटा योजनाहरूको निर्माण कार्यलाइ निरन्तरता दिने ।
- पहिचान भएको सम्भाव्य योजनाहरूको विस्तृत अध्ययन कार्य गर्ने ।

२५ . प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना

कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत संचालित यस परियोजनाले कृषिका व्यवसायिक उत्पादन क्षेत्रको पहिचान तथा विकास गरी त्यस्ता क्षेत्रमा विशेष पकेटमा एकीकृत आधारभूत कृषि उत्पादन सामाग्रीहरूको आपूर्ति गर्न र आवश्यक अन्य पूर्वाधारहरूको निर्माण मर्मत सुधार गरी कृषि उत्पादन कार्यलाई बढाई क्षेत्रगत रूपमा स्थानिय जनताहरूलाई कृषि जन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर गर्ने, कृषिमा आधारित उद्योग व्यवसायलाई प्रवर्धन गरी कृषिमा आधारित प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रोजगारीका अवसर समेत सृजना गर्ने उद्देश्यले यो परियोजना लागु भएको हो । यस परियोजना अन्तर्गत साना सिंचाइ प्रणालीका हकमा त्यसको निर्माण मर्मत संभार तथा संचालनमा कृषक समूह कृषि सहकारी/उपभोक्ता समूहद्वारा निर्माणमा प्रोत्साहित गरिने तथा ठूला सिंचाइ प्रणालीको हकमा सिंचाइ मन्त्रालय मार्फत निर्माण, पुननिर्माण, संरचना मर्मत सुधार तथा संचालन गरिने छ । सिंचाइ नीतिको परिधि भित्र रही कृषिका पकेट, ब्लक, जोन तथा सुपर जोनमा सिंचाइ व्यवस्थापन संचालन कार्यमा नीजि तथा सहकारी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरी व्यवसायिक सिंचाइ प्रणालको विकासमा जोड दिइने छ । उल्लेखित क्षेत्रमा आधुनिक सिंचाइ, स्प्रिङ्गलर, सोलार पम्प आदिको स्थापना, मर्मत सुधार तथा संचालनको सेवा उपलब्ध हुन गई सिंचाइ सेवा केन्द्रहरूको समेत स्थापना गरिनेछ ।

व.उ.शि.नं	: ३१२००१०६
आयोजना शुरु मिति	: आ.व. २०७३/७४
आयोजना सम्पन्न हुने	: आ.व. २०८२/८३
स्रोत	: नेपाल सरकार
आयोजनको प्रकृति	: निर्माण/मर्मत सुधार
आ.व. २०७६/७७ को बजेट	: रु. १४,९३,०५,०००/-

हालसम्म भएको प्रगति

- ब्लक, जोन तथा सुपर जोन लागु भएका जिल्लाहरूमा सिंचाइ सम्बन्धी अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार भएको ।
- ब्लक, जोन तथा सुपर जोन लागु भएका ४१ वटा जिल्लाहरूमा सिंचाइ सम्बन्धी आवश्यक भौतिक संरचनाहरूको निर्माण तथा मर्मत सुधार गर्ने कार्य शुरु भएको ।

आ.व.२०७६/७७ मा संचालन हुने मुख्य कृषाकलापहरू (लक्ष्य)

- ब्लक, जोन तथा सुपर जोन लागु भएका थप जिल्लाहरू तथा आयोजनाहरूमा आवश्यक सिंचाइ सम्बन्धी भौतिक संरचनाहरूको नयां निर्माण तथा मर्मत सुधार गर्ने कार्य शुरु हुने ।
- ब्लक, जोन तथा सुपर जोन लागु भएका जिल्लाहरूमा आवश्यक सिंचाइ सम्बन्धी भौतिक संरचनाहरूको निर्माण तथा मर्मत सुधार शुरु भएका कार्यहरू सुचारु हुने ।

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी प्रगति

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग देशमा उपलब्ध जलस्रोतको उपयोग गरी पूर्वाधारको विकास गर्ने नेपाल सरकारको एक सक्षम निकाय हो। यसले प्रत्येक वर्ष रू. १५ देखि २० अर्बसम्म पूर्वाधार विकासको क्षेत्रमा लगानी गर्दै आएको छ। रकम खर्च गर्दा विभिन्न कारणले लेखापरीक्षणको क्रममा बेरुजु उठ्ने गरेको छ। यसरी उठेको बेरुजुलाई नेपाल सरकारले तोकेको लक्ष्य अनुरूप उच्च प्राथमिकता दिई फछ्यौट गर्ने गरिएको छ।

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागले गरेको खर्चको परिमाणमा वृद्धि हुँदै जाँदा बेरुजुको परिमाण पनि बढ्दै गएको देखिन्छ। यसरी बढेको बेरुजुलाई विभिन्न रणनीतिहरू अपनाइ कम गर्दै जाने विभागले लक्ष्य लिएको छ। आ.व. २०७३/०७४ मा मुलुकका पाँचै विकास क्षेत्रहरूमा बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी गोष्ठीहरू संचालन गरी बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी कार्यमा तिव्रता दिइएको थियो।

बेरुजु फछ्यौटका लागि दुई मुख्य लक्ष्य तोकिएका छन्। पहिलो, बेरुजु नउठ्ने गरी काम गर्ने र बेरुजु उठान भइहालेमा पनि लेखा परीक्षण अंकको ३ प्रतिशत भन्दा बढी उठ्न नदिने, दोस्रो लक्ष्यमा उठेको बेरुजु रकम न्यूनतम ७० प्रतिशतसम्म सोही आर्थिक वर्षभित्र फछ्यौट गर्नु पर्ने भनी तोकिएको छ। यसले गर्दा जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग र अन्तर्गतका सम्बन्धित निकायहरूमा बेरुजु फछ्यौटको प्रतिशतलाई बढाउने तथा बेरुजु उठ्ने अंकलाई क्रमशः घटाउने तर्फ कयाशील रहेको देखिन्छ।

शुरु देखिको रु. १ अर्ब १७ करोड ९६ लाख ३६ हजार मध्ये आ.व. २०७०/७१ को अन्त्यसम्ममा जम्मा रु. ७० करोड ४५ लाख ९० हजारको बेरुजु फछ्यौट भएको देखिन्छ। आ.व. २०७०/७१ मा कुल बेरुजु रकमको २९ प्रतिशतमात्र फछ्यौट भएको तुलनामा आ.व. २०७१/७२, २०७२/७३, २०७३/७४, २०७४/७५ तथा २०७५/७६ हरूमा क्रमशः ४०.०१, ४९.०१, ४८.०२, ४०.०२ र ५५.८४ प्रतिशत बेरुजु फछ्यौट भएको छ (तालिका हेर्नुहोस्)। आ.व. २०७५/७६ को बेरुजु फछ्यौट सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची १० मा दिइएको छ।

आ.व. २०७०/०७१ देखि हालसम्मको फछ्यौट भएको बेरुजुको विवरण

आ.व.	बेरुजु फछ्यौट प्रगति (प्रतिशत)
२०७०/०७१	२९.००
२०७१/०७२	४०.०१
२०७२/०७३	४९.०१
२०७३/०७४	४८.०८
२०७४/०७५	४०.०२
२०७५/०७६	५५.८४

स्रोत: जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, आर्थिक प्रशासन शाखा, २०७६

अनुसूचीहरु

दरवन्दी तालिका

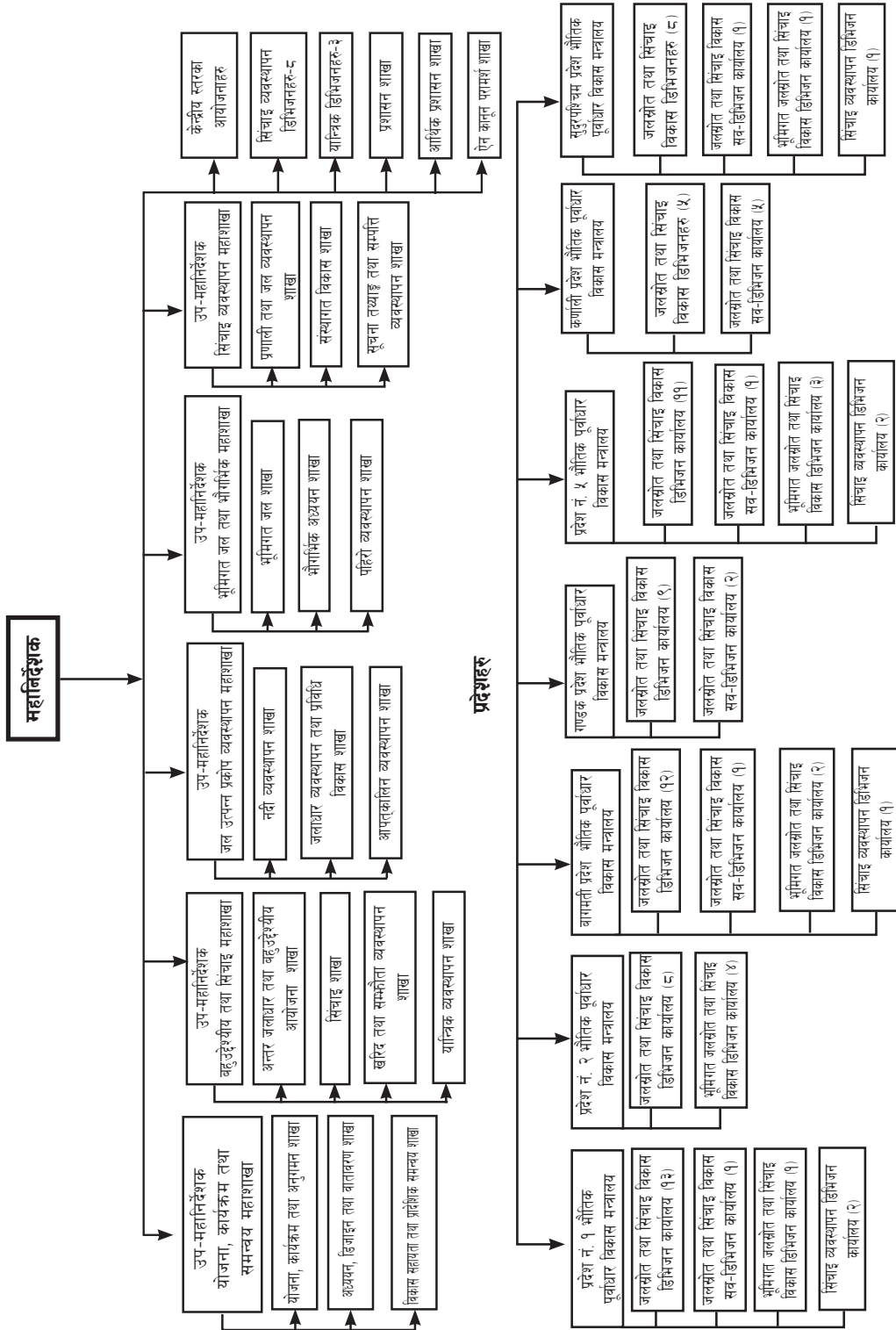
जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको स्वीकृत दरवन्दी विवरण निम्न तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

अनुसूची नं. १

सेवा, समूह, उपसमूह (समूहकृत नहुने)	जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग (केन्द्र)						प्रदेश अन्तर्गत						
	रा.प.प्र.	रा.प.द्वि.	रा.प.तृ.	रा.प.अनप्र.	रा.प.अन.द्वि.	श्रेणी विहिन	जम्मा	रा.प.द्वि.	रा.प.तृ.	रा.प.अनप्र.	रा.प.अन.द्वि.	श्रेणी विहिन	जम्मा
महानिर्देशक (समूहकृत नहुने)	१						१						
इन्जिनियरिङ्ग, सिभिल, इरिगेशन	१८	६९	१७३	१५६			४१६	६६	१६०	२७७			५०३
इन्जिनियरिङ्ग, एग्री, इरिगेशन	४	१७	३२	१७			७०	६	१२	३७	४६		१०१
इन्जिनियरिङ्ग, जियो, हाइड्रोजियो	३	८	१२				२३	११	२२	११			४४
इन्जिनियरिङ्ग, मेकानिकल, निउस		५	७	८	७		२७			११			११
इन्जिनियरिङ्ग, जियो, इन्जि. जियो		२	८				१०						०
इन्जिनियरिङ्ग, जनलर, इलेक्ट्रिक			१	३	१		५			११			११
आर्थिक योजना, तथ्याङ्क		१					१						०
वातावरण विश्लेषण निरीक्षण			१				१						०
प्रशासन, सामान्य प्रशासन		१	१	३	२		७			९४			९४
प्रशासन, लेखा		१	१	५			७		१	९३			९४
न्याय, कानून		१	१				२						०
शिक्षा, पुस्तकालय विज्ञान, मुद्रण			१				१						०
विविध		५	१	११			१७			२६			३७
ह.स.चा.							११						२६
कार्यालय सहायक स्वीपर							१३						१५५
							६१२						१०७५
													कुल जम्मा
													१६८७

स्रोत: प्रशासन शाखा, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग जावलाखेल, ललितपुर

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको संगठन तालिका

आर्थिक बर्ष २०७६/७७ मा जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत संचालित आयोजना र कार्यक्रमहरू

क्र.सं	आयोजनाको नाम	स्थान/जिल्ला
प्रथम प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू (P1)		
१	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP-AF)	गण्डकी प्रदेश, प्रदेश नं. ५, कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशका का सबै जिल्लाहरू
२	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP-AF)	प्रदेश नं. १, प्रदेश नं. २ र प्रदेश नं ३ का सबै जिल्लाहरू
३	मर्मत संभार आयोजना	विभिन्न जिल्लाहरू
४	बृहत सरकारी सिंचाइ योजनाको पुर्नस्थापना तथा व्यवस्थापन हस्तान्तरण	पर्सा, बारा, धनुषा, सप्तरी, नवलपरासी, चितवन, कपिलवस्तु, कास्की
५	बागमती सिंचाइ आयोजना	सर्लाही र रौतहट
६	बबई सिंचाइ आयोजना	वर्दिया
७	सिक्टा सिंचाइ आयोजना	बाँके, वर्दिया
८	नयाँ प्रविधिमा नदी नियन्त्रण आयोजना	विभिन्न जिल्लाहरू
९	प्रगन्ना तथा वडुकापथ सिंचाइ आयोजना	दाङ्ग
१०	पालुडटार कुण्डुटार सिंचाइ (नदी नियन्त्रण) आयोजना	गोर्खा
११	रानी जमरा कुलरीया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)	कैलाली
१२	भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	सुर्खेत तथा वर्दिया, जिल्ला
१३	महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)	कञ्चनपुर
१४	जल साधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)	सिंचाइ विभाग, ललितपुर
१५	सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापना आयोजना (KFAED)	विभिन्न जिल्लाहरू
१६	सुनसरी मोरङ्ग सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)	सुनसरी र मोरङ्ग जिल्ला
१७	समृद्ध तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	तराई भेगको सम्पूर्ण जिल्लाहरू
१८	सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	सिन्धुली, सर्लाही, धनुषा, महोत्तरी
१९	टार बजार संरक्षण कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू
२०	भारतीय अनुदान सहयोगमा संचालित नदी नियन्त्रण आयोजना	विभिन्न जिल्लाहरू
२१	नदी नियन्त्रण कार्यक्रम (जनताको तटबन्ध)	विभिन्न जिल्लाहरू
२२	बृहत दाङ उपत्यका सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	दाङ जिल्ला
२३	एकीकृत ऊर्जा तथा सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू

दोश्रो प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू (P2)		
२४	सिंचाइ संस्थागत विकास कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू
२५	सिंचाइ संभाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू
२६	यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम	विभिन्न जिल्लाहरू
२७	भूमिगत जलस्रोत विकास समिति (मन्त्रालय अन्तर्गत)	विभिन्न जिल्लाहरू

स्रोत: योजना, कार्यक्रम तथा समन्वय महाशाखा, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

आर्थिक बर्ष २०७५/७६ र २०७६/७७ को सिंचित क्षेत्रफलको लक्ष्य तथा प्रगति

हेक्टरमा

क्र. सं.	आयोजनाहरू	आ.व. २०७५-७६ को लक्ष्य				आ.व. २०७५-७६ को प्रगति				आ.व. २०७६-७७ को लक्ष्य			
		नयाँ	कृषक कुलो सुधार	पुनर्स्थापना र सुधार	जम्मा	नयाँ	कृषक कुलो सुधार	पुनर्स्थापना र सुधार	जम्मा	नयाँ	कृषक कुलो सुधार	पुनर्स्थापना र सुधार	जम्मा
१	बागमती सिंचाइ आयोजना	३०००			३०००				१०००				१०००
२	बबई सिंचाइ आयोजना	१०००		१०००	२०००	१९६५		१९६५				२०००	२०००
३	सिक्टा सिंचाइ आयोजना	३०००			३०००				३०००				३०००
४	भेरी वबइ डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना					२००		२००					
५	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ आयोजना	७००			७००								
६	बृहत सरकारी सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनर्स्थापना			३६९६०	३६९६०			३६९६०				३६९६०	३६९६०
७	भूमिगत सिंचाइ (स्थानीय निकायहरूको पहलमा)	१८७००		८००	१९५००	६१९३		१३६०	७५५३	२००			२००
८	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र		२०००		२०००		५९४७					२५००	२५००
९	मभौला सिंचाइ आयोजना	११००		४४००	५५००								
१०	रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना	१०००	४०००		५०००	२००			२००				
११	सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापना आयोजना	५९०	२३००		२८९०		१७९९					३०००	३०००
१२	बृहत दाङ उपत्यका सिंचाइ विकास आयोजना					९००		३५०	१२५०	६००			१६००
१३	पालुङ्गटार कुण्डुटार सिंचाइ आयोजना	५००	१५०		६५०	१००			१००	२००			२००
१४	प्रान्ता बडकापथ सिंचाइ आयोजना	३००			३००					३००			३००
१५	समूह तराई मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम												
क)	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ कार्यक्रम	३५००			३५००	१४५			१४५				
ख)	मभौला सिंचाइ आयोजना		२०००		२०००						२०००		२०००
ग)	भूमिगत स्थालो तथा डीप ट्यूबवेल सिंचाइ	२३०००			२३०००	१९५			१९५	२२५०			२२५०
घ)	सरकार व्यवस्थित सिंचाइ प्रणालीहरूको पुनर्स्थापना			३००	३००							३०००	३०००
१६	प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिककरण परियोजना (भूमिगत सि.)					२२५			२२५				

स्रोत: कार्यक्रम, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा, सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर।

सिंचाइ विभाग अन्तर्गत संचालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको
आ.व. २०७५/७६ को बजेट तथा खर्चको विवरण

(रु. हजारमा)

क्र. सं.	सिंचाइ आयोजना / कार्यक्रमको नाम	आ.व. २०७५/७६	
		वार्षिक बिनियोजित / संसोधित बजेट	वार्षिक खर्च
१	सिंचाइ संस्थागत विकास आयोजना कार्यक्रम	३०३००	२९६८१
२	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP-AP)	३४७५०	२७७९२
४	सिंचाई संभाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम	११५५००	१०२९१५
४	यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम	१२१००	१२०९२
५	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP-AP)	२३३६००	१६३६३८
६	मर्मत संभार आयोजना	५३८३९२	५०५८६५
७	वृहत सरकारी सिंचाइ आयोजना पुर्नस्थापना	३८४२००	३६३४७७
८	बागमती सिंचाइ आयोजना	७४८८४७	६१००८७
९	बबई सिंचाइ आयोजना	७८७३७०	७५७९५९
१०	महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)	८९२९६८	८२७३७१
११	सुन्सरी मोरङ सिंचाइ आयोजना	४५४०३९	४२३३५७
१२	प्रगन्ना तथा बडकापथ सिंचाइ आयोजना	३०२४३९	२९५२६६
१३	सिक्टा सिंचाइ आयोजना	२०१२९७७	१४७२३१५
१४	पालुङटार कुण्डुटार सिंचाइ आयोजना	४३८३४	१६८९४
१५	रानी, जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकिकरण समेत)	२९३८७५०	१५०६८२५
१६	भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देशीय आयोजना	३८५१४४०	३७३९५३८
१७	जलसाधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPF)	५४७१००	१९३३०५
१८	सिंचाइ प्रणाली पुनर्स्थापन आयोजना (KFAED)	१००८७८८	१४८४६
१९	समृद्ध तराइ मधेश सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	२८३८९१	२०२१२९
२०	सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देशीय आयोजना	२४२१०	१७३५५
२१	वृहत दाङ उपत्यका सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	२०१९१०	१४८९४१
२२	नदी नियन्त्रण	५७०८३६३	५२७६३४१
२३	जलउत्पन्न नियन्त्रण प्रविधि परियोजना	७६०००	७३०९२
२४	भारतीय अनुदान सहयोगमा संचालित नदी नियन्त्रण आयोजनाहरू	५३७९७०	३१२९८९
२५	टार-बजार संरक्षण आयोजना	४३३०००	३९९१८४
२६	नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	२०८२५६	१६००९१
२७	एकीकृत उर्जा तथा सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	६८६९३	५६६९५
	जम्मा		

स्रोत: योजना, कार्यक्रम तथा समन्वय महाशाखा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा संचालित सिंचाइ आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको
वार्षिक भौतिक तथा वित्तीय प्रगति विवरण

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	प्राथमिकता क्रम	भौतिक प्रगति प्रतिशत	वित्तीय प्रगति प्रतिशत
प्रथम प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू (P1)				
१	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP)	P1	८६.१८	७९.९८
२	समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP)	P1	७५.७८	७०.०५
३	मर्मत संभार आयोजना	P1	९९.१५	९३.९६
४	वृहत सरकारी सिंचाइ आयोजना पुर्नस्थापना	P1	८८.५०	९४.६१
५	बागमती सिंचाइ आयोजना	P1	८४.०८	८२.०८
६	बबई सिंचाइ आयोजना	P1	१००	९६.२६
७	सिकटा सिंचाइ आयोजना	P1	८०.७९	७३.१४
८	प्रगन्ना तथा बडकापथ सिंचाइ आयोजना	P1	९९.८८	९७.६३
९	रानी, जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना (प्रणाली आधुनिकीकरण समेत)	P1	८२.७३	५१.२७
१०	भेरी बबई डाइभर्सन बहुउदेशिय आयोजना	P1	१००	९८.६५
११	जल साधन योजना तयारी सुविधा आयोजना (WRPPE)	P1	८०.९७	३५.३३
१२	पालुडटार-कुण्डुटार सिंचाइ आयोजना	P1	५०.००	३८.५४
१३	महाकाली सिंचाइ आयोजना (तेश्रो चरण)	P1	९७.३७	९२.६५
१४	सिंचाइ प्रणाली पुर्नस्थापन आयोजना (KFAED)	P1	९९.९४	९७.८८
१५	समृद्ध तराइ मधेश सिंचाइ विकास विशेष कार्यक्रम	P1	८६.८१	७१.२०
१६	सुनकोशी मरिन डाइभर्सन	P1	८२.०९	७१.६१
१७	सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना	P1	९७.६७	९३.२४
१८	एकीकृत उर्जा तथा सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	P1	१००	८२.५४
१९	नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	P1	९४.७६	९२.४३
२०	जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण प्रविधि परियोजना	P1	९८.९४	९६.१७
२१	भारतीय अनुदान सहयोग संचालित नदी नियन्त्रण आयोजनाहरू	P1	९०.२८	५८.१८
२२	टार बजार संरक्षण कार्यक्रम	P1	९२.७०	९०.११
२३	नयाँ प्रविधिमा आधारित नदी नियन्त्रण कार्यक्रम	P1	८१.६८	७९.७३
दोस्रो प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू (P2)				
२४	प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम	P2	८४.१९	८३.९२
२५	सिंचाइ संस्थागत विकास आयोजना	P2	९६.७५	९७.९६
२६	सिंचाइ संभाव्यता अध्ययन तथा निर्माण गुणस्तर कार्यक्रम	P2	९९.२४	८९.१०
२७	बृहत् दाड उपत्यका सिंचाइ विशेष कार्यक्रम	P2	८३.१३	७३.७७
२७	यान्त्रिक व्यवस्थापन कार्यक्रम	P2	१००.००	९९.९३

स्रोत: योजना, कार्यक्रम तथा समन्वय महाशाखा जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

बिभिन्न योजना अबधिहरूमा विकास गरिएको सिंचित क्षेत्रफल
(क्षेत्रफल हेक्टरमा)

योजना अबधि	सरकारी निकायहरूको प्रयासबाट				कुल जम्मा	कृषकहरूबाट परम्परागत रूपमा संचालित	थप सिंचित क्षेत्रफल	योजनाको अन्त्य सम्मको कुल सिंचित क्षेत्रफल
	साह सिंचाइ		भूमिगत जल सिंचाइ	कुल जम्मा				
	नयाँ सिंचाइ	सहायक कुलो सुधार						
प्रथम पंचवर्षीय योजना (२०१३-१४-२०१७/१८) शुरु हुनु भन्दा अगाडि			६,२२८	-	६,२२८		६,२२८	
प्रथम पंचवर्षीय योजना (२०१३/१४-२०१७/१८) देखि सातौं पंचवर्षीय योजना (२०४२/४३-२०४६/४७) सम्म र अन्तरिम अबधि (२०४७/४८-२०४८/४९) को अन्त्य सम्म	२९,५८६	८०,८७९	३,५२,००६	१,०९,०९८	४,६१,१७४	३,८१,८१४	८,४२,९८८	
आठौं पंचवर्षीय योजना (२०४९/५०-२०५३/५४)			१,४६,१७८	६०,२२३	२,०६,४०१		१०,५५,६१७	
नवौं पंचवर्षीय योजना (२०५४/५५ - ०५८/५९)	२९,५८६	८०,८७९	१,१०,४६५	३६,४३८	१,४६,७७३	३,००,९३५	११,२१,४४१	
दशौं पंचवर्षीय योजना (२०५९/६० - ६३/६४)	२५,५०४	१४,२९८	३९,८०२	४७,६८३	८७,४८५	२,८६,६३७	११,९४,६२८	
प्रथम वर्ष आ.ब. २०६४/६५	२,२९४	३,०९६	५,३९०	८,६२५	१४,०१५	२,८३,५४१	१२,०५,५४७	
दोश्रो वर्ष आ.ब. २०६५/६६	३,२३४	३,५००	६,७३४	१८,८१५	२५,५४९	२,८०,०४१	१२,२७,५९६	
तेस्रो वर्ष आ.ब. २०६६/६७	५,८६६	५,८३८	११,७०४	१९,०१४	३०,७१८	२,७४,२०३	१२,५२,४७६	
प्रथम वर्ष आ.ब. २०६७/६८	६,७९९	८,८२९	१५,६२८	२०,१२०	३५,७४८	२,६५,३७४	१२,९९,९९९	
दोश्रो वर्ष आ.ब. २०६८/६९	१०,००५	१५,२३०	२५,२३५	२२,५६०	४७,७९५	२,५०,१४४	१३,५१,९६०	
तेस्रो वर्ष आ.ब. २०६९/७०	२,३८१	१२,६१९	१५,०००	१७,१८०	३२,१८०	२,३७,५२५	१३,३१,५२१	
प्रथम वर्ष आ.ब. २०७०/७१	४,१७५	१०,४४८	१४,६२३	१५,१३५	२९,७६८	२२७,०७७	१३,५०,६३१	
तेह्रौं योजना (२०७०/७१-२०७२/०७३)	२,१४४	१६,००७	१८,१५१*	१५,७३९	३५,०९०	२,११,०७०	१३,६८,९१४	
दोश्रो वर्ष आ.ब. २०७२/७३	५,८००	८,७७१	१४,५७१	१७,४६३	३२,०३४	२,०२,२९९	१३,९१,१७७	
प्रथम वर्ष आ.ब. २०७३/७४	५,९०८	२५,३७४	३१,२८२	३५,२७२	६६,५५४	१,७६,६२५	१४,३३,३५७	
दोश्रो वर्ष आ.ब. २०७४/७५	४,९३१	२०,४९९	२५,४३०	३४,७३९	६०,१६९	१,५६,४२६	१४,७३,०२७	
तेस्रो वर्ष आ.ब. २०७५/७६	३,५१०	७,७४६	११,२५६	६,६३९	१७,८६९	१,४८,६८०	१४,८३,१५०	

* पुनर्निर्माण भएको समेत

स्रोत: योजना कार्यक्रम तथा समन्वय महाशाखा जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जात्रालाखेत, ललितपुर।

अनुसूची नं. ८

संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत सिंचाइ प्रणालीहरूको विवरण

सिं. नं.	सिंचाइ प्रणालीको नाम	जिल्ला	कमाण्ड क्षेत्रफल (हेक्टर)	असार - कार्तिक (बर्षे बाली)		मंसिर - फागुन (हिउँदे बाली)		चैत्र - जेठ (बसन्ते बाली)		सम्भाव्य सिंचित क्षेत्रफल (हे.)
				सरदर डिस्चार्ज (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सरदर डिस्चार्ज (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सरदर डिस्चार्ज (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	
१	कन्काई सिंचाइ प्रणाली	भगापा	८,०००	८,०००	७,०००	६,०००	४,०००	३,०००	२,५००	-
२	सुनसरी मोरङ सिंचाइ प्रणाली	मोरङ र सुनसरी	६८,०००	५०,०००	६६,०००	२२,०००	५८,०००	१५,०००	१७,०००	-
३	चन्द्रा मोहना सिंचाइ प्रणाली	सुनसरी	१,८००	१,६५०	१,५००	१,५००	१,५००	१,५००	९००	-
४	चन्द्र नहर सिंचाइ प्रणाली	सप्तरी	१०,५००	८,०००	१०,०००	६,०००	७,०००	१,५००	३००	१००
५	कोशी पश्चिमी नहर (वितरण प्रणाली) सिंचाइ प्रणाली	सप्तरी	११,०००	९,९००	११,०००	९,९००	९,०००	९,९००	५,०००	७,०००
६	काशी पम्प नहर सिंचाइ प्रणाली	सप्तरी	१३,०००	७,०००	१०,०००	५,०००	७,०००	५,०००	०	२,०००
७	कमला सिंचाइ प्रणाली	सिराहा र धनुषा	२५,०००	२८,०००	२५,०००	८,०००	१०,०००	४,०००	०	२,०००
८	हार्दिनाथ सिंचाइ प्रणाली	धनुषा	२,०००	१,६००	१,७००	४००	८००	२१०	२००	-
९	मनुस्मारा सिंचाइ प्रणाली	सर्लाही	५,२००	५,८००	५,०००	४,३००	३,०००	३,२००	१,५००	-
१०	बागमती सिंचाइ प्रणाली	सर्लाही र रौतहट	४५,६००	३४,०००	३९,७००	१०,२००	२५,५००	७,७००	१३,०००	-
११	भाँक सिंचाइ प्रणाली	रौतहट	२,०००	३,५००	२,०००	१,२००	१,५००	१,२००	५००	५००
१२	नारायणी सिंचाइ प्रणाली	बारा र पर्सा	२८,७००	१९,२००	२८,०००	१२,०००	१८,०००	१०,०००	५००	१२,०००
१३	नारायणी ट्यूबवेल सिंचाइ प्रणाली	बारा र पर्सा	२,८००	२८०	६००	२८०	६००	१००	३००	-
१४	नारायणी लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली	चितवन	४,७००	५,५००	३,७००	२,०००	३,०००	२,०००	०	३,२००
१५	खगेरी सिंचाइ प्रणाली	चितवन	३,९००	६,२००	३,६००	२,१००	५००	१,५००	५००	-
१६	पोखरा जल उपयोग सिंचाइ प्रणाली	कास्की	१,०३०	९,०००	१,०००	६,०००	५,०००	४,०००	२००	-
१७	विजयपुर सिंचाइ प्रणाली	कास्की	१,२८०	६,०००	१,१००	३,०००	५,०००	२,०००	५००	-
१८	वेगनास सिंचाइ प्रणाली	कास्की	५८०	४,५००	५००	१,५००	२००	१,०००	१००	-
१९	फेवा सिंचाइ प्रणाली	कास्की	३३०	७,०००	३२०	३,०००	१,०००	१,०००	२०	-
२०	फलेवास सिंचाइ प्रणाली	पर्वत	४४०	७००	३४०	३५०	१३०	१००	७५	-

सि. नं.	सिंचाइ प्रणालीको नाम	जिल्ला	कमाण्ड क्षेत्रफल (हेक्टर)	असार - कार्तिक (बर्षे बाली)		मंसिर - फागुन (हिउँदे बाली)		चैत्र - जेठ (बसन्ते बाली)		सम्भाव्य सिंचित क्षेत्रफल (हे.)
				सदर डिस्ट्रिक्ट (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सदर डिस्ट्रिक्ट (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	सदर डिस्ट्रिक्ट (लि./से.)	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	
२१	नेपाल गण्डक पश्चिमी नहर सिंचाइ प्रणाली	नवलपरासी	१०,३००	८,५००	१०,०००	४,५००	८,०००	४,०००	१,३००	२,७००
२२	भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत जलस्रोत सिंचाइ प्रणाली	रूपन्देही	२०,३०९	१०,५००	१३,५००	१०,०००	८,०००	१०,०००	५,०००	-
२३	मन्ववार लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली	रूपन्देही	३,५००	५,२००	३,२००	४,०००	२,५००	३,२००	०	६००
२४	वापारांगा सिंचाइ प्रणाली	कपिलवस्तु	६,२००	३,०००	६,०००	२,५००	३,६००	१,५००	१००	-
२५	प्रगन्ना कुलो सिंचाइ प्रणाली	दाङ	५,८००	२५,०००	५,६००	१५,०००	५,६००	६,०००	६००	३,५००
२६	चौरजहारी सिंचाइ प्रणाली	रूकुम	६००	१,२००	६००	५००	३००	३००	०	२००
२७	बबई सिंचाइ प्रणाली	बर्दिया	१३,५००	१८,०००	११,०००	६,५००	६,५००	३,०००	१,५००	१,५००
२८	राजापुर सिंचाइ प्रणाली	बर्दिया	१३,०००	३५,०००	१३,०००	१५,०००	७,०००	८,०००	२,०००	६,०००
२९	पथरैया सिंचाइ प्रणाली	कैलाली	२,०००	२,०००	२,०००	७००	१,०००	४००	५०	-
३०	मोहना सिंचाइ प्रणाली	कैलाली	२,०००	१,०००	१,२००	४००	६००	२००	५०	-
३१	महाकाली सिंचाइ प्रणाली	कञ्चनपुर	११,६००	२८,०००	११,०००	४,५००	९,०००	४,५००	२००	४,०००
		जम्मा	३२४,९१९		२९५,६६०		१९९,९३०		५३,९४५	४०,३००

स्रोत: सिंचाइ व्यवस्थापन महाशाखा, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर

संयुक्त व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालनमा रहेका सिंचाइ प्रणालीहरूको बिगत पाँच वर्षको सिंचाइ सेवा शुल्क संकलन विवरण

सि. नं.	सिंचाइ प्रणालीहरू	हेक्टर	आ.ब.	आ.ब.	आ.ब.	आ.ब.	आ.ब.
			२०७१/०७२	२०७२/०७३	२०७३/०७४	२०७४/०७५	२०७५/०७६
			सि.से.शु. (रु.)	सि.से.शु. (रु.)	सि.से.शु. (रु.)	सि.से.शु. (रु.)	सि.से.शु. (रु.)
१	कन्काई सिंचाइ प्रणाली	८,०००	११५२२९५	१३८२६८७	१६५१८०४	१७०९४०९	१७५१२१६
२	सुन्सरी मोरङ्ग सिंचाइ प्रणाली	६८,०००	१९५००००	२२०५६१९	३२३६१२६	१५१६१२५	२५६७८५०
३	चन्दा मोहना सिंचाइ प्रणाली	१,८००					
४	कोशी वितरण सिंचाइ प्रणाली						
५	कोशी पम्प सिंचाइ प्रणाली	११,०००	७५०००	११००००	११२६२५		२८३५००
६	चन्द्र नहर सिंचाइ प्रणाली	१३,०००	५००००	९००००	१६०७६०		२१७५००
७	कमला सिंचाइ प्रणाली	१०,५००	१०००००				१२५०००
८	हर्दिनाथ सिंचाइ प्रणाली	२५,०००	५०२४०५	१६२२२१	१४२४५०	२२९८३	७७९९९
९	मनुष्मारा सिंचाइ प्रणाली	२,०००		२०००००		९४३९६	
१०	बागमती सिंचाइ आयोजना	५,२००	४३००				
११	भ्रौंभ सिंचाइ प्रणाली			१७३०००	७४७८६२	७१३५८०	
१२	नारायणी अंचल सिंचाइ प्रणाली	२८,७००	३१४७५४		५१६०००	४३३०००	५७३३७०
१३	नारायणी ट्यूबवेल सिंचाइ प्रणाली	२,८००					
१४	नारायणी लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली	४,७००	४३००००	७८७५००	१००००००	७८७०००	६७५०००
१५	खगेरी सिंचाइ प्रणाली	३,९००	३०००००	३८४०००	३५००००	३९६५००	३६३९०
१६	ने.ग.प.न. सिंचाइ प्रणाली	१०,३००	३००००	५०००००			
१७	बाणगंगा सिंचाइ प्रणाली	६,२००	१०३०५५	१२६४१९	९००००	१७०४८३	१८०८६४
१८	मर्चवार लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली	३,५००	२९०४८०	३२५०००	३४३२४३.५	३५०५८०	१४०००००
१९	मै.लु.भू.ज. सिंचाइ प्रणाली	२०,३०९	६७८०२४१.७७	५१३६९३४	११०३३५११	७६५०२८०	७०३९९८०
२०	फेवा सिंचाइ प्रणाली	३३०	१२०००				
२१	पोखरा ज.उ. सिंचाइ प्रणाली	१,०३०					
२२	विजयपुर सिंचाइ प्रणाली	१,२८०	१२३०००	१८००००	२१५०००	२४३०००	
२३	बेगनास सिंचाइ प्रणाली	५८०	४००००	१७७०००	२०००००	१५००००	
२४	फलेवास सिंचाइ प्रणाली	४४०	१०००००	१०००००	१०००००	१०००००	१०००००
२५	बबई सिंचाइ प्रणाली	१३,५००					
२६	राजापुर सिंचाइ प्रणाली	१३,०००					
२७	चौरजहारी सिंचाइ प्रणाली	६००					
२८	मोहना सिंचाइ प्रणाली	२,०००		११००००		५००००	
२९	पथरैया सिंचाइ प्रणाली	२,०००		२७५०००	२९००००	३९८०१७	४३०७८०
३०	महाकाली सिंचाइ प्रणाली	११,६००	५८७६००	११६८४२१	१०५०४८४	४३९४६९५	२४७७६०१
३१	प्रगन्ना कुलो सिंचाइ प्रणाली	५,८००	२४९९१३१	२४९९१३१	२४९९१३१	२४९९१३१	८८०००४
	जम्मा		१५४४४२६१.७७	१६०९२९३२	२३७३८९९६.५	२१६७९१७९	१९१५८०५४

स्रोत: सिंचाइ व्यवस्थापन महाशाखा, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

आ.व. २०७५/७६ सम्मको बेरुजु फछ्यौटको प्रगति विवरण

विवरण	जम्मा बेरुजु	फछ्यौट						कुल जम्मा	प्रतिशत	फछ्यौट हुन बाँकी रकम
		२०७६ जेठ सम्मको		२०७६ आषाढ महिनाको		जम्मा				
		म.ले.प.को कार्यालयबाट	कुमारीचोक तथा केन्द्रिय तहसिल कार्यालयबाट	म.ले.प.को कार्यालयबाट	कुमारीचोक तथा केन्द्रिय तहसिल कार्यालयबाट	म.ले.प.को कार्यालयबाट	कुमारीचोक तथा केन्द्रिय तहसिल कार्यालयबाट			
१. बेरुजु: क) साविक देखि आ.व. २०५९/६० सम्मको (म.ले.प.को वार्षिक प्रतिवेदन २०६१) सम्मको सिंचाइ विभाग अन्तर्गतको थप जम्मा	२८६८	०	०	०	०	०	०	०	०	
ख. आ.व. २०६०/६१ देखि २०७२/७३ सम्मको (म.ले.प.को वार्षिक प्रतिवेदन २०७३) सम्मको	३०५३९५३	१२५०८७	०	११७२१२	०	१३६८०८३	०	४४.८०	१६८५८७०	
ग. आ.व. २०७३/०७४ (म.ले.प.को वार्षिक प्रतिवेदन २०७४) सम्मको तयौं बेरुजु	२२०७५८२	१४२८९४६	०	१४२५५६	०	१५७१०२	०	७१.१९	६३६०८०	
ख + ग जम्मा	५२६१५३५	२६७९८१७	०	२५९७६८	०	२९३९५८५	०	५५.८७	२३२१९५०	
कुल जम्मा क + ख	५२६४४०३	२६७९८१७	०	२५९७६८	०	२९३९५८५	०	५५.८४	२३२४८१८	

स्रोत: आर्थिक प्रशासन शाखा, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर।

मर्मत संभार तथा दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालित सिंचाइ प्रणालीहरू मध्ये केही सिंचाइ प्रणालीहरूको अनुसूची नं.११
आ.व. २०७५/७६ को पानीमापन सम्बन्धी विवरण

चन्द्र नहर सिंचाइ प्रणाली
२०७५

औसत डिस्चार्ज दर

इकाइ: घन मी. प्र.से.
२०७६

श्रावण	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फागुन	चैत्र	वैशाख	जेठ
६.०००	७.६३०	९.२८०	९.२८०	२.८५०	१.४००	२.८५०	४.०००	१.३००	१.४००	२.१८३	१.०७४

मापन गरिएको स्थान
फत्तेपुर व्यारेज

बागमती सिंचाइ प्रणाली
२०७५

औसत डिस्चार्ज दर

इकाइ: घन मी. प्र.से.
२०७६

श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फागुन	चैत्र	वैशाख	जेठ	असार
३२.०७९	१५.०९८	१६.९७५	१९.३९९	४.३०८	७.०३३	६.२४५	५.८८९	५.६१३	९.८२०	-	२४.२१८
१७.५५८	२६.३२७	१९.५५१	१५.०००	६.१२५	५.९०३	२.५८५	-	४.८१७	१.१५४	३.९३३	१८.६७९

पूर्वी मुलनहर
पश्चिमी मुलनहर

नारायणी सिंचाइ प्रणाली
२०७५

डिस्चार्ज दर

इकाइ: घन फि. प्र.से.
२०७६

श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फागुन	चैत्र	वैशाख	जेठ	असार
४१.०९९	४७९.९३०	५१८.८२९	५१४.५६७	४६७.३५४	५२३.२३१	-	-	-	-	-	३१०.४६

ORD

नारायणी लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली
२०७५

जम्मा डिस्चार्ज

इकाइ: घन मी.
२०७६

असार	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फागुन	चैत्र	वैशाख	जेठ
३२११२००	१६०१२८००	११५५७८००	९७७६६००	-	-	-	-	-	-	-	-
-	१०४११२०	८००६४०	८१७९२०	-	-	-	-	-	-	-	-

पम्प हाउस ए
पम्प हाउस बी

मर्चबार लिफ्ट सिंचाइ प्रणाली
२०७५

जम्मा पम्प संचालित समय

इकाइ: घण्टा
२०७६

श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	वैशाख	जेष्ठ	आषाढ
९९.४.७५	६६१.५	४३६.२५	-	५५४.५	१०२१.७५				१७४.२५	३०७.७५	
१३	९	५	-	१३	१६				१५	१९	

मर्चगाँवास्थित पम्पाहाउस
पम्प संचालित दिनहरू

भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत सिंचाइ प्रणाली

२०७५

औसत पम्प संचालित समय

इकाइ: घण्टा
२०७६

श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	वैशाख	जेष्ठ	असार
८९.७२	६५.२६	५८.४४	७३.५६	७१.०२	४९.९८	२३.६३	१७.६२	४८.२३	५३.३७	८७.६५	१५२.८५
६६.०३	५५.८६	९२.०५	८२.५७	११४.४४	६१.६७	८९.५८	४७.००	४३.०७	५१.२२	८९.५२	१२५.८७

ट्यूबेलहरू
आर्टिजनवेलहरू

बाणगंगा सिंचाइ प्रणाली

२०७५

औसत डिस्चार्ज दर

इकाइ: घ.मी. प्र.से.
२०७६

असार	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र	वैशाख	जेष्ठ
-	५.४२०	३.४३०	२.६२०	२.५५०	४.४८०	३.२८०	३.२२०	२.५९	२.५९	-	-

रिजर्भवायरसँगै
मूल नहर

स्रोत: सिंचाइ व्यवस्थापन महाशाखा जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

मर्मत संभार अन्तर्गत रहेका सिंचाई प्रणालीहरूमा वाली उत्पादकत्व स्थिति

मे.टन/हे.

सि. नं.	सिंचाई प्रणालीहरू	आ.व. २०७५/७६		आ.व. २०७४/७५	
		धान	गहु	धान	गहु
१	कन्काई सि. प्र.	४.३८	२.४१	४.३८	२.४१
२	सुन्सरीमोरङ्ग सि. प्र.	४.०९	२.१२	४.०२	२.०५
३	चन्दा मोहना सि. प्र.	३.८६	३.६४	३.८६	३.६४
४	चन्द्रनहर सि. प्र.	३.६६	२.६१	३.४४	२.६१
५	कोशी वितरण सि. प्र.	३.५८	२.३९	३.४६	२.४०
६	कोशी पम्पनहर सि. प्र.	३.५४	२.४१	३.००	२.४२
७	कमला पूर्वि सि. प्र.	३.५२	२.४१	३.५३	२.४२
८	कमला पश्चिमी सि. प्र.	३.५३	२.३९	३.५५	२.३९
९	हर्दिनाथ पूर्वि सि. प्र.	५.०६	२.८५	५.०६	२.८५
१०	हर्दिनाथ पश्चिमी सि. प्र.	५.०४	२.८३	५.०४	२.८३
११	मनुस्मारा पहिलो चरण	४.९३	२.७४	४.९३	२.६६
१२	मनुस्मारा दोश्रो चरण	४.६७	२.८४	४.६७	२.७८
१३	वागमती सिंचाई आयोजना	५.४०	३.११	५.४०	३.०६
१४	भाँज सि. प्र.	३.७९	२.८९	३.७९	२.७५
१५	नारायणी सि. प्र.	५.६१	२.२९	५.६१	२.२४
१६	नारायणी ट्यूबवेल सि. प्र.	५.५७	२.३७	५.५७	२.४७
१७	नारायणी लिफ्ट सि. प्र.	४.२७	२.८२	४.२८	२.३९
१८	खगेरी सि. प्र.	४.०२	२.५९	३.७५	२.०९
१९	नेपाल गणक पश्चिमी नहर सि. प्र.	४.६६	२.८७	४.४३	२.५७
२०	भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत सि. प्र.	५.०७	३.१९	५.०५	३.१८
२१	मर्चवार लिफ्ट सि. प्र.	४.६९	२.७०	४.६१	२.७०
२२	वाणगंगा सि. प्र.	३.१३	२.४५	३.१५	२.४५
२३	विजयपुर सि. प्र.	४.४४	-	३.३५	-
२४	वेगनास सि. प्र.	३.८७	-	३.६४	-
२५	पोखरा जलउपयोग सि. प्र.	३.०६	२.०४	२.८०	२.०४
२६	फेवा सि. प्र.	३.३९	१.७४	३.०७	२.०४
२७	फलेवास सि. प्र.	३.९४	२.४९	३.९४	२.३९
२८	प्रगन्ना ब कापथ सि.प्र.	५.२०	२.४२	५.२०	२.४२
२९	राजापुर सि. प्र.	३.९६	२.४७	३.२०	२.४७
३०	मोहना सि. प्र.	३.२०	३.२०	-	३.४५
३१	पथरैया सि. प्र.	३.८०	३.७०	-	३.६०
३२	महाकाली सि. प्र.	३.२८	३.११	३.२०	३.११

स्रोत: सिंचाई व्यवस्थापन महाशाखा

सिंचित क्षेत्रमा राष्ट्रिय औसत उत्पादन

	धान	गहु
उन्नत जात	३.५८	२.५३
स्थानीय जात	२.३५	१.१३

स्रोत: कृषि तथा पशुपक्षी विकास मन्त्रालय, कृषि तथ्याङ्क पुस्तिका, २०७३/७४

जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागको नागरिक बडापत्र

विभागमा ५ महाशाखाहरू र प्रशासन शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा, ऐन कानून परामर्श शाखा एवम् यान्त्रिक शाखा रहेका छन् ।

१	यस विभाग र अन्तर्गत कार्यालयहरूबाट प्रदान गरिने सेवाहरूको उद्देश्य	नेपालको कृषि योग्य जमिनमा सिंचाइको लागि पानी पुऱ्याई कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याउने । जलउत्पन्न प्रकोपहरूको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका साथै रोकथाम गर्ने ।
२	सेवा प्रकार	क) नयाँ सिंचाइ योजनाहरूको निर्माण गर्ने, निर्माण सम्पन्न भएका सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत संभार एवं व्यवस्थापन गरी सिंचाइको लागि पानी उपलब्ध गराउने । ख) कृषकहरूलाई सिंचाइ सम्बन्धी प्राविधिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउने । ग) भूक्षय पहिरो, बाढी न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यहरू ।
३	सेवा प्रदान गर्ने कार्यालयहरू र स्थान	जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग र अन्तर्गतका आयोजनाहरू मार्फत सिंचाइ तथा प्रकोप व्यवस्थापन न्यूनीकरण सम्बन्धी सेवा प्रदान गरिने ।
४	उच्च कार्यगत स्तरको प्रचार	योजना संचालन गर्नु अघि स्थानीय स्तरमा गरिने भेला, केन्द्रीय र प्रदेश स्तरमा गरिने गोष्ठी तथा सेमिनार, विभागका प्रकाशनहरू वार्षिक कार्यक्रम एवं प्रगति विवरणहरूका साथै खर्चका विवरणहरू यथासमयमा प्रकाशन गर्ने/गराउने ।
५	सेवाको गुणस्तर	स्वीकृत नर्मस एवं स्पेसिफिकेशनमा तोकिए अनुसार गुणस्तर कायम गरिने ।
६	सूचनासम्म पहुँच	व्यक्तिगत सम्पर्क, कार्यालयका सूचनापाटी, सिंचाइ गतिविधि, Irrigation Newsletter, वार्षिक पुस्तिका एवं वेबसाईट ।
७	उजुरी गर्ने सरल पक्रियाहरू	मौखिक, लिखित तथा निवेदन दिएर र इमेल मार्फत ।
८	समय सीमा तोकिएको गुनासो सुनुवाई र समाधान व्यवस्था	गुनासोको आधारमा तुरुन्त सुनुवाई गरी समाधानको उपायको लागि यथाशिघ्र पहल गरिने ।
९	सेवाग्राही समूहहरू	सिंचाइ जल उपभोक्ता संस्था र कृषक/ कृषक समूहहरू तथा जल उत्पन्न प्रकोपजन्य क्षेत्रका प्रभावित बासिन्दाहरू ।
१०	सेवा उपलब्ध हुने प्रक्रिया	सिंचाइ सेवा उपलब्ध गर्न चाहने उपभोक्ताहरूको माग भएपछि वा पहिचान भैसकेका योजनाहरू मध्येबाट प्राथमिकताका आधारमा विस्तृत इन्जिनियरिङ अध्ययन गर्दा संभाव्य देखिएका योजनाहरूलाई स्रोतको व्यवस्था गरी निर्माण कार्य अगाडि बढाउने । प्रकोप नियन्त्रण तथा व्यवस्थापनको हकमा राष्ट्रिय प्राथमिकताका आयोजना/विभागबाट योजना तर्जुमा एवं कार्यान्वयन गरिने छ ।
११	सम्बन्धित ऐन नियमहरू	जलस्रोत ऐन एवं नियमावली, सिंचाइ नीति, जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, सिंचाइ नियमावली र आर्थिक कार्यविधि ऐन, सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावली ।
१२	सेवा वापत लाग्ने दस्तुर	जनसहभागिता परिचालन गरी निर्माण एवं मर्मत गरिने योजनाहरूमा सिंचाइ नीतिमा उल्लेख भए अनुसारको कुल इष्टिमेट रकमको घटीमा ३% र वढीमा १५% वरावरको जनसहभागिता उपलब्ध हुनु पर्ने ।
१३	लाग्ने समय	माग भएको सेवाको प्रकृति तथा कार्यविधि अनुसारको समय ।
१४	सम्पर्क राख्नुपर्ने व्यक्ति	प्रवक्ता - उप-महानिर्देशक, योजना कार्यक्रम तथा समन्वय महाशाखा (कोठा नं. ३३०) सूचना अधिकारी- उप-सचिव, प्रशासन शाखा (कोठा नं. २२२)
१५	उजुरी गुनासो सुन्ने व्यक्ति	विभागका महाशाखा प्रमुखहरू, शाखा प्रमुखहरू, केन्द्रीय स्तरका योजनाका प्रमुखहरूका सम्बन्धमा विभागका महानिर्देशक र अन्तर्गत आयोजनाहरूको हकमा आयोजनाका प्रमुखहरू ।

फोन नं.: ०१-५५३७९३६, फ्याक्स नं. ०१-५५३७९६९, Website: www.dwri.gov.np, email: info@dwri.gov.np

स्रोत: सिंचाइ संस्थागत विकास आयोजना, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर ।

सिंचाइ विभागका चिफ इन्जिनियर तथा महानिर्देशकहरु

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि		कैफियत
		देखि	सम्म	
१	श्री मेदिनीनाथ भट्टराई	२०१३ साल	२०१७/११/२०	चिफ इन्जिनियर
२	श्री कर्णध्वज अधिकारी	२०१७/११/२०	२०३०/११/१०	"
३	श्री भुवनेश कुमार प्रधान	२०३०/११/१८	२०३७/११/१९	महानिर्देशक
४	श्री चित्रदेव भट्ट	२०३७/११/२५	२०४४/१/२६	"
५	श्री मोहनध्वज कार्की	२०४४/१/२७	२०४७/३/१०	"
६	श्री शिवराज पन्त	२०४८/८/२	२०४९/७/२१	"
७	श्री यादवलाल बैद्य	२०४९/७/२२	२०५४/१/२७	"
८	श्री महेन्द्रनाथ अर्याल	२०५४/३/११	२०५६/३/५	"
९	श्री रत्नेश्वर लाल कायस्थ	२०५६/३/६	२०५८/१/७	"
१०	श्री शारदाप्रसाद शर्मा	२०५८/२/३१	२०६०/४/२८	"
११	श्री जितेन्द्र घिमिरे	२०६०/४/२९	२०६२/६/२	"
१२	श्री उमाकान्त भ्ना	२०६२/६/२	२०६४/६/२४	"
१३	श्री मधुसुदन पौडेल	२०६४/८/१२	२०६६/११/२३	"
१४	श्री अनिल कुमार पोखरेल	२०६६/११/२६	२०६९/१/३	"
१५	श्री खोमराज दाहाल	२०६९/१/४	२०६९/१२/४	"
१६	श्री शिवकुमार शर्मा	२०६९/१२/५	२०७१/२/११	"
१७	श्री माधव बेल्लासे	२०७१/२/१२	२०७२/१०/३	"
१८	श्री रामानन्द प्रसाद यादव	२०७२/१०/४	२०७३/३/२८	"
१९	श्री सुशील चन्द्र तिवारी	२०७३/३/२८	२०७३/७/८	"
२०	श्री राजेन्द्रप्रसाद अधिकारी	२०७३/७/८	२०७४/४/३२	"
२१	श्री अशोक सिंह	२०७४/४/३२	२०७४/११/२	"
२२	श्री सरोज चन्द्र पण्डित	२०७४/११/३	२०७५/८/२१	"
२३	श्री सरिता दवाडी	२०७५/९/११	२०७६/७/३	"
२४	श्री मधुकर राजभण्डारी	२०७६/७/४	हालसम्म	"

स्रोत: प्रशासन शाखा, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग, जावलाखेल, ललितपुर

सिंचाइ गतिविधि सम्बन्धी तस्वीरहरू

